

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

**FENOMÉN STŘÍDÁNÍ KOSTROVÉHO A
ŽÁROVÉHO POHŘEBNÍHO RITU V PRAVĚKU**

Jakub Štádler

Plzeň 2012

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra archeologie

Studijní program Historické vědy

Studijní obor Archeologie

Diplomová práce

**Fenomén střídání kostrového a žárového
pohřebního ritu v pravěku**

Jakub Štádler

Vedoucí práce:

PhDr. Vladimír Šmejda, Ph.D.

Katedra archeologie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2012

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval(a) samostatně a použil(a) jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, červenec 2012

.....

Poděkování

Na tomto místě bych rád vyjádřil své díky PhDr. Ladislavu Šmejdovi, Ph.D. za vedení své práce, cenné podněty a rady, kterými přispěl ke konečné podobě textu. Mé díky si zaslouží i rodiče, kteří mi umožnili studovat obor mého zájmu a vždy mi podporovali. A v neposlední řadě tímto děkuji své přítelkyni Tereze Čejkové, která projevila až neuvěřitelnou trpělivost při korekturách a byla mi velkou psychickou oporou při psaní i následném přepisování textu.

OBSAH

1	ÚVOD DO PROBLEMATIKY	1
1.1	Dějiny bádání.....	1
1.2	Přehled kultur napříč sledovaným obdobím.....	3
1.3	Symbolické myšlení.....	3
1.4	Historické a etnografické prameny	6
1.5	Pravěké náboženství	7
1.6	Otázka „rituality“ pohřbů	11
1.6.1	Pohřební rituály a pohřební ritus	12
1.7	Demografie pravěkých pohřebišť	12
1.8	Pohřby v jeskyních	14
1.9	Databáze	15
2	PALEOLIT	16
2.1	Starý a střední paleolit	17
2.2	Mladý paleolit	18
2.3	Pozdní paleolit.....	19
2.4	Pramenná základna paleolitických pohřbů	19
2.5	Paleolitický myšlenkový svět	20
2.5.1	Analýza pohřebního ritu v paleolitu	22
3	MEZOLIT	23
3.1	Mezolitický myšlenkový svět.....	24
3.1.1	Analýza pohřebního ritu v mezolitu	24

4	NEOLIT	25
4.1	Kultura s lineární (volutovou) keramikou.....	26
4.2	Kultura s vypíchanou keramikou	28
4.3	Lengyelská kultura	31
4.4	Pohřební ritus přechodu neolit – eneolit.....	31
4.5	Neolitický myšlenkový svět	31
4.5.1	Analýza pohřebního ritu v neolitu	34
5	ENEOLIT	35
5.1	Časný eneolit.....	36
5.2	Starší eneolit	36
5.3	Střední eneolit	38
5.3.1	Chamská kultura.....	38
5.3.2	Kultury badenského okruhu.....	39
5.3.3	Řivnáčská kultura	40
5.3.4	Kultura kulovitých amfor	40
5.4	Mladší eneolit	41
5.4.1	Kultura se šňůrovou keramikou.....	41
5.4.2	Kultura zvoncovitých pohárů	43
5.5	Eneolitický myšlenkový svět	45
5.5.1	Analýza pohřebního ritu v eneolitu	46
6	DOBA BRONZOVÁ	47
6.1	Starší doba bronzová	48
6.1.1	Únětická kultura severních Čech.....	48
6.1.2	Únětická kultura jižních a západních Čech	51

6.2 Nitranská kultura	52
6.3 Věteřovská kultura	52
6.4 Střední doba bronzová	52
6.4.1 Mohylová kultura	53
6.4.2 Středodunajská mohylová kultura	54
6.5 Mladší doba bronzová	55
6.5.1 Knovízská kultura	55
6.5.2 Lužická kultura.....	57
6.6 Pozdní doba bronzová	58
6.6.1 Štítarský stupeň knovízské kultury	59
6.6.2 Nynická kultura	59
6.6.3 Kultura středodunajských popelnicových polí	60
6.7 Myšlenkový svět doby bronzové	60
6.7.1 Analýza pohřebního ritu v době bronzové.....	62
7 DOBA HALŠTATSKÁ	63
7.1 Bylanská kultura	64
7.2 Horákovská kultura	68
7.3 Halštatská mohylová kultura	69
7.4 Kultura platěnická	71
7.5 Slezskoplatěnická kultura	72
7.6 Billendorfská kultura	73
7.7 Pozdní doba halštatská (HD 2 – LT A)	73
7.8 Mohylový způsob pohřbů	74
7.9 Plochá žárová pohřebiště	75

7.10	Období plochých kostrových hrobů.....	77
7.10.1	Analýza halštatského pohřebního ritu	77
8	DOBA LATÉNSKÁ	77
8.1	Myšlenkový svět doby železné	79
8.1.1	Analýza pohřebního ritu doby laténské	80
9	DOBA ŘÍMSKÁ.....	81
9.1	Myšlenkový svět doby římské	83
9.1.1	Analýza pohřebního ritu doby římské	84
10	DOBA STĚHOVÁNÍ NÁRODŮ	84
10.1	Myšlenkový svět období stěhování národů.....	86
10.1.1	Analýza pohřebního ritu období stěhování národů	87
11	RANÝ STŘEDOVĚK	87
11.1	Myšlenkový svět Slovanů	89
11.1.1	Analýza pohřebního ritu Slovanů	90
12	PŘÍPADOVÁ STUDIE	91
12.1	Teoretický základ předběžného modelu	91
12.2	Předběžný model.....	93
12.3	Výstupy z databáze	95
12.4	Diskuse.....	98
13	INTERPRETACE JEVU STŘÍDÁNÍ KOSTROVÉHO A ŽÁROVÉHO ZPŮSOBU POHŘBÍVÁNÍ VE STŘEDOEVROPSKÉM KONTEXTU	99
14	ZÁVĚR.....	105

15 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ.....	110
16 RESUMÉ	133
17 PŘÍLOHY	135

1 ÚVOD

Tato práce si klade za cíl zmapovat střídání pohřebního ritu v českém a moravském pravěku. Sledován bude vývoj pohřebního ritu od jeho počátku v mladší fázi středního paleolitu (zde pouze ve formě zahraničních analogií) až do příchodu Slovanů, tedy do doby stěhování národů. Každé sledované období bude stručně charakterizováno z hlediska pohřebního ritu, sledováno bude střídání jevu inhumace a kremace, které provází celý český i moravský pravěk. Pro každé období bude také vypracována stručná charakteristika možného vnímání „duševna“, tedy religiózní představy o světě a posmrtném životě.

Na základě sesbíraných informací se pokusím zhodnotit fenomén střídání kostrového a žárového pohřebního ritu v pravěku. Na základě demografických, antropologických, sociologických a dalších dat se pokusím interpretovat tyto změny ve způsobu pohřbívání. Za použití zahraničních analogií jak z oblasti archeologie, tak i religionistiky a etnologie se pokusím získat stručný základ celkového obrazu pravěkého pohřbívání.

Pokusím se také o získání dokladů dálkové směny nejen s hmotnou kulturou, tedy artefakty, vidím touto cestou také možnosti šíření nových myšlenek v oblasti náboženské a také symbolů, které by se mohly promítnout v pohřebním ritu a mohly by tak alespoň částečně vysvětlit fenomén střídání kostrového a žárového způsobu pohřbívání. V práci je obsažena případová studie sledující přechod v pohřbívání od doby halštatské do doby laténské.

1 ÚVOD DO PROBLEMATIKY

1.1 Dějiny bádání

Hrobové celky patří k těm nejvýraznějším archeologickým nálezům a podobně jako u dalších archeologických pramenů se v odborné literatuře setkáváme s různou mírou zpracovanosti a pojetí dané problematiky.

Nejčastější jsou materiálové práce referující o nálezech. Méně častá jsou pak souhrnná zpracování pohřebních aktivit. Při tak rozdílném pojetí dané problematiky pak vyvstávají otázky metodologické (Matoušek 1988, 17-18).

Jelikož se práce zabývá fenoménem pohřbívání po dobu celého středoevropského pravěku až do příchodu Slovanů, uvedu zde jen stručný přehled badatelů a prací, které jsou dle mého názoru stěžejní pro studium pohřebního ritu. Uvedené badatele, potažmo díla je tak nutné brát jen jako základní informace, které odkazují jen na tu nejdůležitější literaturu.

Při studiu pohřebního ritu, respektive pohřbívání jako takového, je nutné si uvědomit přínos badatelů, kteří zpracovávají jednotlivá pohřebiště a stejně tak těch, kteří vytvářejí obsáhlé syntézy. Považuji také za nutné zmínit zde roli „pozadí“ pohřebního ritu, čili pokusů o rekonstrukci pohřebních obřadů, konstrukce hrobových jam a religionistického pozadí pohřbívání. Třetí skupinou badatelů jsou pak ti, kteří se zaměřují na různé geografické celky Čech či Moravy (obr. 1 a obr. 2) a ty pak souhrnně zpracovávají do syntéz. Do této skupiny zařazuji například B. Dubského (1949).

Hrobové celky jako takové stojí v popředí zájmu archeologů v podstatě od počátků této vědní disciplíny, je tak logické, že se hroby a pohřebním ritem zaobíralo velké množství badatelů. Je tak až s podivem, že chybějí větší syntézy žárového způsobu pohřbívání. V podstatě jedinou prací, která se souhrnně zabývá tímto jevem, je práce J. Neustupného z roku 1941.

Co se týče dalších archeologů věnujících se pohřbívání, pak se jednalo zejména o práce zaměřené na jednotlivá období pravěkých dějin či jejich jednotlivých kultur. M. Zápotocká zpracovala pohřební ritus českého neolitu, další autoři (Čujanová – Jílková 1988, V. Šaldová 1968, D. Koutecký 1968, V. Vokolek 1999, J. Waldhauser 2001, M. Lutovský 1996 a mnoho dalších) se pak věnovali jednotlivým kulturám. Pomocnou ruku mohou podat i soupisy nálezů publikované v různých periodikách (Dvořák 1921). Pro poznání myšlenkového světa minulých populací se pak přičinil svou prací V.

Podborský, pokusy o rekonstrukci pohřebních obřadů v době železné se pak zabýval D. Koutecký.

Za velmi důležité považuji názory V. Matouška (1988) na problematiku pohřbívání, s nimiž se ve velké míře shodují.

1.2 Přehled kultur napříč sledovaným obdobím

Jelikož si tato práce klade za cíl pokusit se interpretovat fenomén střídání kostrového a žárového pohřebního ritu, považuji za nutné seznámit zde čtenáře, i když jen velice stručně, s přehledem sledovaných kultur, k tomuto účelu slouží tabulky s přehledem kultur a rámcové datace v přílohové části práce (viz obr. 3 a obr. 4).

1.3 Symbolické myšlení

Pokud se snažíme proniknout do myšlení pravěkých populací, musíme si uvědomit, jak je pro nás mnohdy těžké vžít se i jen do situace o jednu generaci starší, než je ta naše. Jak obtížný úkol pak musí být vžít se do myšlení lidí pravěkých? Jak přemýšleli, jaké rituály prováděli či, jak je tématem této práce, pohřbívali a jak si při tom počínali, je pro nás téměř nerozluštitelné. Ke správnému pochopení jednání pravěkých lidí, k pochopení symbolů a náznaků, které nám zanechali, se nutně musíme alespoň trochu zaobírat i náboženstvím, tedy tím, čemu naši předchůdci věřili a pro co žili.

Symbolické myšlení úzce souvisí s duchovním životem a právě duchovní život odlišuje člověka od zvířat. Náplň duchovního života a společenského vědomí tvoří postupně se rozšiřující soubor poznatků o světě, idejí a názorů na lidskou existenci. Tyto poznatky, ideje a názory se zrodily v době končící sociogeneze. Zprvu jsou sice velmi omezené, prodělávají však dynamický rozvoj. Řešení problémů vztahů bytí a vědomí je závislé na základní filozofické orientaci, kterou ale u prvotních společenstev ještě předpokládat nemůžeme (Podborský 1999, 36).

Svět mýtů je totiž pro lidi, kteří mu věří, stejně reálný a pravdivý, jako jejich vlastní svět. Je tomu tak proto, že oba světy, mytický i reálný, patří odjakživa k sobě, navzájem se prolínají a ovlivňují a vytvářejí tak jeden celek (Hubinger 1996, 13). Proto také musíme k problémům a otázkám, které si klademe, přistupovat celkově a nevytrhávat nic z kontextu, nahlížet na danou problematiku z vícera různých úhlů.

V mytologii, mytologickém myšlení a v magii je totiž svět vždy uchopen jako celek, jako jednotný systém, třeba i velmi bohatě strukturovaný, vždy ale do přehledných vztahů oddělených částí, které jsou spolu navzájem v dočasné i trvalé interakci (Hubinger 1996, 104). Všechno vždy souvisí se vším a my si tak musíme uvědomit, že se i v případě pohřebního ritu a všeho s ním spojeného, tedy i ve fenoménu střídání žárového a kostrového pohřebního ritu, pohybujeme v rámci uzavřeného systému.

Když tedy vezmeme v úvahu pohřební ritus jakožto komplexní a složitý kulturní projev, nemůžeme se při jeho hodnocení omezit pouze na hmotné archeologické pozůstatky. Vztah člověka k záhadám života, smrti a posmrtného života pramení ze sféry duchovní, nedá se tedy objasnit pouze prostředky a metodami jednoho vědního oboru. Předpokladem alespoň částečného úspěchu je zvolení interdisciplinárního přístupu, který nám dovoluje nahlížet na položené otázky z vícera různých směrů. Využití postupů a výsledků z etnologie a religionistiky při interpretaci nálezového materiálu, který zcela jistě pramení v duchovní sféře, má svůj neocenitelný přínos. I když se nám kompletní obraz života našich předchůdců zcela jistě nepodaří plně zrekonstruovat, musíme vzít v úvahu mnohé kulturní prvky, které si ve formě archetypů našly své místo v tradicích a přetrvaly až dodnes. Právě pohřební ritus, spolu s dětským folklórem a svatebními obřady, tvoří jednu z nejkonzervativnějších složek kultury (Kličová 2001, 218).

Dále je nutné si uvědomit, že pohřební obřad je odpradáвна spjat s řadou rituálních úkonů, které jsou určeny nejen zemřelému, ale i pozůstalým,

a možná převážně jim. Obřad spojuje živého člověka se zászvětím, připomíná mu jeho smrtelnost. A přitom právě pohřebním rituálem každá lidská kultura smrt „zvládala“, dávala jí místo a řád, utvářela se tak pevná tradice. Pokusy o poznání zaniklého myšlenkového světa, ve kterém pohled na smrt sehraval jednu z klíčových rolí, patří tak k těm nejtěžším otázkám, které si vůbec můžeme položit (Lutovský 1996, 71-74).

Skrze smrt, stejně jako skrze ostatní přechodové rituály, se odhaluje *Osud* a umírání je přijímáno stejně jako ony rituály obřadem, který je stanovený zvyklostí. Ceremonie smrti je méně důležitá než následná ceremonie pohřbu a zármutku. Smrt je pro každého uznáním *Osudu*, kde samozřejmě není jeho osobnost nezrozená, ale zesnulá – *odpočívá*. Tento odpočinek předpokládá "survie" (nadživot), odpovědi oslabovaly přežití stínů a pohanských přízraků, "survie" (nadživot) duchů a také dávného starověkého křesťanství (Aries 1977, 73).

Sociologie pak upozorňuje, že univerzální problém umírání a smrti je dnes moderní společností vytlačen na okraj společenského vědomí, vyvolává větší strach a úzkost než v minulosti (Matoušek 1988, 19). S tímto souvisí pojem sociální identity vytvořený W. H. Goodenoughem (1965) pro potřeby antropologické teorie. Goodenough vyvinul soubor podmínek, které vymezují prvky sociální interakce a mají archeologické důsledky. Goodenoughův termín sociální identity odpovídá tomu, co by se jinak dalo nazvat společenským postavením (složené ze sociálních identit vedených v životě a uznáno jako vhodné pro zvážení v okamžiku smrti; O'Shea 1984, 4). Příkladem sociálních identit může být nadřizený nebo prostý občan, profesor nebo student, matka nebo matčina či bratrova dcera apod. Pokud dvě nebo více identit zapojíme do řádného sociálního vztahu, pak toto číslo nazýváme identitou vztahu. Strany sociálních vztahů nejsou obvykle vzájemné, pokud jde pouze o jednu sociální identitu. Jednotlivec by mohl projevit identitu poradce, přítele a spoluautora, to vše v průběhu jedné interakce. Ne všechny identity, které člověk může projevit, jsou vhodné pro každou interakci. Interakce nazývá jednotlivce

sociální personou, pro interakci se určí organizační charakteristiky sociálního systému. Znalost této skutečnosti je užitečná pro archeologické závěry. Ve společnostech, organizovaných na různých úrovních složitosti, se sociální identity liší co do počtu identifikačních vztahů, které je možné pro ně mít. V rovnostářské společnosti budou mít děti malou sociální identitu, zatímco dospělí získají velkou (Tainter 1978, 106). Sociální stratifikaci na základě pohřebních praktik se ve své disertační práci zabýval i A. Saxe (1970), když tvrdí, že v době smrti musí být řada možností, jak se zemřelým naložit, jelikož se nachází mezi konflikty svých sociálních identit (Saxe 1970, 6 údaj in O'Shea 1984, 10).

1.4 Historické a etnografické prameny

Pro neolit a eneolit (někdy i pro mezolit) je možné využívat informací získaných při pozorování současných společností na odpovídajícím stupni vývoje. Úskalím pro takovéto využití je většinou jejich mimoevropský původ. Pravděpodobně tak neprodělaly stejný vývoj s Evropou, proto musíme být při aplikaci poznatků opatrní a vždy počítat s možností větších či menších odlišností. Nicméně jako doplnění poznatků archeologických mohou sloužit velice dobře. Jak již bylo naznačeno výše a bude zmiňováno i dále, multidisciplinarita při studiu problémů pravěku a minulosti obecně je velice důležitá, pokud tedy chceme získat ucelenější představu o životě minulých populací. Pokud bude tato představa podepřena poznatky z vícera oborů, můžeme pak počítat s nižší možností chyby v našich hypotézách.

Pro období následující, tedy pro dobu bronzovou je již možno využít pramenů písemných, zejména z oblastí Egypta a Blízkého východu. Čerpat lze také ze starozákonních textů a písemných pramenů předřeckého období. Pro konec doby bronzové a dobu železnou pak můžeme využít pramenů z počátků řecké a římské kultury a také zpráv pozdějších antických autorů o obyvatelích severnějších částí Evropy. Etnografické relikty ze zmíněných zdrojů nám tedy osvětlují nejmladší fáze pravěku až po ranou dobu dějinnou (Bouzek 1982, 200-201).

Etnografický výzkum zaměřený na naše území by jistě přinesl své výsledky, naneštěstí archeologie, zvláště ta pravěká, ponechává tuto oblast v podstatě bez povšimnutí. Důvodem je pravděpodobně to, že domácí etnografie a folkloristika čerpá své vědomosti z období časově nepříliš vzdálených od současnosti. Je nutné si ale uvědomit silnou schopnost populací lpět na vlastních tradicích, bez ohledů na vnější vlivy (Matoušek 1988, 22). Do jaké míry je kontinuita s pravěkem skutečná je však diskutabilní.

V případě etnografických a etnoarcheologických analogií je dle mého názoru nutné brát v potaz veškeré možnosti, které nám dané obory nabízejí. Nebezpečí ovšem vyplývá při pokusech o interpretaci pohřebních praktik u kultur, kde nám chybějí doklady hrobů, respektive pohřebních komponent obecně. Volné užívání analogií při interpretaci pak vede k chybným výsledkům.

Etnografická pozorování původních pohřebních zvyků jsou často založena na malém počtu pozorování, často jsou z druhé ruky, a též mají často normativní charakter. Jak z tohoto vyplývá, nepředstavují celou řadu pohřebních postupů používaných ve společnosti (O'Shea 1984, 21). Kritikou etnografických paralel se zabýval např. J. A. Brown (1971) při výzkumu lokality Spiro.

1.5 Pravěké náboženství

Náboženství je pradávným atributem lidského rodu (Podborský 2006, 5). Jako téměř u všech hojně užívaných termínů je na první pohled pojem náboženství zcela jasný a srozumitelný, při podrobnějším pohledu se ovšem vynoří řada otázek a ukáže se, že český pojem náboženství je stejně nejednoznačný, jako jeho cizí ekvivalenty. Je mnoho různých definicí, pro tuto práci je použito termínu náboženství ve smyslu určitého systému myšlení, představ a jednání lidského jedince i celé společnosti a odlišení takového systému od jiných, profánních představ a jednání (Tydliátová 2010, 10-12). Archeologické doklady nám však bohužel zprostředkovávají pouze útržkovitý a

vcelku okleštěný pohled na náboženský život a náboženské myšlení (Eliade 1995, 60).

Není toho mnoho, co by se dalo říci o náboženství těch nejstarších lidských populací. Při studiu smrti, respektive pohřebního ritu se ale musíme pokusit pochopit, jak takoví lidé smýšleli, tedy jaký byl jejich duševní svět, jejich náboženské představy. Doklady o estetické a jiné duchovní činnosti nejsou u nejstarších lidských populací příliš hojné, nicméně musíme počítat se zaměřením výzkumů, které neměly možnost a mnohdy také ani zájem řešit tyto otázky.

Porozumět chování nábožensky smýšlejícího člověka není jednoduchý úkol. Musíme uvědomit naše vlastní nahlížení na náboženství, které je silně ovlivněno prostředím, ve kterém žijeme. Ať si to přiznáme či nikoliv, naše západní kultura je silně prodchnuta křesťanskou vírou a způsoby. Pokud chceme rozšířit svůj náboženský obzor, je dobré se zaměřit na folklor evropských národů, kde se doposud dá rozlišit řada archaických „náboženských situací“ (Eliade 2006, 107).

Dokladů o abstraktním myšlení pravěkých populací máme několik. O zraněné a hendikepované se společnost anatomicky moderních lidí starala, jak dokazuje např. dospělý jedinec s chondrodysplazií z jeskyně Romito v Itálii, který byl jen něco málo přes metr vysoký (Frayer et al. 1988, údaj in Černý–Šmahel–Likovský–Brůžek–Hájek–Kráčmarová–Urbanová–Stránská–Velemínský 2007, 68). Z toho můžeme vyvozovat solidární jednání, mohl to být však projev praktičtějšího rázu. Takovému člověku mohla být přisuzována určitá magická moc či schopnosti, které byly obecně prospěšné pro celou komunitu, proto také měli takto postižení jedinci možnost přežít.

Obecně lze nalézt 3 zdroje náboženství, a to přírodní (sebereflexe člověka ve světě, který jej obklopoval), psychické či gnoseologické a společenské (vztahy mezi lidmi, rozvíjející se společenská organizace) (Podborský 1994, 10). Tento přístup nás však nutí k problémům náboženství přistupovat z evolucionistického hlediska, čili od jednodušších forem

náboženských systémů přes ty relativně složitější. Pro dobré zorientování se ve všech těchto systémech, pro pravěk často velmi nejasných religiálních jevech, je nutné si uvědomit skladbu náboženského myšlení. Náboženství má totiž vždy tyto tři stránky:

- 1) teoreticko - dogmatickou
- 2) prakticko - kultovní
- 3) institucionálně - organizační

Rekonstruovat teoreticko - dogmatickou část, tedy vlastně podstatu víry pravěkého lidstva, je velice obtížné. O něco lépe se dá rekonstruovat stránka institucionálně - organizační a relativně nejlépe jsme na tom při pokusech o rekonstrukci prakticko - kultovní stránky (Podborský 1994, 10-11). Ta je totiž alespoň částečně zprostředkovaná archeologickými prameny. Obyčejně se proto náboženství té které pravěké společnosti zužuje na jeho kultovní projevy. Takto postihujeme jen formální stránku kultovních jevů (místa kultu, sakrální předměty, obětiny). Rekonstruovat bez problémů vnitřní podstatu kultu však nelze (Podborský 2006, 45). Pokud chceme získat ucelenější představy o pravěkém náboženství, musíme využívat i přístupu jiných vědních oborů, především etnologie a religionistiky, ale i poznatky historické a paleolingvistické.

Kromě výše zmíněného je obsahem každého náboženství také etika, morální kodex, ze kterého vychází právní řád a postupem času i zárodky světového názoru. Z náboženské víry je posléze odvozen i vztah člověka ke smrti, pohřební rítus a představa o posmrtné existenci. Pro nejstarší horizonty náboženských systémů nejsme přirozeně schopni všechny tři výše zmíněné složky náboženství rekonstruovat, to lze až s nástupem písemných pramenů a to často ještě v omezené míře. Nejstarší mýty vznikaly patrně už v neolitu. Vrstva kněží se pak formovala postupně až v mladším pravěku (doba bronzová), tedy v době rozkvětu ceremonialismu a všeobecného rozvoje

lidského myšlení. Vrchol této kněžské vrstvy pak shledáváme v keltské vrstvě druidů (Podborský 1994, 11-14).

S výše zmíněným souvisí i vznik kultu předků. Ten vznikl, na základě úcty k mrtvým a se začátky pohřbívání (inhumací), někdy v průběhu středního paleolitu. S možnou rekonstrukcí a vysvětlením různých druhů pohřbů nám právě toto může být nápomocno. Znalost náboženských systémů nám může pomoci při hledání odpovídajících projevů v archeologických pramenech. Dobře to lze doložit na příkladu animismu (tj. víry v existenci nehmotné, popřípadě nesmrtelné duše; od latinského anima = duše), kdy je tak možné interpretovat žárový pohřební ritus a ukládání spálených pozůstatků do uren. Právě toto je vnímáno jako projev animismu, možná však již jako projev druhotný (Podborský 1994, 19).

S rozvíjejícími se duševními schopnostmi lidí se zrodila i myšlenka využití mrtvých ve prospěch živých. Původní reakce člověka na smrt byl strach a snaha zemřelého odstranit z tábořiště či sídliště. To se postupem času proměnilo v opak, kdy např. vlastník hlavy (lebky) mohl věřit tomu, že disponuje silami či vlastnostmi, kterými oplýval zemřelý (hlava bývá považována za sídlo duše). Antropofagií přecházely pak vlastnosti fyzické, ukládání mrtvých do země se mohlo projevovat jako nárok živých na území, počínaje neolitem bylo pohřbívání navíc návratem těla do lůna země, což mohlo souviset s cyklickým vnímáním času pravěkých populací (Podborský 1994, 84).

Další z možných typologií náboženství je pak rozlišení mezi různými historickými kulturami, malými skupinami či kmeny, tradičními monarchistickými městskými státy a velkými, vysoce diferenciovanými společnostmi (Paden 2002, 52).

Je-li takto pramenný, specifický archeologický materiál pro výzkum náboženského myšlení v pravěku omezen ve své výpovědní hodnotě, je

zřejmé, že je nutné se opřít o obecné kognitivní teorie, které jsou formulovány na základě současné religiozity v různých geografických a kulturních oblastech (podobně jako E. Neustupný (2007) interpretuje archeologické struktury na základě tvorby modelů vycházejících z konkrétních současných či historických jevů). Využití kognitivního přístupu v archeologii je dvojitý, jednak "skromný přístup", kdy dostaneme rekonstrukce vhodné pro vysvětlení celé řady společenských jevů v obecné rovině. Druhou možností je opuštění myšlenky archeologie jako historické vědy v tom smyslu, že jejím cílem je především vytvoření obrazu minulosti a naopak přijetí myšlenky, že jedním z jejích hlavních úkolů je i přispění k vysvětlení důležitých obecně antropologických fenoménů, jako je třeba fenomén náboženství (Havelka 2010, 969). Kognitivní přístup by pak mohl přispět i k nalezení struktur objasňujících takové jevy, jako je střídání inhumace a kremace v pravěku.

S náboženskými otázkami souvisí i pořádání pohřebních hostin, které jsou v určitých obdobích pravěku doloženy, můžeme předpokládat, že podobné pohřební bankety mohly mít kořeny v dobách starších. Již minimálně od eneolitu máme doloženy charakteristické tvary picích nádob. Konzumace alkoholu mohla mít pak i praktický význam při překonávání smutku při pohřebních rituálech (Valentová - Šumberová 2011, 435-437).

1.6 Otázka „rituality“ pohřbů

Předně je třeba podotknout, že rozlišování pohřbů z hlediska rituálního či nerituálního uložení je pro období pravěku nemožné (Kličová 2001, 230; Matoušek 1988). Stačí si položit jednoduchou otázku, a totiž co je to rituál?

Pokud hovoříme o pravěkých lidských populacích, pak vztah ke smrti jako k součásti procesu cyklického obnovování vesmíru musíme vždy vyhodnotit vědomé manipulace se zemřelými jedinci jako formu rituálu. Celkovou šíři náboženských představ pravěkých společenstev sice na základě archeologických dokladů nemůžeme postihnout, protože archeologické

prameny nám poskytují jen fragmentární obraz skutečnosti, a to ještě pouze u některých situacích, přesto však s využitím interdisciplinarity můžeme vytěžit nezanedbatelné množství informací (Kličová 2001, 230).

V následujících kapitolách se pokusím termínům rituální či nerituální uložení těla vyhnout (i přesto, že tyto termíny mnoho badatelů využívá). Veškeré zde uvedené pohřby, pokud nebude uvedeno jinak, považuji za rituálně uložené. I kategorie tzv. pohozených těl pokládám za vhodné zařadit mezi intencionální, tedy rituální chování.

1.6.1 Pohřební rituály a pohřební ritus

Pojmem pohřební rituály rozumíme řadu úkonů spojených s úmrtím člověka, s úpravou a naložením jeho tělesných pozůstatků (omývání mrtvého, stříhání vlasů, oblečení do pohřebního rubáše, fixování dolní čelisti, výběr místa pro vlastní pohřeb apod. Podborský 2006, 59). V pohřebních rituálech se odráží komunikace lidí s nadpřirozeným světem, živých s mrtvými, potomků s předky i pozůstalých mezi sebou (Neustupný 1955).

Pohřební ritus je chápán obecněji, jde o obecný eschatologický vztah živých k mrtvým, projevující se nutností řádného pohřbu zemřelého, ať již formou inhumace, kremace nebo některé extrémní formy. Víra v posmrtný život vyžaduje nevyhnutelnost pohřebních obřadů, i když tělo zemřelého není k dispozici. V takovém případě bývá vystrojen alespoň symbolický pohřeb – kenotaf (Podborský 2006, 59).

1.7 Demografie pravěkých pohřebišť

Demografie patří pod společenské vědy, zabývá se kvantitativní stránkou reprodukce lidské společnosti, její výsledky jsou přínosné i pro fyzickou antropologii a lidskou genetiku. Správné představy o demografii jsou důležité při studiu sociologických i historických problémů pravěku. Pro demografii pravěku jsou zásadním pramenem pohřebišť. Primární metodou poznání demografie pravěkých populací jsou tzv. úmrtnostní tabulky

konstruované Halleyovou metodou (na základě kosterních pozůstatků) (Neustupný 1983, 142).

Pro správnou konstrukci úmrtnostních tabulek je třeba se držet několika předpokladů, jsou to:

1. Předpoklad uzavřenosti vůči migracím
2. Předpoklad kompletnosti
3. Předpoklad stacionarity

Předpoklad kompletnosti představuje tezi, že dané pohřebiště obsahuje pohřby všech příslušníků pravěké společnosti. Tento předpoklad bývá velice často narušen tím, že některé věkové kategorie na pohřebištích chybí. Věk zemřelých dokládá mimo jiné velikost hrobu (někdy i hrobová výbava), dá se totiž předpokládat, že malé hroby mohou být dětské (pro počet hrobů na pohřebišti platí, že za sto let zanechá jedna rodina 9-10 hrobů (Neustupný 1983, 75)). Musí se ale počítat s kulturní tradicí dané oblasti a také tím, že určité artefakty mohou odrážet spíše sociální postavení jedince (jakožto představitele určité skupiny obyvatel), než jeho skutečný věk. U řady kosterního materiálu je navíc stáří odhadnuto orientačně jen jako např. „adultus-maturus I“ (Burchard 1970, údaj in Neustupný 1983, 13, Neustupný 1983, 19-21, 142). Absence dětských pohřbů v některých obdobích vysvětluje E. Neustupný jejich postavením v rámci společnosti, kdy do určitého věku nejsou akceptovány jako plnohodnotní lidé, ze starověké Mezopotámie máme naopak doklady, že již kojencům byla dávána jména, aby byli chráněni před démony a zlými silami obecně. Současně se jménem pak byli zařazeni do společnosti (Glassner 2004, 269; Neustupný 1983). Jinou možností, jak interpretovat malý počet dětských pohřbů je spojen s představou věku, kdy děti dostávají duši. Pokud ji ještě nemají, nemohou být přijaty do společnosti, nemají v ní místo, čili v případě jejich smrti jim nenáleží možnost plnohodnotného pohřbu (van Genneep 1997, 142).

Stacionarita znamená uzavřenost populace daného pohřebiště během jejího užívání, tj. že nedošlo k její podstatnější migraci (Neustupný 1983, 142).

Dalším problémem při studiu pravěkých pohřebišť je početní poměr mezi pohlavími. Poměr mezi oběma pohlavími by měl být přibližně stejný (mužů se sice rodí více, ale zase mají vyšší úmrtnost v kojeneckém věku). Skutečnost však odráží fakt, že téměř nikdy nenacházíme hroby mužů a žen ve stejném počtu, a to jak při použití antropologických, tak i archeologických metod určení pohlaví. Výjimkou tohoto předpokladu je pohřebiště v Polácích, okr. Chomutov (obr. 6), kde je počet antropologicky určených mužů a žen přibližně vyrovnaný a počet dětí jen o málo nižší oproti předpokladům (Chochol 1991, 224; Neustupný 1983, 77).

1.8 Pohřby v jeskyních

Úvahy o nálezech lidských kostí ve skalních dutinách nás dovedou do několika základních myšlenkových rovin. Skalní dutina, v širším pojetí snad i samotná skála či hora, která se touto skalní dutinou otevírá, byla hrobem. Pak je ovšem nasnadě to, že do takového hrobu nemohl být uložen každý člověk. Pohřeb v jeskyni tak zřejmě vyplýval ze zvláštního společenského statutu zemřelého. Pohřeb jako takový byl vždy kostrový, a to i v obdobích, kdy byl žeh již známý. Nálezy samostatných lebek či jiných částí lidských koster by pak šlo interpretovat podobně jako relikviáře s ostatky svatých (v případě pravěku významných osobností), které jsou známy z křesťanských kostelů (Matoušek – Dufková 1998, 71-74). Je možné, že pohřeb v jeskyni, potažmo skále, mohl vést pravěké lidi k dalším myšlenkovým úvahám. Mohli uvažovat o jeskyním hrobu jako o svatyni či chrámu (napadají mě analogie k starověkým hrobům v anatólské oblasti Lýkie, respektive starověkého města Myra, známého mimo jiné právě svými skalními hroby ve tvaru domů či svatyní).

Jeskyně jitrily představivost minulých populací, a tak se mohly stávat místy kultu s různou intenzitou využívání již od počátků náboženských představ (Podborský 2006, 46).

Podrobně se nálezy lidských kostí v jeskyních zabýval německý archeolog Otto Kunkel, který zpracovával nález v Panenské jeskyni (Jungfernhöhle) ve Franckých Alpách. Ve vrstvě kultury s lineární keramikou našel ostatky téměř 40 osob, dětí i dospělých. Na některých kostech byly patrné stopy násilí, zejména na týlu, temeni a spáncích. Kostrám také často chyběly zuby (Matoušek – Dufková 1998, 73; Vencel 1999).

Zde je potřeba zmínit vrch Bacín, ležící na území Českého krasu. Jde o nález kostry asi dvouletého dítěte a další kostry pravděpodobně 10-12 letého chlapce ve skalní rozsedlině datovaný do doby halštatské. V nestarší vrstvě se pak nacházela kostra 20-30 letého muže. Samotná skalní rozsedlina je pak interpretována jako obětní šachta (Matoušek 2000, 15; Matoušek 2005).

1.9 Databáze

Od počátku sedmdesátých let minulého století se objevují pokusy o zachycení významu dat ukládaných do informačních systémů. Prakticky použitelným se stal model „Entity-vztah“ (Entity-Relationship, E-R) (Macháček 1997, 15). Databázový systém dokáže třdit záznamy dle mnoha kritérií, dovoluje podle zadaných požadavků vybírat určité části, kombinovat je s jinými databázemi a transformovat je. Schopnost transformovat data je pokládána za nejdůležitější vlastnost databázových softwarů (Neustupný 1994b).

Databáze pro tuto práci byla vytvořena pomocí programu Microsoft Access 2002. Obsahuje 3 tabulky (lokalita, hrob, hrob LT), ve kterých je zaznamenáno 636 hrobů z období Ha C – LT C. Každý hrob je popsán z hlediska artefaktuální náplně, datace, případně konstrukčních prvků.

2 PALEOLIT

Paleolitický pohřební ritus je, pokud víme, až na diskutabilní výjimky kostrový. Archeologické záznamy pro paleolit (stejně tak i pro mezolit) dokládají dvě podstatné skutečnosti, a sice malý počet hrobových celků a lidských kosterních pozůstatků obecně (vzhledem k počtu prozkoumaných paleolitických sídlišť). Existuje tedy myšlenka, že pohřební rituály nebyly jevem obecným, běžným pro každého jedince tehdejší populace. Pokud se tedy dostalo pohřbu jen malému procentu populace, musíme si položit i otázku, na jakém základě byli námi nalezení pohřbení jedinci pro pohřeb vybíráni. Zde ale narážíme opět na problém s malým počtem dochovaných hrobů. Navíc, z dosavadního stavu poznání se nedá říci, že by byli pohřbívání převážně například jen muži. Zdá se, že se výběr neomezuje ani na pohlaví, ani na věk, jelikož dětských hrobů není výrazně méně než hrobů dospělců (Svoboda 2003, 13-15).

Pokud se jedná o pohřební ritus jako takový, pak nemůžeme hovořit o jednoduše pohřebních praktik či zvyklostí. Máme doklady hrobů s relativně bohatou výbavou, jsou i doklady hrobů bez pohřebních milodarů. Dále nalézáme akumulace těl na jednom místě, pohřby v jeskyních (Mladeč, Koněpruské jeskyně), popřípadě vrhání těl do krasových dutin. Uvažuje se i o prostém pohození těla zemřelého přímo na sídlišti (pak se lidské kosti podřizují stejným tafonomickým procesům jako kosti ostatní fauny) (Svoboda 2003, 14, 37-41).

Poloha těl se liší. Známe pohřby silně skrčených těl na boku, těl položených na zádech i břiše, existují doklady pohřbů vsedě či dokonce ve stoje. Je tedy velmi pravděpodobné, že pohřební ritus si jednotlivé skupiny upravovaly podle vlastního náhledu na svět, respektive na smrt.

Jako hroby se neinterpretují jen intaktní hrobové celky obsahující víceméně celou kostru, ale i nálezové situace, kdy je kostra nalezena ve fragmentárním stavu, popřípadě jen v několika zlomcích (Svoboda 2003, 15).

Velký soubor hrobů moravského gravettienu sice umožňuje úvahy o pohřebních rituálech, nicméně při pokusu o rekonstrukci pohřebních rituálů se pro dobu paleolitu potýkáme s velkými problémy (Svoboda a kol. 1994, 153). Často nedokážeme totiž ani určit míru intencionality artefaktu nalezených v hrobových kontextech. Vzhledem k velkému časovému odstupu od současnosti musíme řešit i otázky geologických procesů, které zcela jistě ovlivnily hrob, počítat musíme i s činností šelem a činností člověka, zejména při výzkumech těl pohozených na sídlištích či v jeskyních (Svoboda 2003, 16-17).

2.1 Starý a střední paleolit

Při studiu starého a staršího stupně středního paleolitu se potýkáme s problémem absence nálezů celých lidských skeletů (existují výjimky, i když obvykle se určitá nekompletnost objeví, nejsou to ale rituální hroby). Toto se mění s příchodem mladšího stupně středního paleolitu. Jedná se většinou o jednotlivé hroby v jeskyních. Například ve Francii se nachází dokonce malé pohřebiště pod převisem La Ferrassie (hrob č. 6 obsahoval pohřeb dítěte s oddělenou hlavou). Lokalita Pech de l'Azé odkryla moustérienský pohřeb – lebku dítěte (5-6 let) s množstvím dalších artefaktů (Friedrich 1976, 22). Jiné pohřebiště je známé z lokality Šánídár v Iráku. Tyto lokality pocházejí ze závěru středního paleolitu. Z našeho území zatím však doklady pohřbívání scházejí. Ze středoevropských jeskyní známe jen ojedinělé nálezy lidských kostí. Na Moravě to byla torza lidských koster v jeskyních Kůlna, Švédův stůl a Šipka (nález K. J. Maška z roku 1880, jedná se o zlomek dětské čelisti) (Podborský 1994, 25). Z dalších lokalit máme náznaky možné antropofagie (to je ovšem diskutabilní), např. z italské lokality Monte Circeo (zde i doklad použití barviva) či z jihoslovenské Krapiny, kdy je možné, že už v takto

vzdálené době mohlo jít o antropofagii rituální, tedy spojenou s představou o přenosu určitých vlastností z pojídaného těla (Matoušek – Dufková 1998, 49-50; Friedrich 1976, 22).

Zajímavostí zůstávají pokusy rekonstruovat pravěké poměry na základě inspirací současných či nedávno zaniklých loveckých a sběračských společností. Badatelé došli k závěru, že průměrnou základní společenskou jednotku tvořilo 20-30 osob, z toho 5-6 lovců, zbytek žen, dětí a starých lidí. Důležitým poznatkem pak je životní prostor takové tlupy, který by mohl být velký zhruba jako celé Čechy. Můžeme tak odhadovat, že po celé Evropě se pohybovalo jen 7-10 takovýchto tlup, tj. cca 200-300 osob (Matoušek – Dufková 1998, 46-47). To nám může částečně vysvětlit zmiňovaný problém s nedostatkem nalezených pohřbů, respektive lidských skeletů obecně.

2.2 Mladý paleolit

První doklady paleolitického pohřbívání na území České republiky spadají do období mladého paleolitu. Jde o pohřby kostrové, existuje však i náznak částečné kremace (jedná se o hrob DV 4 z Dolních Věstonic, viz níže). Máme i nálezy z jeskyní, ty však mezi intencionální pohřby můžeme počítat jen s velkou dávnou benevolence. Jedná se o nálezy z Koněpruských a Mladečských jeskyní (Matoušek – Dufková 1998, 57; Svoboda 2003, 42). Pohřby jako takové se nacházejí jen na území Moravy, z Čech zatím jakékoliv doklady postrádáme (Friedrich 2007, 58).

Nejasnosti panují okolo dokladů žehu. J. Neustupný (1941) uvádí: „Jsou ovšem případy, kdy zachované kostry pohřbených jsou značně opálené nebo zuhelnatělé. To jsou sice nepochybně doklady působení ohně na tělo zesnulého, zůstává však otázkou, zda jsou to dokonané nebo alespoň úmyslné pokusy o spálení mrtvého těla. Při pohřbu žehem bychom očekávali těla úplně spálená, což by se projevilo na všech pozůstalých kostech. To však

u těchto pohřbů nevidíme (Neustupný, J. 1941, 8).“ Jsou to možná pokusy, jak navrátit teplo chladnoucímú tělu (Neustupný 1946, 47).

Lokalita Dolní Věstonice poskytla důležité kostrové hroby. Objev kostry ženy uložené v silně skrčené poloze se nacházel pod dvěma mamutími lopatkami. Antropologický průzkum prokázal, že žena prodělala obrnu obličejového svalstva, která způsobila silnou asymetrii jejího obličej. Další hrob, respektive trojhrob, byl odkryt v Dolních Věstonicích v roce 1987. Jednalo se o dva mladé muže, kteří byli uloženi po boku mladé ženy. Nesli známky násilné smrti (Oliva 2005, 67, 73).

2.3 Pozdní paleolit

Zánik magdalénienu předznamenává na evropském kontinentě ústup umělecké tvorby a symbolického myšlení (Svoboda a kol. 1994, 185). Veškeré lidské pozůstatky z období pozdního paleolitu se v celé Evropě dochovaly jen vzácně, přičemž doklady pohřbívání scházejí prakticky úplně. Z celé střední Evropy známe pak jen několik dekorativních předmětů (Niederbieber), na moravskoslezském území jakékoliv doklady chybí. Spotřeba barviv ovšem neklesá a na polském území (Rydno) máme dokonce doklady jejich těžby (Svoboda a kol. 1994, 185; Vencel 2007, 116).

2.4 Pramenná základna paleolitických pohřbů

Při zkoumání paleolitického (potažmo i mezolitického) pohřebního ritu musíme uvažovat nestejnou kvalitu zpracovaných výzkumů, respektive jejich primární dokumentace. Některé z nich byly provedeny již v předminulém století a jejich vypovídací hodnota tomu odpovídá. Také soubor paleolitických hrobů pochází z mnoha zemí Evropy. Výzkumy pak vedli jak profesionální, tak amatérští archeologové, tomu všemu se pramenná základna podřizuje. Všechny tyto faktory ztěžují pokusy rekonstruovat paleolitický pohřební ritus (Svoboda 2003, 14).

2.5 Paleolitický myšlenkový svět

Již J. Neustupný přisoudil víru v posmrtný život paleolitikům (Neustupný 1946, 27). Rituály lovců lze dělit na společenské, lovecké a pohřební, hranice těchto však v jednoduchých tehdejších společnostech nejsou pevně vymezeny. Pro starý paleolit představují nejnápadnější doklad této činnosti některé zlomky barviv na archeologických lokalitách (Olduvai, Terra Amata) (Svoboda a kol. 1994, 75). J. Friedrich (1976a) vyčlenil 3 možné okruhy estetického a duchovního cítění u paleoantropů na okruh cefalického kultu (konkrétní nálezy viz kap. 9.1), používání barviva a různých zdobených předmětů (Friedrich 1976a, 22).

Mezi doklady cefalického kultu můžeme řadit nálezy lebek (často s dalšími výraznými úpravami či ve výrazném uspořádání) z lokalit Steinheim, Swanscombe, Ehringsdorfu či Monte Circeo. (Friedrich 1976a, 22). Lze uvažovat o tom, kde mají tyto představy kořeny a zvážit možnost jejich vývoje protažením dále do minulosti, neboť každá představa musí z něčeho vycházet.

Paleoantropové měli tedy jasně definované elementární představy o duchovním životě a estetickém cítění, bez kterých by nemohlo dojít k dalšímu vývoji (Friedrich 1976a, 23).

Za doby existence Homo sapiens lze z archeologických pramenů vyčíst první známky duchovního života: úcta k mrtvým (alespoň k některým jedincům z pravěké komunity), lovecký kult či možná kult ohně. Odraz archeologických pramenů pravěkého duchovního myšlení je právě pohřební ritus, přičemž nejstarší a pravděpodobně původní formou je ritus kostrový, tedy inhumace. S kremací se pravidelně setkáme až v mladším neolitu. Pohřbu se v této době dostávalo patrně jen nějak význačným jedincům, každopádně je uložení do země výrazem úcty k zemřelému. Uložení mlodarů do hrobu pak může souviset s představami o posmrtném životě. V této době patrně vznikají i zárodky pozdějších pohřebních obřadů (Podborský 1994, 23).

Prvým náznakem rituálního zacházení s mrtvými těly na našem území přináší nálezové situace v Mladečských a Koněpruských jeskyních. Lidské kosti jsou tu rozvečeny dohromady s kostěnými hroty a ojediněle kamennými nástroji, v Mladči i s ozdobnými předměty, vždy ale v dosahu suťových kuželů pod jeskynnými komínky. To naznačuje, že na našem území se těla vrhala do hlubokých podzemních dutin, což je v protikladu se západní Evropou (např. lokalita Cro-Magnon), kde se rozvíjí ukládání těl v chráněné poloze (Svoboda a kol. 1994, 128).

Hroby z Dolních Věstonic nám živě dokládají prudký rozvoj duchovního života v mladém paleolitu. Uvažuje o pohřbech zvláštní skupiny lidí, možných šamanů/kouzelníků, viz žena s obrnou obličejového svalstva či trojhrob DV 13-15 (viz kap. 2; Podborský 1994, 25, 34-36). Další hrob, náležející do této kategorie je pak gravettský (respektive pavlovienský) hrob z lokality Brno II, kde se mimo jiné našlo mezikruží z opuky, kamenné terčíky, terčíky z mamutí stoličky, mužský idol z mamutoviny a další. Ke zvláštnostem pohřbu patří poloha hrobu mimo sídelní oikumenu tehdejší populace a také zdravotní stav (zánět okostnice). Tento hrob tedy také zapadá do celkového kontextu hrobů šamanů, kdy mohou být kamenné terčíky interpretovány jako sluneční symboly (Oliva 1996, 360-369).

Hrobů tzv. šamanů však není ani v celosvětovém měřítku mnoho, což by mohlo potvrzovat tezi o výjimečnosti pohřbů jen pro určité skupiny pravěkých populací. Interpretovat tak lze snad některé pohřby v grimaldských jeskyních na Azurovém pobřeží v Ligurii nebo na mezolitických pohřebištích severu a severovýchodě Evropy, např. lokalita Sobí ostrov na Oněžském jezeře, kde mohou být nacházeny analogie s pohřby moravskými (Podborský 1994, 25, 34-36).

Před zemědělskými kulturami rozeznáváme opravdu „primitivní“ svět pasteveckých nomádů, lovců a populací žijících doposud na úrovni drobného lovu a sběru (Eliade 2006, 108). Pouze pokud se budeme snažit pochopit

nahlížení na život a smrt těchto populací, budeme alespoň částečně schopni rekonstruovat i jejich vztah k životu a smrti a budeme tak moci i lépe chápat jev střídání kostrového pohřebního ritu a kremace. Budeme možná schopni pochopit, proč tento jev vznikl.

2.5.1 Analýza pohřebního ritu v paleolitu

Pohřební ritus souvisí s rozvojem sociogeneze a počátkem přemítání o „životě po životě“. Jednou z možností, jak vysvětlit fenomén pohřbívání je dát tento fenomén do souvislosti s rozvojem náboženských představ. Malý počet nalezených hrobových celků je odrazem nově vzniklého jevu, kdy si pohřeb zasloužili jen nějakým způsobem význační jedinci (náčelníci, šamani apod.), větší kumulace hrobů (např. pohřebiště pod převisem La Ferrasie, vícečetné pohřby z Moravy apod.) mohou odrážet specifickou situaci či specifické nároky vznikajícího kultu.

Co se gravettienu týče, pak primární pohřební ritus neznáme. To, co určitá společnost považuje za přechodový rituál, může odlišná kultura vnímat jako projevy barbarství. Rozptýlené lidské kosti v kulturních vrstvách indikují možnost deponování zesnulých na povrchu a jen výjimečně pak jejich vybrané zbytky zemřelých byly uloženy do země (Oliva 2001-2, 22). Nesmíme tudíž vnímat jako jediný "normální" způsob pohřbu inhumaci či kremaci. Moravské gravettské hroby se pokusil rozčlenit M. Oliva (2001).

Co se týče konstrukcí hrobů, vyskytuje se překrytí zesnulého velkými plochými kostmi – mamutími lopatkami. Vzhledem k možnému rozsahu permafrostu v tehdejších klimatických podmínkách se překrytí kostmi jeví jako solidní ochrana před poškozením. Toto dokládají například hroby DV 3 z lokality Pavlov 1 a pravděpodobně DV 4. V Předmostí u Přerova byl r. 1894 odkryt hromadný hrob, který ukrýval kostry 5 mužů, 3 žen a 12 různě starých dětí (Böhm 1941, 57-59). V případě hromadného hrobu z Předmostí se ale uvažuje i o možnosti postupného ukládání těl po delší časový úsek (Oliva 2001, 3). V případě trojhrobu DV 13 – 15 a hrobu DV 16 se předpokládá nějaký typ překrytí formou organických materiálů. Toto dokládají nálezy

zuhelnatělých kulatin, respektive relikty sídelního objektu v případě druhého hrobu (Svoboda 2003, 15).

Binford tvrdí (1971), že v etnografickém průzkumu mezi rovnostářskými lovci a sběrači by věk a pohlaví měly společně sloužit jako základ pro rozdíly v pohřebním ritu, zatímco mezi složitějšími společnostmi zemědělskými je to sociální postavení (různé nezávisle na věku, pohlaví apod.) které by mohlo být častěji základem pro rozdíly v zacházení s mrtvými. (Tainter 1978, 107).

3 MEZOLIT

Pro období mezolitu platí v otázce pohřbívání téměř stejná omezení jako pro periodu předcházející. Z počtu hrobů, které byly doposud nalezeny a prozkoumány, se dá usuzovat, že ještě ani mezolitici nepohřbívali všechny své mrtvé. Pohřební ritus byl převážně kostrový. Jedinci byli do hrobů ukládáni v natažené či skrčené poloze, objevují se i pohřby vsedě. Vzácnější jsou pohřby lebek. Objevuje se ale i již typicky žárový pohřební ritus, uvažuje se i o možnosti vhažování popela do řek (Vencl 2007, 126).

Přesto se však v mezolitu (možná již v pozdním paleolitu v severní Africe) objevuje nový fenomén, a totiž zakládání specializovaných pohřebišť (např. velké pohřebiště Olenyj ostrov; O'Shea - Zvelebil 1984; Mannermaa – Panteleyev – Sablin 2008). Jejich výskyt se vysvětluje sníženou mobilitou populací a možností fixace na regiony, kde se zdržovaly. Malá samostatná kostrová pohřebiště jsou známa také z pozdního severoevropského mezolitu, která opět dokládají vazbu lidí na určitou oblast (Podborský 1994, 38). Nezanedbatelný počet dochovaných koster prokazuje známky násilné smrti, uvažuje se proto i o vzniku válečných konfliktů (Vencl 2007, 126-127; Thorpe 2003).

Nálezy pohřbů jsou známy např. z Bavorska, Francie či Portugalska a Polska. Pro region České republiky však platí, že zatím nedisponuje prokazatelnými nálezy mezolitických pohřbů, chybí nám chronologicky citlivé

artefakty, které by usnadnily dataci. Fragmenty tří lebek z Františkových lázní by údajně měly patřit do boreálu (Pleiner – Rybová 1978, 157). O lokalitě Obříství s dětskými hroby skrčenců (Prošek 1950) se dříve uvažovalo jako o mezolitické, později to však bylo vyvráceno.

3.1 Mezolitický myšlenkový svět

K otázce zániku sběračsko – loveckých kultur se ve svém příspěvku zabýval S. Vencl (1982), kdy se pokusil vysvětlit přerod k usedlému způsobu života využitím demografie, botaniky, antropologie a nepřímo také etnografie a historických pramenů. Ačkoliv je pravděpodobné, že během mezolitu sídlili na našem území potomci populací mladého paleolitu, nemůžeme tento předpoklad podpořit přímými důkazy, neboť nám schází kosterní doklady. Antropologické nálezy evropské však ukazují na značnou homogenitu antropologických rysů (Šmahel 2007, 69).

Až překvapivě vysoká úroveň duchovního citění nemá přímého pokračování. S koncem pleistocénu skončila i vyspělá kultura lovců stádní zvěře. Ve střední Evropě jsou od 10. do 6. tisíciletí př. n. l. osidlována mezolitickými lovci drobné zvěře a rybáři převážně místa na březích řek a jezer. Jejich materiální kultura je, ve srovnání s obdobím předchozím, nízká a o jejich duchovním světě tak nevíme v podstatě nic (Podborský 1994, 38).

3.1.1 Analýza pohřebního ritu v mezolitu

Mezolitický pohřební ritus je pokračováním vývoje z paleolitu. Větší počet nalezených hrobů lze vysvětlit pronikající myšlenkou pohřebních obřadů, která se postupně etabluje v mezolitických komunitách. Absence pohřbů z určitých území (Čechy apod.) pak může odrážet buď stav výzkumu, nebo se může jednat o oblasti, kam fenomén pohřbů nedorazil či byl odmítnut tamější populací (musel by tedy být v rozporu s tamějším duchovním světem). Třetí možností je pak nedochování pohřebních komponent do současnosti.

Zajímavé jsou různé varianty pohřbů nedospělých jedinců a pohřby těhotných žen na pohřebištích Lepenski Vir a Vlasac, které nám dovolují nahlédnout do myšlenkového světa mezolitiků (Borić-Stefanović 2004, 543). Otázkou zůstává, proč na území ČR doklady mezolitického pohřbívání chybí.

4 NEOLIT

Pro období neolitu sledujeme již relativně vyvinutý smysl pro pohřbívání zemřelých. Pro území Čech rozlišujeme dvě neolitické kultury – kulturu s lineární (volutovou) keramikou a kulturu s keramikou vypíchanou. Kultura s vypíchanou keramikou je chápána jako pokračovatelka lineární (volutové) keramiky, čili by se dalo očekávat, že převezme i způsob pohřbívání, ale není tomu tak. Zatímco lineární keramika pohřbívá výhradně kostrově, u kultury s vypíchanou keramikou se objevuje ve velké (dokonce nadpoloviční většině) žeh (Pavlů – Zápotocká 2007, 83).

Zajímavé jsou doklady stavebních obětí a zvláštních hrobových celků, jako je uložení dítěte ve skrčené poloze, ale s oddělenou hlavou, na dně obilné jámy na lokalitě Těšetice – Kyjovice (Podborský 1969) či nález lidské lebky v obětní jámě uvnitř ohrazeného areálu tamtéž. Stavební oběť dokládá pohřeb v základovém žlabu neolitického domu v Postoloprtech, kde byla objevena kamenná skříňka s lebkou prasete, částí kostry krávy a ovce/kozy, podobná oběť, i když lidská, pochází z maďarské lokality Veszprém, kde se v základech domu našla dětská kostra (obr. 7) (Podborský 1994, 53-55).

Z mladšího neolitu jsou známy zvláštní formy pohřbů. Jedná se o hroby se skelety bez lebek či naopak pohřby samotných lidských kráníí, hroby (i vícečetné) lidí spolu se zvířaty, pohřby neúplných částí těl a některé bohatě vybavené hroby žen se sakrální keramikou. Poslední variantu pohřbů je možné vykládat jako pohřeb vrstvy kněžek (Podborský 1994, 56-57).

Při práci se staršími výzkumy se pak můžeme potýkat s jejich nedostatečnou kvalitou. Jedná se zejména o výzkumy z počátku 20. století,

například nález 6 dospělých koster a 2 dětských skeletů na lokalitě cihelny v Plotištích, kdy jsou nálezové okolnosti známy pouze z vyprávění cihlářského mistra (Domečka 1903). Problematické se jeví pohřby na sídlištích, tento fenomén má zřejmě větší rozsah, než se původně předpokládalo (Rulf – Čtverák 1997, 42).

4.1 Kultura s lineární (volutovou) keramikou

Na první pohled překvapuje nepoměr mezi počty nalezených sídlišť a pohřebišť. Malý počet nálezů umožňoval zpracování pohřebního ritu jen na menších geografických celcích (Steklá 1956, 697).

V pohřebním ritu samotném pak pozorujeme již některé pravidelnosti, které musely být dodržovány při zacházení s mrtvými těly. Přísně dodržován byl kostrový pohřební ritus, vyjma výjimečných případů v podobě žárového hrobu ve Viticích (okr. Strakonice) či žárového hrobu zachyceného ve výplni jámy 201/II na katastru obce Litice (okr. Plzeň-město), kde byl pohřeb identifikován jako mužský dětský (podle stomatologických a antropologických posudků), věk zemřelého byl určen na 5-6let (Braun 2001, 102; Trefný – Kuželka 2001, 107). Žárové pohřby jsou známy z okolních zemí (Slovensko, i když tam jsou nálezy nejisté) a také z Moravy (Kralice na Hané). Dodržována byla také poloha zemřelého – platilo striktní uložení ve skrčené poloze pro všechny věkové kategorie (Dvořák 1936, 18). V ostatních aspektech pohřebního ritu sledujeme různé regionální odchylky, zřejmě závislé na zvyklostech jednotlivých komunit (Kličová 2001, 218-232). Například na sídlišti v Kolíně se mezi chatami našla skrčená kostra dítěte s malým hrnečkem za pánví (Dvořák 1936, 20), ojedinělý hrob známe z Žebráku (okr. Beroun; celkem je z tohoto okresu známo 5 hrobů; Stolz 2006, 257).

Většinou se v hrobě nalézá jen jedna osoba (83 hrobů), vzácněji osoby dvě (4 hroby), výjimku tvoří hromadný hrob v Třebestovicích, okr. Nymburk, obsahující 5 nedospělých jedinců, kteří byli pohřbeni do zcela prázdného síla.

Pohřbení byli uloženi zřejmě v poloze na boku s pokrčenýma nohama (Rulf – Čtverák 1997, 38). Pohřeb dospělého jedince ze sídliště v Hrbovicích (okr. Ústí n. L.), který spolu s dalšími nálezy dokládá téměř úplnou sekvenci vývoje lineární keramiky včetně I. přechodné fáze do keramiky vypíchané je velmi důležitý pro poznání této fáze vývoje lidské kultury (Zápotocká – Muška 2004, 52).

Pohřbívalo se na oddělených pohřebištích (v Čechách dosud neprokázaných) známých ale z Moravy (Vedrovice, dvě pohřebiště: „Široká u lesa“ a „Za dvorem“; Podborský a kol. 2002, 293), Bavorska (největší koncentrace pohřebišť, kde mají některá pohřebiště vysoké procento žárových hrobů; Nieszery 1995), Polska (Krakov – Nowa Huta) či Posálí. V Posálí se nachází vůbec největší birituální pohřebiště kultury s lineární keramikou (přes 300 hrobů). Naopak z Francie (vyjma Alsaska) neznáme žádné oddělené pohřebiště (Pleiner – Rybová 1978, 184-185; Zápotocká 1998, 166-167).

Vysvětlení nedostatečného počtu hrobů je jednou ze závažných otázek tohoto období lidského pravěku. Někteří autoři (Schránil) tuto situaci vysvětlují tím, že pohřbívání vzniká až v průběhu volutové keramiky v souvislosti s ideou škodlivosti mrtvých těl (Steklá 1956, 699-700). J. Neustupný pak to samé vysvětluje nedostatkem úcty k mrtvým (Neustupný 1941, 13). Mezi další interpretace řadíme absenci milodarů v hrobech či nedochování koster (Steklá 1956, 700). Já osobně se přikláním spíše k postupnému vývoji z paleolitu a mezolitu, kdy nebyli pohřbívání všichni, jen nějakým způsobem význační jedinci. V době kultury s volutovou keramikou se pak tento jev zobecnil, mohl se spojit i s představou mrtvých škodících živým, tímto způsobem se mohl pohřební ritus postupně etablovat v celé šíři tehdejší společnosti.

V Čechách byli nositelé kultury s lineární keramikou ukládáni ve skrčené poloze (jedna z možných interpretací je poloha při spánku či poloha plodu v matčině lůně), mírně převažuje poloha na levém boku, poloha na břicho či zádech je výjimečná. Stáří a pohlaví jedinců v hrobech se podařilo určit jen u

cca 40% hrobů, na takových základech nelze dělat přesnější interpretace či rekonstrukce pohřebních rituálů. Na severovýchodě a východě Čech jsou pohřby kultury s volutovou keramikou spíše ojedinělé. Může to být způsobeno stavem výzkumu, pravděpodobněji se však jedná o problém nejednotnosti pohřbívání, a tím, že nebyli pohřbíváni všichni jedinci z dané komunity. Z východních Čech je znám bohatý pohřeb z Vejvanovic (okr. Chrudim) s množstvím spondylových šperků (Pavlů – Zápotocká 2007, 86-88; Vokolek 1962, 6; Zápotocká 1998, 160). Kultura s volutovou keramikou užívala pohřebního ritu již od své starší fáze, vyplývá to z nálezů se starším keramickým horizontem na Moravě. Otázka, odkud se pohřební ritus jako takový vzal, je stále otevřená (Steklá 1956, 716). Jednu z možných interpretací jsem navrhl v textu výše. Možnosti, kde hledat původ pohřebního ritu volutové keramiky se naskýtají při studiu časnějších neolitických kultur JV Evropy a Předního východu, kde byl pohřební ritus také znám, nicméně zde se potýkáme s malou nálezovou základnou hrobů.

Malý počet hrobů se dá vysvětlit i žárovým způsobem zemědělství. Z německé oblasti máme doklady větších pohřebišť 10-28 hrobů. (Arnstad, Bichsleben, Sonderhausen; Steklá 1956, 718). Díky pohyblivým vesnicím tak nemohla vznikat rozsáhlejší pohřebišť. Díky malému počtu hrobů je obtížné rozlišit společenské rozdíly na základě hrobové výbavy.

4.2 Kultura s vypíchanou keramikou

Oproti kultuře s lineární keramikou je v následující kultuře vypíchané keramiky poprvé masově užíván žeh. Další změnou je výskyt samostatných pohřebišť, kterých je k roku 2007 známo již 6, oproti starší situaci 3 lokalit – Praha-Bubeneč (žárové, 16 hrobů; Steklá 1956, 721), Miskovice (birituální), Plotičtětě n. Labem (birituální; viz Zápotocká 1998). Menší žárová pohřebišť jsou známa z Mostu, Selce či Vokovic (Steklá 1956, 721). Posun pohřebního ritu od inhumace k žehu je patrný již od počátků vypíchané keramiky v Čechách. Co však vedlo k této výrazné změně, zůstává zatím nedořešeno.

(Zápotocká 1998, 160). Nejustálenější ritus je v oblasti Rýna (podobně jako u volutové keramiky), uložením se pohřby neliší od německé oblasti. Žárový pohřební ritus se v Čechách udržuje po celé trvání vypíchané keramiky a pravděpodobně ovlivňuje pohřební ritus v Německu (Steklá 1956, 721-722).

Jak žárové pohřbívání vzniká a jak se dostává ke kultuře s vypíchanou keramikou, je opětovně námětem diskuzí. Je možné, že se jedná o vývoj posmrtných představ, náboženského myšlení a víru v očištnou funkci ohně, může jít opětovně i o jiné vyjádření strachu z mrtvých. Spálením jejich těl se tak mohlo zabránit, aby se zemřelý vrátil a škodil.

Žárový způsob pohřbu může souviset s rozvojem abstraktního myšlení a víru v nesmrtelnou duši. Jeden z možných výkladů jsou také hygienické nároky na pohřební ritus (Steklá 1956, 700). J. Neustupný tvrdí, že znalost žehu si kultura s vypíchanou keramikou přinesla ze svého západního prostředí (Neustupný 1941, 14). Dnes je ale zjevný vývoj z kultury lineární. Tomuto by mohlo nahrávat pohřebiště v Praze -Bubenči, kde se žárový způsob ritu vyskytuje už ve víceru variant.

Se změnou ritu přichází i bohatší keramický inventář oproti kultuře s volutovou keramikou, naopak méně je kamenných nástrojů (Steklá 1956, 715).

Pohřební ritus kultury s vypíchanou keramikou se dá charakterizovat několika body. Předně jde o (na našem území) nový způsob nakládání s těly – žeh, který je prováděn na odděleném místě než samotný pohřeb. Žárové hroby tvoří více než polovinu z celkového nálezového fondu. Druhým novým znakem je již zmíněná existence samostatných specializovaných pohřebišť. Přestože je předpoklad existence samostatných pohřebišť již u kultury s lineární (volutovou) keramikou, přímé doklady pro toto zatím v Čechách chybí. Na žárovém pohřebišti v Praze – Bubenči se objevuje jistá variabilita způsobu uložení žárového pohřbu, uvažuje se tedy o delší znalosti tohoto

způsobu pohřebního ritu. Odkud však tato myšlenka přišla a proč se tak rychle vžila, zůstává doposud nevyřešeno (Pavlů – Zápotocká 2007, 97; Zápotocká 1998, 164).

Kostrový pohřební ritus je však stále praktikován, a to s nezměněnými proporcemi od dob lineární keramiky. Všechna těla se nacházejí ve skrčené poloze, slabě převažuje poloha na levém boku a orientace V – Z. Vyskytují se pohřby na sídlištích. Nejvíce kostrových pohřbů vypíchané keramiky skýtají lokality Plotičtětě, Miskovice, Praha-Střešovice a Loděnice (Černý 1997, 101). Objevují se, byť v menším počtu, těla pohozená či jen části těl. Vzhledem ke stáří výzkumů je ovšem nutné tyto závěry brát s rezervou (Pavlů – Zápotocká 2007, 97). Pět kostrových pohřbů v těsné blízkosti bylo odkryto v Loděnicích. Jedna z možných variant je jejich příbuzenský poměr (Černý 1997, 101-103).

Poměr kostrových a žárových hrobů je pak po celé období kultury s vypíchanou keramikou relativně vyrovnaný, hroby se nijak výrazně neliší výbavou ani pohlavím, i když určení pohlaví u žárových pohřbů bývá často velice problematické. Oba rity se praktikovaly současně, vyvstává tak otázka, na jakém základě byl pohřební ritus pro každého daného jedince vybírán. V případě Miskovic byl dokonce objeven hrob, kde byl současně uložen pohřeb kostrový i žeh. Z Předměřic n. Labem jsou známy hroby kostrové (Hájek – Vlček 1956) i žárové. Oba rity se tak zdají být sobě rovnocenné, nešlo tedy o výsadu danou pohlavím, sociálním postavením či stářím (Pavlů – Zápotocká 2007, 97; Vokolek 1962, 7; Zápotocká 1998, 164).

Většina hrobů z období kultury s vypíchanou keramikou na Moravě obsahovala kostrové pohřby. Výjimkou je ojedinělý nález sídlištního žárového pohřbu z Těšetic – Kyjovic (okr. Znojmo), kde byly z celkového počtu 6 hrobů 2, které vykazovaly známky ritu žárového, některé kosti byly totiž částečně spáleny, vykazují tedy různý stupeň poškození ohněm (Kazdová 1992, 11-13).

4.3 Lengyelská kultura

Na základě srovnání kostrového a žárového ritu vychází žeh jako minoritní způsob pohřbívání. Žárové hroby jsou také v porovnání s těmi kostrovými obyčejně chudší na pohřební milodary. Nejčastěji se vyskytuje uložení spálených pozůstatků do popelnic (Humpolová 1992, 61-64).

4.4 Pohřební ritus přechodu neolit – eneolit

Přechod k eneolitu je charakterizován závěrečnými fázemi kultury s vypíchanou keramikou a kulturou s moravskou malovanou keramikou. V Čechách se potýkáme s malou nálezovou základnou. V obou kulturách stále existuje biritualita, kostrový způsob pohřbívání však převažuje (70%). Z území Moravy se jedná například o ojedinělý, silně poškozený kostrový pohřeb datovaný do fáze MMK IIb, kdy byl zemřelý uložen na levém boku s obličejem k severu. Analogie k tomuto pohřbu nacházíme na území Slovenska (Ludanice). Naproti tomu na území Malopolska, Slezska, východní části Rakouska a Dolních Rakous vykazují lengyelské pohřby odlišnou úpravu hrobové jámy včetně skeletu, jsou také bohatší na milodary (Pavelčík 2001, 147-149; Pavlů – Zápotocká 2007, 96).

4.5 Neolitický myšlenkový svět

Neolitizace střeoevropského území se uskutečnila jedním ze dvou démických proudů vycházejících z oblasti Předního východu. Názory na podíl lokálního mezolitického obyvatelstva na tomto procesu jsou značně rozrůzněné (Šmahel 2007, 70; Zápotocká 1998). U nás se otázkou přechodu mezolitu do neolitu zabýval například S. Vencel (1982), otázkou vzniku volutové keramiky J. Pavúk (1973), který přišel s myšlenkou myšlenku prekeramického neolitu ve střední Evropě. Tento předpoklad se však nesetkal s kladnou odezvou a poté se už touto myšlenkou nikdo nezabýval. Velkým problémem přechodu mezolit – neolit je pak fakt, že neexistují pozitivní korelace složek a prvků volutové keramiky s lokálními mezolitiky (Vencel 1982, 678-679).

Tehdejší populace již měly určitou představu o posmrtném životě, nicméně náboženské obřady ještě nebyly na tak vysoké úrovni, aby přikazovaly striktní uložení těl do země (Dvořák 1936, 18). Dokládají nám tak rozvoj organizovaného kultu vegetativních (plodivých) sil, uctívání astrálních těles apod. Muselo se udržet ale i něco ze starších tradic a představ. Úcta k mrtvým ani v neolitu plně nezobecněla. Máme také náznaky obětí (i lidských), což dokládá existenci náboženských obřadů. Skutečné doklady zvířecích či lidských obětí jsou velmi vzácné, ale občasné nálezy pohřbů psů, skeletů hospodářských zvířat (obr. 5) nebo jejich částí v hrobech lidských nám toto mohou indikovat (Podborský 1994, 42, 53-54).

Co se týče zvířecích pohřbů, spatřuji možné analogie v oblasti Zakavkazska, konkrétněji Altaje, kde byl (a někdy stále je) pes vnímán jako posel či symbol smrti (osobní sdělení PhDr. Tomáše Boukala, Ph.D.). Pokud bychom uvažovali o transportu myšlenek stejně, jako se to dělo s artefakty, je pak docela dobře možné vidět analogie i v tomto, byť třeba již v poupravené formě a ne zcela pochopené kulturou, která myšlenky přebírá.

I přes častější výskyt pohřbů, než tomu bylo v předcházejících obdobích, nemůžeme říci, že úcta k mrtvým patří k naprostým samozřejmostem (Podborský 1994, 55). Velkým počtům neolitických osad kontrastuje skutečnost relativně nízkého počtu pohřebišť, což může být vysvětlováno i stavem výzkumu, může to však naznačovat i právě fenomén toho, že ne všichni byli pohřbíváni.

Milodary ukládané do hrobů lze vykládat jako posmrtnou výbavu, čili je nasnadě myšlenka víry v posmrtný život. Okrové barvivo přidávané do hrobů pak mohlo mít funkci jakéhosi „navrácení“ života do mrtvého těla (Neustupný 1946, 320). Zde můžeme vidět protažení tradice z paleolitu, kdy byl okr také využíván, a to jak v hrobových kontextech, tak na sídlištích (Friedrich 1976a, 22-23).

Od středního neolitu se pak objevuje kremace a ukládání spálených ostatků do uren. J. Neustupný spatřoval dvě varianty vzniku kremace – lokální vývoj, druhou variantou byla inspirace z oblasti Mezopotámie (Neustupný 1946, 320). Je otázkou, zdali se tyto myšlenky mohly šířit, jak rychle se šířily a co vedlo k jejich případnému uchycení v prostoru střední Evropy.

Se smrtí člověka se tak spojovaly zřejmě fantaskní představy o přechodu mrtvého do nepozemského života. Posypání červenou hlinkou v obličeji toto může naznačovat. Se snahou po zachování života člověka zřejmě souvisí i doklady trepanací lebečních kostí. Z Hlubokých Mašůvek je dochována v hrobu s lineární keramikou lebka s nezahojenou trepanací, v pozdějších obdobích pravěku jsou pak známy i doklady trepanací zhojených (Podborský – Vildomec 1972, 46).

Kultury neolitu, považované některými autory za matrilokální, případně gynekokratické, vytvořily enormní množství megalitických monumentů, které se našly v Portugalsku, Španělsku, Francii, Anglii, severním Německu, Švédsku i jinde. Na základě výkladu morfologie monumentů došla Marija Gimbutasová k závěru, že vždy odkazují k Velké bohyni, která byla nahlížena často pod hrozivým aspektem Královny mrtvých. Tato interpretace je však sporná, nebyla jednomyslně přijata (Eliade – Culianu – Wiesner 1993, 200).

A konečně, i přesto, že je pro nás celkový obraz duchovní skladby neolitu nepřístupný, jeho rozptýlené vzorky se uchovaly v tradicích venkovských společností. Kontinuitu „posvátných míst“, jako jsou například pohřebiště, nemusíme dokazovat (Eliade 1995, 61).

Studium evropských rurálních společností nám může poskytnout možnosti k porozumění náboženského světa neolitických zemědělců. Zvyky a víry těchto představují v mnoha případech archaičtější kulturní stav, než je ten, o němž svědčí mytologie klasického Řecka. Je sice pravdou, že většina těchto rurálních evropských populací je již více než tisíc let pod vlivem křesťanství, ale přesto jich můžeme využít. Tyto populace integrovaly do svého pojetí

křesťanství totiž i značnou část svého předkřesťanského náhledu na svět (Eliade 2006, 107-108).

Existují pokusy o odhalování duchovního světa minulých populací pomocí výzdoby na keramice, nicméně tyto abstraktní vzory mohou pomoci odhalit jen málo z této oblasti. Více nápomocny nám jsou nejrůznější sošky a plastiky (Pavúk 1981, 35). Vznik názoru na principy fungování světa se postupně utvářel podle J. Pavúka pomocí náčelníků a šamanů, u kterých máme hledat počátky náboženských systémů, rituálů a ustanovení. Ze stavu poznání okolního světa se tak vytvořil systém symbolů, znaků, které začaly pomocí rituálů působit v komunikační úrovni (Pavúk 1981, 76-77).

4.5.1 Analýza pohřebního ritu v neolitu

Pohřební obřady jsou události v životě jednotlivců a jsou klíčové pro formulaci kosmologie a reprodukci sociální struktury dané kultury (Larson 2003, 154-155). Rozmanitost v pohřebním ritu a náhlé změny, které se objevují převážně v mladém neolitu, vedou k domněnce, že i jedinci či malé skupiny mohli být v určitých oblastech schopni prosadit změnu stávajících tradic (Miskovice, Rössen), jako by se chtěli od ní či jejích nositelů odlišit. Ale stejně jako obtížně nalézáme vysvětlení pro změnu výzdobných motivů na keramice, těžko dokážeme plně vysvětlit jednoznačné příčiny změn v pohřebních zvyklostech a praktikách (Zápotocká 1998, 167). Možné vysvětlení nastiňuje E. Neustupný (2011) ve své nové teorii.

Toto zjištění mě vede k myšlence možných analogií, které by se odrážely v náboženství. Je přeci známo tolik různých odštěpení, sekt a herezí od tří hlavních monoteistických náboženství. Totéž platilo o starověkých náboženských systémech. Není tak možné, že na něco podobného narážíme i zde? Podstatou „odpadlictví“ od hlavního proudu byl vždy odlišný výklad jeho myšlenkového základu, a někdy se tento mohl přetransformovat do viditelných tradic. Může tomu tak zcela jistě být i v případě pohřebního ritu. Je možné, aby nově vznikající náboženský systém na některých místech porazil ten stávající?

Z historie je přeci známo mnoho takových případů, kdy se tak událo, sice často jen na relativně krátké údobí, ale přesto. Pokud si toto uvědomíme, pak můžeme hledat oporu v bohaté religionistické literatuře (Eliade 1995; Eliade 2006; Otto 1998; Paden 2002; Tydliátová 2010 aj.), která nám pomůže lépe pochopit myšlenkový svět minulých populací.

Náhly přechod od inhumace ke kremaci musel nějakým způsobem souviset se změnou náboženských představ, kdy je starý způsob pohřbívání nahrazen novým – odlišným, aby bylo zcela zřejmé, že nový myšlenkový svět nahradil ten starý. Může to souviset s teorií arbitrárnosti, kdy jsou staré symboly nahrazeny novými a kremace se pak odráží jako další nový znak či symbol nově nastoleného společenského řádu.

5 ENEOLIT

V eneolitu se poprvé setkáváme s další inovací v pohřebním ritu – stavbou mohyl. Jejich náspy se v Čechách v drtivé většině případů sice nedochovaly, máme ovšem vodítka potřebná k jejich rekonstrukci. V časném a starším eneolitu se jednalo o mohyly s dlouhými náspy (několik desítek, někdy až stovek metrů, viz Březno u Loun). V eneolitu mladším se prvně objevují mohyly s okrouhlým půdorysem. Takto své mrtvé pohřbívala kultura se šňůrovou keramikou (Neustupný 2008, 20).

Eneolitická pohřebiště se vyznačují prostorovou vymezeností spolu souvisejících hrobů. Při využití demografických dat tam, kde jsou k nim vhodné podklady, pak můžeme dojít k zajímavým výsledkům, a sice že skupiny hrobů mohou ukrývat jakýsi vymezený prostor pro jednotlivé rodiny v rámci většího pohřebního areálu (Neustupný 1983).

Co se týče velikosti pohřebních areálů v eneolitu, pak je variabilita značná. Například pro mladší eneolit převládají pohřebiště o velikosti několika desítek až stovek pohřbů, pro časný a starší eneolit existují doklady naopak jen malých pohřebišť. V kultuře kulovitých amfor pak nacházíme pouze

jednotlivé pohřby, čili o pohřebištích v našem slova smyslu nemůže být řeč (Neustupný 2008, 20).

5.1 Časný eneolit

Stav výzkumů a také jejich stáří často ovlivňuje naše znalosti o pohřebních zvyklostech časného eneolitu. Většina známých pohřbů pochází z kulturní skupiny jordanovské (například F. Dvořák uvádí, že prozkoumal několik kostrových hrobů za chemickou továrnou v Kolíně; Dvořák 1936, 24), naopak michelsberské a některé pozdně lengyelské pohřby byly velmi vzácné. Hroby jordanovské kultury jsou převážně kostrové, na Pražsku se vyskytují i žárové, kostrové nad žárovými převažují v poměru 19:7, objevují se hroby s kamenným obložením. V hrobové výbavě se objevuje měděný šperk (Pleiner – Rybová 1978, 216; Stocký 1926, 127). Z lokalit lze jmenovat Svojšice, Nebovidy u Kolína, Sány u Poděbrad (Stocký 1926, 73). V případě těchto hrobů se neuvažovalo o nadzemních konstrukcích, vyloučit je ale nemůžeme. Zpětně tak nelze určit, zda se jednalo o hroby předmegalitické (Neustupný 2008, 43). U kultury michelsberské navíc není výskyt pohřbů v oblasti Čech jistý (Pleiner – Rybová 1978, 246), J. Neustupný však zmiňuje několik hrobových nálezů (Neustupný, J. 1960, 132), pohřby michelsberské jsou známy z Bavorska z lokality Inningen ze sídlištních jam (Mayer 1965, 10).

Co se týče dokladů pohřbívání do dlouhých mohyl (analogie k dlouhým neolitickým domům), pak jsou pravděpodobně nejznámějším dokladem tohoto jevu dlouhé mohyly z Března u Loun. Tyto dlouhé mohyly se také nazývají předmegalitické, jelikož předcházejí v západní a severní Evropě hrobům megalitickým, jsou tedy jejich předchůdci (Neustupný 2008, 45).

5.2 Starší eneolit

Pohřební ritus staršího eneolitu je v Čechách a na Moravě reprezentován kulturou nálevkovitých pohárů. Během vývoje této kultury docházelo k diverzifikaci (počínaje fází C – Siřem – Jevišovice C2), markantní

rozdíly pak přišly s fází D (pro Čechy skupina salzmündská, pro Moravu a přilehlé oblasti Podunají skupina Boleráz). Tato kultura pohřbívala ve všech svých fázích kostrově na levém či pravém boku. Ze Siřemy pocházejí nálezy dětských skeletů (3 a 5 let) a snad dospělého jedince (Likovský - Kyselý 2008, 133). Tři kostrové pohřby kultury nálevkovitých pohárů jsou doloženy v Třebestovicích, okr. Nymburk (Rulf – Čtverák 1997, 38). Existují sice doklady o žárovém pohřbívání během trvání nálevkovitých pohárů, nicméně tyto údaje jsou nespolehlivé, vyloučit je ovšem nemůžeme (Neustupný 1965, 36; Zápotocký 2008, 72).

Vyjma hrobů v prostých hrobových jamách se často vyskytuje využití kamene pro obložení hrobu (Velké Žernoseky, okr. Litoměřice), vyskytují se i hroby skříňkové. Pohřebiště ve Velkých Žernosekách obsahovalo 12 hrobů s různými kamennými konstrukcemi (Moucha 1963). Předpokládáme, že hroby byly překryty nízkým mohylovým náspem (Velká Ves, okr. Praha, kde byla nalezena jedna mohyla s třemi pohřby). Lokalit salzmündských je relativně mnoho. Z hrobových celků lze uvést Brázdovice, Máslovice (7 hrobů), Bubeneč (18 hrobů), Podolánku. V hrobech se neprojevuje rozdíl v bohatosti výbavy (Janská 1957, 155). Tři blízké pohřebiště z Prahy-Bubenče a Dejvic jsou stále nejpočetnější skupinou hrobů z mladší fáze KNP (cca 20 hrobů), jejichž nové zpracování z roku 2011 podává nejhodnotnější doklady o pohřbívání v mladším stupni KNP (Dobeš - Kostka - Likovský 2011, 159).

Dokladů pohřbů uložených na sídlištích je několik, nejvíce vyčnívá hromadné uložení těl (29) do zaniklého čtvercového příkopu a dalších sídlištních objektů u Makotřas, kde jsou na některých kostech vidět stopy násilí. (Sklenář 1973, 94-95; Pleiner – Rybová 1978, 241). V kultuře nálevkovitých pohárů se s tímto způsobem pohřbívání setkáváme relativně často. Má formy regulérního pohřebního ritu, tj. uložení těla ve skrčené poloze. Existují doklady pohřbů dvou či dokonce více jedinců v jednom objektu. Unikem jsou pohřby (převážně dětské) uložené do zásobních jam se záměrně

usmrčenými zvířaty. Takové objekty se nazývají obřadní či obětní jámy. Tento pojem může být ovšem zavádějící. Nicméně bývají spojovány s rituály komunit, kde hrálo významnou úlohu dobytkařství (Zápotocký 2008, 73-74).

Pohození těla jako forma pohřbu na sídlišti se vyskytuje také, je to možný doklad pokračující či přežívající tradice z neolitu. Jedná se například o pohřeb ženy v sídlištní jámě ve Velkých Přílepech (okr. Praha-západ). Lze tedy uvažovat o sociální shodě pohřbených v hrobech mimo sídliště a v druhotně využitých objektech s pohřby na sídlištech (Šulová - Kubálek - Holub 2010, 652). Názor na poměr mezi pohřby na pohřebních areálech a pohřby v sídlištních objektech není jednotný. Uvažuje se o sociálním členění, kdy pohřby na pohřebištích patří náčelníkům a pohřby do sídlištních objektů chudším vrstvám, uvažuje se i o formě obětí. Tento paradox v pohřebním ritu by si jistě zasluhoval větší míru pozornosti, pravděpodobně nám totiž ukazuje odraz společnosti kultury nálevkovitých pohárů (Zápotocký 2008, 74). Dokladem kultu může být například zoomorfni nádobka z lokality Makotřasy (blíže Pleslová – Štiková 1964).

5.3 Střední eneolit

Střední eneolit je na území Čech charakterizován absencí hrobů, až na několik výjimek. Počátek středního eneolitu nepřinesl hluboké kulturní změny, nicméně jisté změny se odehrály. Z hlediska variability kulturních skupin je střední eneolit značně rozmanitý. Spadají sem kultury badenského okruhu (fáze Lysolaje a Kamýk), skupina bošácká, kultura chamská, kultura řivnáčská a kultura kulovitých amfor (Neustupný – Zápotocký 2008, 89-90).

5.3.1 Chamská kultura

O pohřebním ritu této kultury nemáme sebemenších informací. Prozatím nebyly objeveny žádné doklady pohřbů, a to ani v rozsáhlejší východobavorské oblasti rozšíření této kultury.

Nabízí se tedy otázka, co se svými mrtvými lidé chamské kultury dělali. Je sice možné, že absence hrobů je dána pouze stavem výzkumu, nepřipadá mi to však jako pravděpodobné. Spíše by se dalo uvažovat o pohřebním ritu, který nezanechává archeologických dokladů, jako je rozptyl popela či jeho vsypání do řek.

5.3.2 Kultury badenského okruhu

Jak již bylo řečeno výše, pohřební ritus starší části tohoto období zůstává prakticky neznám. Výjimku tvoří kostrový pohřeb silně skrčeného jedince z Vepřku, pro fázi kamýckou pak existuje známý skříňkový hrob z Velvar, který je birituální. A. Stocký (1928) řadil tento hrob do sklonku předúnětického období. Skříňkový hrob z Velvar se datuje do protořivnáčského stupně, v kamenné skřínce byly nalezeny dvě neúplné kostry a jeden žárový pohřeb v amfoře. V hrobě bylo velké množství měděných šperků, mušlí a perel z kostí a vápence. Antropologické určení kostí však chybí (Neustupný 1967, 211-212).

V oblasti Moravy navazují pohřební zvyklosti badenské kultury na kulturu moravské malované keramiky. V oblasti Karpatského bazénu pohřbívali své mrtvé na oddělených pohřebištích birituálně, tedy kostrově i žárově (Budakalász, Svodín), ze severozápadních oblastí výskytu badenského okruhu však pohřebiště neznáme, objevují se ale jednotlivé pohřby na sídlištích, známy jsou i samostatné pohřby zvířat (Podborský 1994, 62).

Pohřby badenské kultury patří tedy svou četností k velmi vzácným. Známé je jen několik kostrových a žárových hrobů. Žeh se přitom objevuje od II. stupně kultury, spálené pozůstatky byly pak ukládány do popelnic (Pleiner – Rybová 1978, 251). V III. stupni se v Čechách udržují oba způsoby pohřbu, viz birituální hrob z Velvar (Moucha 1960; Sklenář 1973, 96).

Malé množství nalezených pohřbů ukazuje možnost o jiném způsobu pohřbívání, jako např. rozptyl žárových pozůstatků po povrchu či jejich vsypání

do vody. Nálezy lebek v Krnově a Hlinsku (okr. Přerov) či na jiných místech by pak mohly být dokladem exkavace, kdy po zetlení měkkých tkání lebky mohlo dojít k jejímu dalšímu využití k rituálním účelům (Podborský 1993, 188).

5.3.3 Řivnáčská kultura

Hroby řivnáčské kultury také patří k vzácným nálezům, přičemž žárový způsob pohřbívání se jeví jako dominantní. Hroby kultury řivnáčské se vyskytly například na lokalitě Běchovice (okr. Praha-východ), obsahující 4 žárové a zřejmě 2 kostrové pohřby. Interpretace těchto kostrových pohřbů je však problematická (Vencel 1972, 498-501).

Poměr řivnáčských sídlišť vůči hrobům se pohybuje mezi 10:1 až 15:1. Lze to vysvětlit neustáleným pohřebním ritem s množstvím variant uložení – popelnicové i jámové žárové hroby, kostrové hroby na pohřebištích i sídlišťích (i když ty se stávají vzácnými), existují i doklady mohyl. Druhou variantou jejich malé četnosti může být fakt, že část hrobů byla mělce uložena (Vencel 1972, 503-504).

Obtížná je i interpretace hrobů v Klučově - Na Vrchu, kde se nalézá eneolitický sídlištní a pohřební areál, který J. Kudrnáč přiřkl řivnáčské kultuře (Zápotocký - Kudrnáč 2008).

5.3.4 Kultura kulovitých amfor

Hroby kultury kulovitých amfor nacházíme pouze ojediněle (stejně tak v Německu). Jsou kostrové, uložené ve skrčené poloze, v prosté hrobové jámě (Neustupný 1946, 296). V Předměřicích n. Labem byl nalezen kostrový hrob s mrtvým uloženým na boku a kolem své hlavy měl uloženy ještě další 4 lebky (2 starší muži, 2 starší děti), další lokalitou s hroby kulovitých amfor jsou Brozany n. Ohří (okr. Litoměřice; Pleiner – Rybová 1978, 263-264; Vokolek 1962, 8). V Blšanech u Loun se pak nalézal dvojhrob, hlavní pohřeb

dospělého skrčeného muže doprovázela kostra skrčeného dítěte, výbavou hrobu byla amfora a několik nádob (Hrala – Šimůnek 1964, 165).

Různí se názory na pohlavní diferenciaci hrobů, kupříkladu E. Neustupný soudí, že bezpečné doklady pohřbů existují jen pro skupinu dospělých mužů (Neustupný 1983). Antropologické doklady ukazují na převažování pohřbů mužů v západní i východní skupině kulovitých amfor. (Dobeš 2008, 119-120, Vokolek 1962, 8). Z Německého prostředí jsou známy párové pohřby dobytčat (Coblenz – Fritzche 1961). Na Moravě pak doklady pohřbívání zcela chybí (Podborský 1993, 191).

5.4 Mladší eneolit

Mladší eneolit se oproti předchozímu období vyznačuje velkou kulturní jednotou. A to nejen na území České republiky. Obě mladoeneolitické kultury mají totiž sadu společných znaků. Jde o jejich ohromné geografické rozšíření, kdy každá z nich pokrývá téměř polovinu kontinentu Evropa, přičemž se překrývají právě v Evropě střední. Obě kultury pohřbívaly své mrtvé pod mohylami okrouhlého půdorysu, nebyly již budovány megality, i když se vyskytují občasné pohřby do starších megalitických či předmegalitických hrobů (Březno u Loun) (Neustupný 2008, 123).

Pohřbení byli ukládáni opět ve skrčené poloze, striktně se odlišoval pohřeb mužů a žen – ženy vždy na opačném boku než muži (Neustupný 2008, 123).

5.4.1 Kultura se šňůrovou keramikou

Hroby kultury se šňůrovou keramikou jsou kostrové, mrtví jsou ukládáni do hrobových jam v poloze na boku. Jedná se o prosté hrobové jámy nepřesahující hloubku 120 cm od dnešní úrovně terénu (Buchvaldek 1967, 64). V cca 90% případů je v hrobové jámě uložena jedna kostra, zbylá procenta hrobů obsahují pohřby dva nebo i více jedinců (např. Blšany u Loun

– žena a dítě, dva dospělí či dvě děti – Vikletice, Buchvaldek – Koutecký 1972). Hrobová konstrukce bývá jednoduchá, hroby jsou obdélného, oválného či trapézovitého půdorysu (Buchvaldek 1967, 65). Podle demografických údajů (Neustupný 1983) je zjevné, že pohřebiště měla vnitřní členění, zřejmě podle rodin či rodů.

Největším pohřebištěm kultury se šňůrovou keramikou jsou Vikletice (okr. Chomutov), kde se nachází více než 160 hrobů (Buchvaldek – Koutecký 1970, 303). Šňůrové hroby známe i z mnoha dalších lokalit, např. Brandýsek, okr. Kladno (Kytlicová 1960). Kostry leží vždy buďto na boku nebo na zádech, nohy mají ale vždy pokrčené. Pokrčení nohou však nebývá tak extrémní jako u kultury únětické. Obě pohlaví mají obličej obrácený k jihu. Muži pak leží na pravém boku hlavou k západu a nohama k východu, ženy obráceně – hlavou k východu a nohama k západu. Vikletické hroby se sdružují do několika skupin (Buchvaldek - Koutecký 1972, 161, 178). Poloha těl se shoduje i s pohlavně vyhraněnými milodary: sekeromlaty pro muže či náhrdelníky pro ženy. Dva izolované dětské pohřby (dívka 3-5 let a pravděpodobně dvouletý chlapec) se podařilo odkrýt v Praze-Stodůlkách v letech 2008-2009. S vyčleněním dětských pohřbů se setkáváme v kultuře následující - zvoncovitých pohárů, je tedy možné, že tato tradice vychází již z této doby (Zemanová - Turek 2010, 664). Dokladem tohoto je i nový nález izolovaného dětského pohřbu z Líbeznic (okr. Praha-východ), kdy se začíná uvažovat i o vyčlenění pohřbů dětí - "bojovníků", jelikož některé dětské pohřby jsou vybaveny kamennými nástroji či zbraněmi (z měkkých hornin), které vzhledem k jejich věku musely mít čistě symbolický význam (Turek 2011, 188).

Nálezy na Moravě se vyznačují jistou diferenciací v pohřebním ritu. Zde nalézáme pohřby birituální, přičemž žárový způsob pohřbu se sem dostal pravděpodobně prostřednictvím časně bronzových kultur z Karpatské kotliny. Žárové pohřby se vyskytují v popelnicích, i zde je však inhumace dominantním způsobem pohřbu. Máme také, oproti Čechám, doklady mohylových naspů

(Podborský 1993, 207-213). Z lokalit jmenujme nové lokality objevené při stavbě dálnice D1 v úseku Vyškov-Mořice. V okolí Olomouce známe nově přes 70 nových kostrových hrobů, největším pohřebišťem na Moravě je Olomouc – Nemilany (37 hrobů Kalábek – Tajer – Vitula 2001, 154). Příznačné pro pohřebišťe z období lokálního vývoje moravské šňůrové keramiky jsou menší skupinové nekropole, drtivá převaha je kostrových hrobů (98%) přesto se někde objevily žárové hroby (Pavlov – Horní pole; Peška 2004, 191).

5.4.2 Kultura zvoncovitých pohárů

Nálezová základna kultury zvoncovitých pohárů je tvořena z větší části právě pohřebišťi o velikosti několika desítek hrobů (do 30, výjimečně více), platící pro Čechy. V. Vokolek soudí, že na velikost pohřebišť mohla mít vliv, alespoň v nejstarší fázi vývoje zvoncovitých pohárů, mobilita populace (Vokolek 1962, 8-9). Tento názor ovšem podléhá své kritice. Např. na lokalitě Hostivice-Palouky byly nalezeny 4 hroby (Sankot - Turek 2005, 175), další pohřby byly odkryty v Hostivicích v blízkosti MUK Řepy (Hložek - Turek 2007, 177). Dvě nová pohřebišťe byla odkryta Kutnohorsku (Hloušecká ulice, Krchleby; Velímský 2006, 369), v Praze-Pitkovicích byl odkryt ojedinělý hrob (Turek - Polišínský 2007, 197). Komorový hrob, který osvětluje možné konstrukční prvky (sedlovou střechu) je znám z Holubic (okr. Praha-západ; Šulová - Turek - Kubálek 2008, 169). První nálezy kultury se zvoncovitými poháry byly objeveny v r. 1885, vyhodnotil je K. Čermák, který je zadatoval na rozmezí neolitu a doby bronzové (Čermák 1890/92, 350). Na Moravě se pak setkáváme s pohřebišťi mnohonásobně většími (Hoštice 155 hrobů). Rozdíl ve velikosti pohřebišť v Čechách a na Moravě můžeme přičítat stavu výzkumu, je však možné, že svou roli hrály i sociokulturní rozdíly mezi oblastmi Čech a Moravy (Turek 2008, 148).

Kostrové hroby v sousedním Bavorsku a Rakousku vytvářejí menší plochá pohřebišťe, v Maďarsku se pak objevuje žeh, který pak proniká zejména na moravské území (Pleiner – Rybová 1978, 302). Žárové pohřby

jsou v Čechách relativně vzácností. Mužské pohřby jsou uloženy na levém boku s hlavou orientovanou k severu, ženy jsou na boku pravém s hlavou k jihu tak, že zemřelí obou pohlaví hledí k východu (Rosnice, Lochenice; Kytlicová 1960, 447). Nedospělí jedinci pak bývají na pohřebištích ukládáni zvlášť (Pleiner – Rybová 1978, 302). Mužské pohřby jsou doprovázeny lukostřeleckou výbavou (kamenné nátepní destičky, pazourkové hroty šípů), měděné dýky apod. Bohaté ženské pohřby obsahují například stříbrné či měděné záušnice a ozdoby vlasů. Podobně byly vybavovány i žárové hroby. (Turek 2008 156; Vokolek 1962, 8-9).

Mohyly jsou v Čechách doloženy nepřímo (obvodové žlaby, analýza prostorové distribuce hrobových jam, Šmejda 2001), na Moravě máme doklady přímo mohylových náspů, např. Dřevohostice (Turek - Peška - Matějčková 2011). O. Kytlicová (1960) vyčlenila na základě pohřebiště v Brandýsku tři typy hrobů podle způsobu konstrukce. Hroby bez konstrukcí byly určeny téměř všechny jako dětské. Druhou skupinu tvoří hroby se schodovitě zahloubenými stěnami, toto schodovitě zahloubení bylo zjištěno jak v Čechách (Kněževes), tak i v Německu (Feldkirchen) a na Moravě. Schůdek mohl být oporou pro dřevěnou konstrukci hrobu, např. hrob č. 22 z Brandýsku, který je interpretován jako „chýšovitý“. Třetí skupinou hrobů jsou pak hroby, u nichž bylo k vnitřní či vnější úpravě použito kamene (na pohřebišti v Brandýsku bylo použito opuky a dokonce břidlice, která musela být donesena minimálně z 25 km vzdálenosti; Kytlicová 1960, 449-451). Vyskytují se i hroby skříňkové, např. skříňkový hrob z Mostu (Neustupný 1928-30, 112). V mladší fázi kultury zvoncovitých pohárů se objevuje překvapivý jev – většina pohřbených na pohřebištích s výskytem průvodní keramiky (Velké Přílepy-Kamýk) spadá do věkové kategorie 10-22 let (Černý 2000). V případě hromadného pohřbu z Velkých Přílep se uvažuje o záměrném aranžování těl, kdy různá poloha těl a jejich oční kontakt v sobě mohl nést množství symbolických informací o tehdejší světě (Průchová - Chroustovský 2009, 77). V tomto období ubývá vícečetných pohřbů (např. dvojhrob č. 19

v Brandýsku s kamenným obložením; Kytlicová 1960, 451), oproti následné kultuře únětické se zde nesetkáváme s přílišnými sekundárními zásahy do hrobů. Vzácností jsou birituálně uložené pohřby, např. birituální dvojhrob č. 9 v Kněževsi (Kytlicová 1956, 778).

Co se žárového typu pohřebního ritu týče, v kultuře se zvoncovitými poháry se jedná o menšinový styl pohřbů. Pro Čechy je to 8% (severozápadní Čechy pouze 4%) (v Německu, konkrétně Durynsku a Sasku jsou doklady žárového pohřebního ritu naprosto výjimečné) z celkového počtu hrobů. Výrazně vyšší počet žárových hrobů známe z Moravy (20%), i zde je však žárový způsob pohřbu minoritní oproti kostrovému (Havel 1978, 100-106; Turek 2004, 230-231).

V případě některých středočeských pohřebišť (Velké Přílepy – Kamýk, okr. Praha – západ) kultury zvoncovitých pohárů uvažujeme o jiném způsobu pohřbívání pro ženy, jelikož vykazují velkou převahu uložení mužských pohřbů. Je tedy možné, že s ženskými ostatky bylo nakládáno způsobem, který po sobě nezanechá archeologicky doložitelné stopy, jako je rozptýl popela na povrchu země či jeho vsypání do vodního toku. Vyskytují se však i pohřebišť, kde je poměr pohřbu vyrovnaný, např. pohřebišť v Brandýsku, okr. Kladno (Kytlicová 1960). Nápadná převaha mužských hrobů nad ženskými (ženských pohřbů evidujeme téměř o 50% méně) je potvrzena i antropologickými analýzami. Pro oblast Moravy však toto neplatí, tam máme počet mužských a ženských hrobů v rovnováze (Skružný – Turek – Vojtěchovská 2000, 66).

5.5 Eneolitický myšlenkový svět

S obdobím eneolitu je spojeno místní zosobnění přírodních sil a vznik uctívání bohů (Nekuda 2004, 480). Situace eneolitu je složitá, je to doba velkých etnických přesunů, po migraci neolitických obyvatel je to druhé velké „stěhování“ lidstva. Vzhledem k tomuto se musíme zaměřit na dvě linie

duchovního života tehdejších lidí, jednak na ideologii domácí a jednak na ideologii příchozích skupin. Náboženské představy takto odlišených populací pak s velkou mírou pravděpodobnosti budou také odlišné (Podborský 1994, 57).

O náboženském životě příchozích skupin, které v různých fázích eneolitu dospěly do střední Evropy, mnoho nevíme. Toto platí i pro pozdní eneolit, respektive pro kultury se šňůrovou keramikou a se zvoncovitými poháry. V prvním případě indoevropské etnikum, v druhém nikoliv. Obě však disponují vyvinutým smyslem pro pohřbívání svých zemřelých, který se projevuje stabilizovaným kostrovým pohřebním ritem a existencí samostatných pohřebišť (Podborský 1994, 64).

Pro starší období pravěku platilo, že náboženský život byl, stejně jako ekonomický život, většinou rozptýlen ve společenském systému a nebyl tedy zvláštní, oddělenou institucí. Náboženské symboly a obřady ukazovaly přímou ekonomickou závislost na okolním živočišném nebo rostlinném světě a odkazují na posvátnost předků, příbuzenství a společenského postavení obecně (Paden 2002, 52). Toto se pak může odrážet na jevu budování mohyl, kdy si lidé museli uvědomovat (a také máme doklady toho, že uvědomovali) svou minulost.

Relativně striktní pohřební ritus zvoncovitých pohárů vychází z kultury se šňůrovou keramikou. Pohřební ritus je ale přesto jen jeden z mnoha elementů myšlenkového světa (Kruťová-Turek 2004, 55).

5.5.1 Analýza pohřebního ritu v eneolitu

V pohřebním ritu se tak odráží složitost společenských, etnických a kulturních událostí pozdní doby kamenné. Není jediného ustáleného pohřebního zvyku, autochtonní kultury setrvávají patrně na neolitických zvyklostech pohřbívání jen určité části populace, a to birituálním způsobem, někdy i pod mohylami. Počet pohřbů je však malý. Příchozí skupiny obyvatel

pak s sebou přinášejí zvyklosti nové, které se projevují později při vzniku pohřebního ritu starší doby bronzové (Podborský – Vildomec 1972, 66).

Ve světle těchto zjištění se nedá ubránit myšlenke srovnání s teorií striktních a rozvolněných kultur E. Neustupného (2011), kdy velká variabilita v pohřebním ritu odpovídá rozvolněným archeologickým kulturám středního eneolitu, aby se pak vývoj přetavil do striktního kulturního celku mladého eneolitu. Podle této teorie se tyto kultury samy o sobě nebyly schopny dále rozvíjet a šířit tak svůj náboženský základ, který se musel projevovat i v pohřebním ritu. Tato neschopnost pak mohla vést k převládnutí nového symbolického systému a vzniku velkých kultur se sjednocenou představou o duchovnu, respektive posmrtném světě. Ta se pak odráží a je zachytitelná právě v pohřebním ritu.

Společné zvířecí a lidské pohřby lze vysvětlit na základě hospodářském - dobytkařství, které hrálo jistě velmi důležitou roli v náboženském životě tehdejších lidí. Dokládají nám to např. jámy č. 5 a 6 v Hostivicích-Litovicích. Ve středním eneolitu pak převládá ukládání dvojic skotu oproti staršímu období, kdy lze vyzorovat větší množství jedinců často v chaotickém uložení (Pleinerová 2002, 28).

6 DOBA BRONZOVÁ

Jedním z fenoménů doby bronzové jsou relativně časté nálezy lidských skeletů (či jejich částí) v sídlištních objektech, často nesoucí známky násilných zásahů. Zjišťovány jsou i doklady rituální antropofagie, to jistě odráží i náboženské představy tehdejších lidí. Může nám to dokumentovat hradiště Cezavy u Blučiny (Jelínek 1988), kde byl nalezen větší počet lidských skeletů v jamách. Podobnou obětní jámu známe i ze slovenské lokality Spišský Štvrtok, ta obsahovala 9 pohozených skeletů (5 dětí, 3 ženy, 1 muž), některé kostry pak nesly stopy násilných zásahů na lebkách (Podborský 1994, 76-77). Na lokalitě Svrkyně (okr. Praha-západ) byly odkryty 3 hroby únětické kultury.

K nejzajímavějším nálezům bezesporu patří jantarový náhrdelník složený ze 17 soudkovitých a válcovitých perel (Čtverák 1997, 143).

Způsoby pohřbívání se v průběhu doby podstatně měnily. Inhumaci ve skrčené poloze (v různých modifikacích) ve starší době bronzové nahradilo postupné uvolňování přísného pohřebního ritu. Se středomořskými vlivy se do střední Evropy dostaly nekonvenční způsoby pohřbů (dětské pohřby v pythoi, ukládání samostatných lebek do nádob apod.). Na mohylníku u Borotic (okr. Znojmo) se podařilo prokázat v této přechodné době ukládání pohřbů pod mohyly, začíná tedy éra střední doby bronzové s charakteristickými mohylovými pohřby. S jihovýchodními vlivy přichází i zvyk kremace. To dokládá změnu v představách o posmrtné existenci. Kremace zemřelých pak plně převládne v době popelnicových polí, kdy zároveň sociální stratifikace společnosti postoupí do té míry, že příslušníci elity nechávají své hrobky budovat mimo vlastní pohřebiště (Podborský 1994, 85).

6.1 Starší doba bronzová

Starší doba bronzová je na území Čech a Moravy reprezentována kulturou únětickou, jejíž počátky patrně vycházejí z nagyrévske kultury (Maďarsko). Ve východních Čechách lze v mladších fázích vidět vliv moravské větve, vytváří se zde skupina s odchylkami od klasické oblasti středočeské (Vokolek 1962, 9).

6.1.1 Únětická kultura severních Čech

Blízkost rezidenčních a pohřebních areálů v únětické kultuře je známa (Kruťová-Turek 2004, 48). Pohřby jsou kostrové, mrtvý je opět uložen ve skrčené poloze (snad někdy dokonce svázan do kozelce) s obličejem k východu. Existují doklady i polohy na zádech, např. hrob č. 29 z Velkých Žernosek obsahoval 4 pohřby v natažené poloze na zádech. Další vícečetné pohřby známe například z lokality Hrdly, kde byl r. 1955 odkryt starounětický dvojhrob (Pleinerová 1966, 348-352). Starounětické pohřebiště (12 hrobů

individuálních a jeden dvojhrob) se silným nepoměrem mezi pohlavími (1 hrob muže na 10 hrobů žen a dětí) bylo odkryto v Lázních Toušeni. Pohřebiště však není odkryto celé a tak je možné, že se poměr mužů a žen dalším výzkumem poněkud vyrovná (Moucha - Špaček 2011, 210).

Ve starším období únětické kultury je patrná jistá volnost v pohřebním ritu. Kostry se vyskytují v poloze více či méně pokrčené v prostých hrobech, v sídelních jamách, objevují se i vícečetné pohřby (viz výše). Jsou známy i pohřby pod mohylami (Plesl 1959; Stocký 1928, 9). Vícečetné pohřby mohou být dokladem pokusu zdůraznit příbuzenské svazky. To je zcela evidentně dokladem propracovaného symbolického myšlení.

V opozici oproti určité jednotvárnosti a chudobě v hrobových inventářích v oblasti Krušných hor (a německých oblastí sousedících s Krušnými horami – severosaské Polabí a Drážďansko) stojí relativní bohatství oblasti Poohří (Pleinerová 1966, 338). Samostatná protoúnětická pohřebiště jsou vzácná (Dolní Počernice, blíže Hásek 1959), protoúnětické hroby se objevují jako součásti větších pohřebišť z celého staršího období kultury únětické, např. Velké Žernoseky, kde bylo odkryto 47 hrobů, z toho však jen 31 patří bezpečně k únětické kultuře (5 z mladoúnětického horizontu, 26 ze staroúnětického). Další staroúnětické hroby známe např. z Čížkovic (3 hroby) či Dlažkovic (Pleinerová 1966, 347-354).

Zajímavostí jsou pak pohřby v nádobách, například z lokality Vepřek a Vrbčany, kde byly v nádobách nalezeny kostry dětí. V Polepech pak byl nalezen birituální hrob obsahující tři žárové pohřby společně s jedním kostrovým (Dvořák 1936, 38). V tomto způsobu nakládání se zemřelými můžeme spatřovat jihovýchodní vlivy (Neustupný 1946, 354). Na pohřebišti v Praze - Miškovcích se pomocí fosfátové analýzy podařilo dokázat některé doposud neznámé formy pohřbívání. Rozpoznány byly pohřby samotných kostí (někdy ve schránkách z organických materiálů), kenotafy a hrobové jámy

bez kosterních pozůstatků, avšak s výraznou fosfátovou anomálií (Ernée - Majer 2009, 493).

Zdá se, že tendence velikosti pohřebišť postupem času stoupala. Ve starších obdobích jde spíše o menší skupiny hrobů. V rozvinuté únětické kultuře zavládl naopak přísný pohřební ritus, hroby jsou obvykle seskupeny na velkých pohřebišťích v řadách, často jsou obloženy kameny (Stocký 1926, 9). Je tedy pravděpodobné, že ploché hroby musely mít na povrchu nějaké jasně viditelné označení, jelikož se hroby navzájem respektují (Pleinerová 1966, 360). Pokud bychom chtěli rekonstruovat podobu zděných hrobů podle výšky stěn, sahaly by kameny horního krytu nad povrch, kde mohly být kopečkovitě navršeny (Pleinerová 1967, 20). Pozice hrobů by mohla odrážet vztahy příbuznosti mezi zemřelými, takto je interpretována například situace z Března u Loun. (Pleinerová 1966, 360; Pleinerová 1967, 19).

Pohřební zvyklosti odpovídají všeobecnému ritu únětické kultury. Odlišností je větší množství starounětických hrobů s kamennou konstrukcí, charakteristickou jinde spíše pro mladoúnětický horizont. Nápadná je ve starší době také malá vzdálenost mezi hroby. Pro severozápadní Čechy jsou charakteristická skupinová pohřebišťe, především v mladším období. Odlišným typem pohřebišťe je velké pohřebišťe s vnitřním členěním (Pleinerová 1967, 5-18). Z celého území Čech jsou známy pouze tři případy žehu z pohřebišťe Polepy, kdy se jednalo vždy o pohřby dětí přidaných k pohřbům žen (Jiráň a kol. 2008, 65-66).

V protoúnětické kultuře se žeh objevuje v oblasti Moravy, ale jen menšinově (např. Moravská Nová Ves, okr. Břeclav, Bedřichovice, okr. Brno - venkov) oproti kostrovému (Podborský 1993, 242).

V severozápadních Čechách a Sasku jsou ve starším období hroby převážně v prosté zemi nebo pouze s několika kameny při okrajích hrobové jámy, v mladším období převládají v Poohří zděné hrobky (Pleinerová 1967,

19) Ve starším období únětické kultury v Čechách i Sasku jsou tedy nejobvyklejší individuální kostrové pohřby ve skrčené poloze na pravém boku s orientací J – S (s odchylkami od tohoto směru), bez rozlišení pohlaví zemřelého. Naprosto ojediněle se vyskytuje orientace Z – V (Pleinerová 1967, 22).

Ukládání zemřelých na bok s hlavou k jihu bylo zřejmě nejdůležitější částí pohřebních rituálů, naznačuje nám to možnou souvislost se solárním kultem. Nevylučuje se možnost svázání mrtvých (u velmi silně skrčených jedinců). Co se týče této polohy, existuje mnoho hypotéz a pokusů o její vysvětlení. Uvažuje se o poloze plodu v lůně matky, polohu spánku či opatření proti návratu do světa živých – svázání. Doposud však tato otázka není uspokojivě zodpovězena. Také otázka pohřbů vsedě není vyřešena. Jedná se však převážně o starší výzkumy, které mohly být zaměněny s hroby vyloupenými či jinak porušenými (Jiráň a kol. 2008, 65-66).

Dodržování pravidel pohřebního ritu dosvědčuje náboženské cítění tehdejších lidí, které je však v kontrastu s jevem vykrádání hrobů. Do hrobu byl veden průkop do míst s nejčastějším výskytem ozdob a šperků. Toto se muselo odehrávat v době, kdy měli lidé ještě povědomí o charakteru hrobové výbavy. V. Podborský soudí (Podborský 1994), že mohlo docházet k znesvěcování únětických pohřebišť nástupem nové ideologie.

6.1.2 Únětická kultura jižních a západních Čech

Odlišný vývoj oproti zbytku Čech sledujeme v průběhu mladšího a pozdního stupně starší doby bronzové. Odrazem tohoto jsou především mohylová pohřebišť, kde není užíván výlučně jen kostrový ritus, objevuje se ve větší míře žeh. Pohřební ritus i jihočeské skupiny únětické kultury byl však převážně kostrový (i s přihlédnutím ke kyselosti půdy) (Jiráň a kol. 2008, 68-71).

6.2 Nitranská kultura

Lidé kultury nitranské pohřbívali kostrově ve skrčené poloze. Vyskytuje se zde diferenciace dle pohlaví, kdy jsou muži ukládáni na pravém boku s hlavou k západu, ženy pak na levém boku s hlavou k východu. Obě pohlaví mají pak obličej směřující k jihu. Striktní rozlišování pohlaví v hrobových kontextech se vztahuje i na nedospělé jedince. Rozlišovat pohlaví zemřelých lze i na základě milodarů (Podborský 1993, 259). Pohřebiště Nitra-Čermáň patří k rozsáhlým pohřebištím (122 prozkoumaných hrobů, původně snad okolo 300), k dalším lokalitám lze jmenovat Mýtnou Novou Ves či Výčapy-Opatovce (Vladár – Bátora 2004, 245) či Holešov (multikulturní pohřebiště, cca 430 hrobů; Ondráček 1972).

6.3 Věteřovská kultura

K dispozici máme jen sporadické doklady pohřbívání. Převládajícím ritem je i zde kostrový ritus, většina kosterních pozůstatků byla však značně poškozena či dokonce zcela strávena agresivní půdou. Zdá se, že i zde převládal zvyk ukládat zemřelé ve skrčené poloze na boku. Na Moravě evidujeme věteřovské pohřby na části mohylníku v Boroticích (okr. Znojmo), dále v Hradisku u Kroměříže (okr. Kroměříž) a Olbramovicích (okr. Znojmo) (Podborský 1993, 267).

Vyskytují se zde i pohřby v tzv. pythoi, obdobně jako u kultury únětické, narozdíl od ní je tento jev u kultury věteřovské častější. Žeh se vyskytuje pouze sporadicky (Podborský 1993, 267).

Z Čech je známo několik žárových pohřbů v destrukci valu na lokalitě Vrcovice, okr. Písek (Sklenář 1973, 127).

6.4 Střední doba bronzová

Pro východní a severovýchodní Čechy platí, že nelze pomocí nálezů přesně vymezit časové období mezi únětickou kulturou a kulturami

popelnicových polí. Nálezy mohylové kultury zde doposud zjištěny nebyly (vyjma okrajových oblastí – Kolínska a Čáslavska) (Vokolek 1962, 12).

V Čechách jižních se v tomto období etablovala kultura mohylová. Její pohřební ritus je birituální – pohřbívali tedy kostrově i žehem. Nad hroby budovali mohyly s hliněným či kamenným pláštěm. B. Dubský přisuzuje mohylové kultuře protokeltský či ligurský etnický původ (Dubský 1949, II-III).

Někdy je problémem i samotná datace pohřebiště, jako je to u mohylníku v Malesicích „Kyjově“, kde důsledkem ztráty některých artefaktů a problémy s dohledáním potřebných informací (ani nevíme, kdo výzkum zde prováděl), je datace složitá. Jedná se však o poměrně velký mohylník (63-77 mohyl), který by si zcela jistě zasloužil revizní výzkum (Čujanová-Jílková 1965, 67-68).

6.4.1 Mohylová kultura

Mezi pohřebišti v jižních a západních Čechách dominují mohylníky, v ostatních oblastech Čech se vyskytují i ploché hroby. Revize pramenů však naznačuje, že i zde byly přítomny mohyly. Mohylové pohřbívání je zřejmě pokračováním tradic z kultury se šňůrovou keramikou a jak bylo řečeno výše (viz kap. 13.1.1), mohylové násypy se objevují i u kultury únětické v Čechách, známé jsou i z oblasti Durynska (Stocký 1928, 13).

Pohřby evidujeme jak žárové (Plzeň-Nová Hospoda, Koloveč), tak kostrové (Holýšov; Čujanová-Jílková 1957, 31). U kostrových pohřbů je orientace libovolná (S – J, SSV – JJZ, V – Z, Z - V), zemřelý byl uložen v natažené či mírně pokrčené poloze. Technika kremace byla na vysoké úrovni (Čujanová – Jílková 1964, 20-25). Existuje velká různorodost při ukládání a vybavení jednotlivých pohřbů, dá se tedy předpokládat velká míra individuality a rozvolněnosti pohřebního ritu a náboženských představ (Čujanová – Jílková 1964, 17).

Zdá se, že neexistoval sjednocený pohřební obřad, každá společenská jednotka (kmen, rodina) tak pohřbívala podle svých lokálních zvyklostí. Nelze také zjistit pohřební ritus významnějších jedinců, od pohřbů ostatních se totiž nijak archeologicky neodlišuje (Čujanová – Jílková 1964, 17).

Základem mohyly je kruhovitě či elipsovitě vymezený půdorys, původní úroveň terénu byla často zarovnáována, často se vyskytuje mohylový věnec. Vnitřní úprava mohyl má mnoho variant, např. v mohyle č. 30 v Hájku byly kostrové pohřby uloženy na kamenném dláždění, v mohyle na Nové Hospodě č. 35 (Čujanová – Jílková 1957) byly dvě hrobové konstrukce, jedna prázdná, druhá skrývala žárový pohřeb. Nebyl zjištěn žádný vztah mezi velikostí mohyly a její výbavou, ve velkých mohylách často nalezneme jen jeden pohřeb s chudým inventářem, malé mohyly naopak mohou obsahovat vícečetné pohřby. (Čujanová – Jílková 1964, 17-19). Vzájemný poměr kostrových a žárových hrobů je pro období staromohylového horizontu až po dobu mohylovo-milavečského období v západních Čechách přibližně 60 : 40% (Čujanová-Jílková 1988, 144).

Oproti tomu způsob pohřbu se řídil přísnými pravidly. Spálené pozůstatky nikdy nebyly ukládány do nádob, byly kladeny přímo na zem (v mohylách č. 65 a 35 na Nové Hospodě byly spálené ostatky položeny na dřevěnou podložku), nespálená těla (např. lokality Nová Hospoda, Javor, Hájek, Sedlec – Hůrka, Malovice a další) byla ukládána v natažené poloze nebo s mírně pokrčenýma nohama (Čujanová – Jílková 1964, 19). Poměrně rozsáhlé pohřebiště (64 mohyl) známe z Velké Dobré (okr. Kladno; Michálek 1999, 113). Zvláštností jsou hromadné pohřby v příkopech (Velim), na Moravě jsou tyto nálezy však častější (Jiráň a kol. 2008, 124-125).

6.4.2 Středodunajská mohylová kultura

Rámcové geografické rozšíření této kultury spadá pod území Moravy, severních a středních Čech (Čujanová-Jílková 1964, 1). Středodunajská

mohylová kultura pohřbívala kostrově i žárově. Co se týče uložení těla při kostrovém ritu, pak zemřelí byli do hrobů ukládáni ve skrčené poloze, později i v natažené. Ukládání žárových pozůstatků bylo variabilní. V mohylách byli pohřbeni nejčastěji 1-3 jedinci, někdy neobsahovala pohřeb žádný či naopak vícero jedinců. Některé hrobové jámy pak obsahovaly dřevěnou konstrukci, objevuje se i kamenné obložení či dlažba (Podborský 1993, 275-277).

6.5 Mladší doba bronzová

V období mladší a pozdní doby bronzové se setkáváme se sjednocením fenoménu pohřbívání ve formě žárových pohřebišť. To může vést k myšlence do určité míry sjednocených náboženských představ. V obecné rovině pak toto můžeme využít pro sjednocení kultur do komplexu kultur popelnicových polí, který je unifikován právě ukládáním spálených mrtvých do uren (Jiráň a kol. 2008, 225).

V průběhu vývoje kultur popelnicových polí dochází, jak se zdá, ke sjednocování pohřebního ritu – k ukládání většinou spálených ostatků do plochých hrobů. Dlouho přetrvává i starý model budování mohyl. Mohylníky jsou doloženy v celém geografickém rozsahu knovízské i lužické kultury. Musíme počítat i s možností, že po některých mohylách se do dnešní doby nedochovaly mohylové násypy, mohou se tak jevit jako ploché hroby (Jiráň a kol. 2008, 225).

6.5.1 Knovízská kultura

Na území knovízské kultury výrazným způsobem převažuje žárový způsob pohřbu. Často se vyskytují tzv. otvory pro duše (Hrala 2000, 623, Hrala 1973, 121). Doloženy jsou však i pohřby kostrové, poslední výzkumy ukazují, že nejsou tak vzácné, jak se dříve badatelé domnívali (v důsledku kyselosti půdy se kostry často nedochovaly). Velká variabilita hrobových konstrukcí je doložena v chebské skupině, např. Žirovice. Kostrové hroby obsahují skrčený skelet. (Hrala 1973, 121-122; Stocký 1928, 20).

Co se konstrukce plochých hrobů týče, vykazuje knovízská kultura velkou variabilitu. Různé úpravy pomocí kamenů a nadzemní označení hrobů kůly či kamennými stélkami patří mezi možnosti úprav (Jiráň a kol. 2008, 231-232). Výskyt skeletů nesoucí známky násilí je v této kultuře charakteristický. Jedná se o doklady rozštípaných dlouhých kostí, uražených kostí apod. (Stocký 1928, 20, Jelínek 1988). Samozřejmě ale nelze všechny nálezy pohřbů na sídlištích považovat za doklady kultu, může naopak jít o nouzové pohřby osob, kterým z nějakých důvodů nepříslušelo být pohřbeno na samostatném pohřebišti, popřípadě doklady tragédií, epidemií apod. (Podborský 1994, 77). Při studiu knovízské kultury musíme počítat i s pohřby v areálech sídlišť. Například lokalita Březno u Loun v areálu knovízského sídliště obsahovala celkem 13 jam s lidskými kosterními pozůstatky, 8 z nich bylo antropologicky zkoumáno J. Chocholem (Pleinerová – Hrala 1988, 52-58).

Co se týče koster nesoucích známky násilí, pak jejich interpretace nejsou jednoznačné. Mohlo se jednat o příslušníky cizího etnika, oběti v souvislosti s náboženskými představami či o příslušníky nejnižších sociálních vrstev obyvatelstva (Pleiner – Rybová 1978, 463-464). Existuje velký nepoměr mezi počtem nálezů sídlišť a pohřebišť v neprospěch pohřebišť. To vede k tezi, že část zemřelých musela být pohřbívána nějakým jiným způsobem, který po sobě nezanechává archeologické doklady (Hrala 1973, 121-122).

Co se týče milavečské kultury (tento pojem do české archeologie zavedl J. Eisner v r. 1921), či spíše milavečské fáze knovízské kultury, pod její geografické rozšíření spadá území jižních a jihozápadních Čech a je značně podobná kultuře knovízské. Patří k ní například pohřebišť v Modřanech či mohyly z Vacíkova (Stocký 1928, 22).

6.5.2 Lužická kultura

Vznik lužické kultury doposud není plně vysvětlen, uvažuje se, že vznikla v oblasti slezské a lužické, možná snad dokonce na severní Moravě. A. Stocký soudí, že lidé kultury lužické přišli patrně ze Slezska (Stocký 1928, 18). Východní a severovýchodní Čechy jsou v lužické kultuře velmi hustě osídleny (téměř na každém katastru obce se nachází pohřebiště či sídliště) (Vokolek 1962, 12).

Lidé lužické kultury své mrtvé výhradně spalovali na zvláštních hranicích. Spálené kosti pak ukládali do nádob, které byly někdy vybaveny tzv. „otvorem pro duši“. I přesto se nedá říci, že by byl pohřební ritus jednotný. Ukazuje se, že existuje mnoho odchylek a zvláštností. Jedná se například o hroby jámové, kde jsou spálené kosti uloženy volně v zemi, někdy přiryté mísou. Pohřebiště budovali lidé lužické kultury rozsáhlá, obsahující i několik set hrobů (Pouchov cca 200 hrobů, Kunětice 80 hrobů aj.; Rataj – Vokolek 1962; Slatinky-Nivka více než 200 žárových hrobů, Jelínková-Nekvasil 2006, 570). Hroby byly na povrchu nějakým způsobem označeny (např. nějakou formou stély – dřevěným kulem, např. Opatovice n. Labem; Rataj - Vokolek 1962), protože se navzájem respektují, tedy se neporušují. Mimo takto upravené ploché hroby se setkáváme opět i s mohylami, které jsou známkou bohatých pohřbů. Tento dvojí druh pohřbívání zatím nelze uspokojivě vysvětlit. Mohyly se objevují v průběhu celého trvání lužické kultury (Jeřice, Semechnice). Uvažuje se o možné sociální diferenciaci tehdejší populace (Vokolek 1962, 15).

V moravskoslezské oblasti patří mezi velké pohřebiště zejména Moravičany (okr. Šumperk) s téměř 1300 hroby, poté Sehradice (okr. Zlín) a Vlachovice (okr. Zlín) (Podborský 1993, 315). Dalším pohřebištěm je lokalita Ptení, okr. Prostějov s prozkoumanými 18 hroby (Vích 2004) či velké multikulturní pohřebiště z Určic v poloze "v Kumberkách" s 258 hroby (48

lužických, 47 lužicko-slezských, 148 slezských a 15 platěnických; Fojtík 2004, 850).

6.6 Pozdní doba bronzová

Spadají sem první dva stupně kultury slezskoplatěnické (dle chronologie J. Filipa), štítarský stupeň knovízské kultury a kultura nynická. V severovýchodních a východních Čechách se doposud nepodařilo prokázat vznik slezskoplatěnické kultury. Moravští archeologové soudí, že na Moravě byl vývoj nepřetržitý od kultury lužické až hluboko do doby laténské (Vokolek 1962, 15-16).

Jediným způsobem pohřbívání je forma žárového ritu. Kultura slezskoplatěnická s oblibou využívá starších pohřebišť lužických, lze tedy sledovat kontinuitu v pohřbívání na těchto pohřebištích. Respektování starší hrobů však není stoprocentní, máme doklady narušení starších lužických pohřbů hroby slezskoplatěnickými (Skalička, Opatovice n. Labem). Je tedy možné, že dříve označené hroby v terénu již nebyly patrné, či šlo možná o záměrné porušení z důvodů náboženských. Velikost pohřebišť je opět rozsáhlá, obsahují až několik set hrobů (Skalice, dosud prokopáno nejméně 300 hrobů, např. Fiedler 1956). Pohřeb byl uložen do popelnice, přičemž mrtvý byl spálen na zvláštním místě – žárovišti. Některé hroby jsou i zde označovány kůly (Lukovna) (Vokolek 1962, 16-17).

Hroby slezskoplatěnické kultury byly ukládány v pravidelných řadách, mladší, patrně příbuzenské pohřby potom v superpozici, případně v těsné blízkosti staršího hrobu. Dochází tak k porušení původních řad. Hrobové jámy jsou pak oválného půdorysu, výjimečně čtvercového či obdélného se zaoblenými rohy (Jiráň a kol. 2008, 233).

Za pozornost stojí to, že v jižních Čechách zatím postrádáme doklady pohřbu jednoznačně datovaného do pozdní doby bronzové (Jiráň a kol. 2008, 235).

6.6.1 Štítarský stupeň knovízské kultury

Během štítarského stupně knovízské kultury převažují hroby žárové, doklady jsou však i pohřbů kostrových. V kostrových hrobech jsou zesnutí obvykle uloženi v natažené poloze na zádech, občas s pokrčenýma nohama, orientace hrobu je nestálá. Výskyt kostrových hrobů v prostoru sídlišť slábne (Jiráň a kol 2008, 232).

Zacházení s žárovými ostatky odpovídá zvyklostem knovízské kultury.

6.6.2 Nynická kultura

Dominantním způsobem pohřbívání je žeh. Nenacházíme mohylové násypy, dochází k pohřbívání do plochých hrobů, které si však stále zachovávají konstrukční prvky mohyl. Pro starší fázi je typickým prvkem kamenné obložení (Šaldová 1988, 160). Hroby nynické kultury (západní Čechy) jsou rozčleněny podle konstrukce do pěti skupin, které byly vyčleněny na základě 47 hrobových celků. Tyto hroby obsahují výjimečně dobře spálené kosti. Kosti byly po kremaci na hranici sesbírány a i s uhlíky vsypány do urny. Na pohřebišti v Nynicích (obr. 8) bylo zjištěno i několik hrobů jámových (Šaldová 1965, 68-71). Na celkové odkryté ploše 65 x 27 m byly zjištěny celkem tři fáze pohřbívání. Z období pozdně bronzového to bylo celkem 64 hrobů, z období halštatského 22 hrobů a konečně z období halštatsko – laténského 109 hrobů, u 32 objektů je interpretace nejistá (rozrušené hroby či ohniště) (Šaldová 1965, 5).

Srovnání rozdílů v úpravě hrobů a vybavení jednotlivých hrobů v Nynicích ukazuje, že hrobová úprava ani inventář až na drobné náznaky neměly vliv na postavení pohřbeného v tehdejší společnosti. Zjištěné rozdíly lze připsat příčinám časovým a také rituálním (Šaldová 1965, 72). Dle mého názoru, kdy na konci doby bronzové spolu s rozvojem lokálních božstev, ceremonialismu a pantheonů, se tyto rozdíly mohou přičíst právě rozdílným rituálním předpisům pohřebního ritu.

Propojení mezi nynickou skupinou stupně HB a halštatskou mohylovou kulturou skupiny HC zprostředkovávají na nynické nekropoli právě hroby halštatské, kde se vyskytují nádoby s výzdobou podobnou předchozí kultuře (Šaldová 1965, 74).

6.6.3 Kultura středodunajských popelnicových polí

Žárový pohřební ritus se stal na konci pozdní doby bronzové dominantním pohřebním ritem ve větší části Evropy. Na Moravě se v tomto období rozvíjela kultura středodunajských popelnicových polí, ze které byly vyčleněny dvě fáze – starší velatická a mladší podolská (Podborský 1993, 286-289). Lokalit z fáze starší máme k dispozici méně (Brno – Opařany, Podolí), navíc bývaly často prokopávány amatérským způsobem, což znesnadňuje naše pokusy o rekonstrukci pohřebních areálů. Z podolských hrobů jmenujme například neobvyklý kostrový pohřeb ženy z Brna-Líšně, kde byla zemřelá uložena na zádech spolu se zlatými milodary (9 předmětů). Další kostrové hroby z této fáze známe z Podolí-Žuráně, Prosiměřic a z Mušova (Stuchlík – Štrof 2004, 358-361).

Žárové pohřby jsou převážně ukládány v popelnicích, vyskytuje se i rozptýlení spálených pozůstatků po celé ploše hrobové jámy, postupem času však tento jev mizí. Většina hrobů byla plochá, okolo některých byly kamenné věnce, lze tedy uvažovat o mohylových náspech. Vyskytují se také bohaté pohřby – jeden z Velatic (Poulík 1946), další byly součástí běžných pohřebišť. Tyto pohřby se vyskytují v obou fázích kultury. I tyto hroby mohly nést mohylové náspy (Podborský 1993, 294-295).

6.7 Myšlenkový svět doby bronzové

M. Eliade nazval člověka doby bronzové homo religious (Eliade 1995, 13). Nezanedbatelné informace o náboženském životě populací doby bronzové poskytuje již plně stabilizovaný pohřební ritus (Podborský 1994, 68). Praktiky pohřebního ritu jsou podmíněny jednak náboženskou vírou v posmrtný život, jednak sociálními poměry. Ze vztahu živých k mrtvým se dá

vyvozovat relativně mnoho prvků duchovního života (Podborský 1994, 84). K náboženským obřadům patrně sloužily i jeskyně či skalní rozsedliny. Jsou to lokality známé z celého kontinentu (Jungfernhöle, Býčí skála apod., viz kap. 19) (Podborský 1994, 69-70).

V době bronzové se již nepochybně plně rozvinula víra v posmrtný život. Představa posmrtného života mohla mít formu jakéhosi stínového života (srov. Aries 1977; vize posmrtné odplaty je pak poplatná až od dob křesťanství). Smyslem milodarů bylo zajistit, aby zemřelý neměl důvod se vracet do světa živých. Od pozdního eneolitu a doby bronzové jsou mrtvým milodary dávány již podle náboženských předpisů, přičemž je respektováno sociální postavení mrtvého. S postupující abstrakcí jsou pak v době popelnicových polí milodary spolu s mrtvým spaleny (Podborský 1994, 84-85).

Doba bronzová je také dobou vzniku lokálních božských panteonů, zároveň také dobou vzniku mýtů o bojích v rámci těchto panteonů (např. boj Dia o místo v čele bohů apod.) (Podborský 1988, 72).

V archeologických pramenech nacházíme náznaky kontinuity v základních projevech duchovního života mezi neolitem, eneolitem a dobou bronzovou. Ve střední době bronzové přicházejí do střední Evropy silné podněty ze středomořské oblasti, které umocňují náboženské projevy kultu. Toto odůvodňuje vyhledávání analogií právě ze středomořské oblasti. V době bronzové také narůstá sakrální aktivita, ukazuje nám to na vznik relativně samostatné vrstvy kněží. Na pozadí vývojových konstrukcí náboženské teorie lze dobu bronzovou reálně považovat za dobu vzniku a rozvíjení polytheismu. Identifikovat jednotlivá božstva však za absence písemných pramenů nelze (Podborský 1994, 87).

Problematikou změn duchovního smýšlení a kostrových pohřbů se věnoval E. Plesl (1988), který pokládá toto období za důležité pro poznání vývoje pohřebního ritu a duchovních představ. R. Švecová (2004) poukázala

na možnost rekonstrukce slunečního božstva, respektive sluneční symboliky v náboženském kontextu doby bronzové.

Hmotné tělo mohlo být vnímáno jako jakási schránka či dům. Tento poznatek nám může pomoci rozluštit některé jevy, s kterými se setkáváme v archeologických kontextech. Pokud si uvědomíme tvary uren např. v protohistorické Číně či Etrurii, pak jsou tyto urny tvarovány do podoby domu, přičemž nahoře mají otvor, který dovoluje duši mrtvého vcházet a vycházet. Urna – dům se tak stává jakýmsi novým tělem zemřelého. Otvor tak může symbolizovat přechod z jedné formy bytí do druhé. Podle religionistického pojetí (Eliade 2006) je pak každá kosmická existence předurčena k „přechodu“ – člověk přechází z předživota do života a nakonec do smrti, stejně tak, jako jeho mýtický předek (Eliade 2006, 118-119). Ale pro doklady otvorů pro duše nemusíme používat pouze analogií ze zahraničí, neboť i z našeho pravěku máme mnoho dokladů proražených otvorů do nádob interpretovaných jako otvory pro duše.

O. Chvojka upozorňuje na nutnost revize jihočeských pohřebních památek z doby popelnicových polí a větší zapojení příbuzných oborů, k roku 2004 bylo známo 60 lokalit s plochými hroby i mohylami (Chvojka 2004, 64).

Symbolický systém kultury únětické s velkou pravděpodobností vychází z předchozího eneolitického vývoje, který pokračuje do doby bronzové, kde se projevuje mimo jiné společenskou diferenciací (Kruťová-Turek 2004, 55).

6.7.1 Analýza pohřebního ritu v době bronzové

Postupující stratifikace společnosti a pravděpodobně i vznik antropomorfních bohů mají vliv na podobu pohřebního ritu. Stavbou mohyl dávali lidé jasně najevo znalosti minulosti a odkazu svých předků. Biritualita v pohřebním ritu některých kultur může souviset s různými projevy kultu pro různé skupiny tehdejší společnosti, kdy byl odlišný typ pohřbu v souladu s představami pohřbu sociálních špiček či jiné skupiny obyvatel. Opětný návrat ke kremaci pak dle mého názoru nemůže být přímým odrazem dalšího

rozvoje v abstraktním myšlení lidí, jelikož tento typ pohřbu byl znám a praktikován již v minulosti. Pokud by tedy žeh byl přímo spojen s rozvojem abstraktního myšlení, pak by návrat k inhumaci musel logicky znamenat degradaci tohoto typu myšlení na úroveň před zavedením žehu. Vznik systému kultur popelnicových polí pak odráží opětovné sjednocení do fundamentální kultury se sjednoceným symbolickým systémem.

Odraz artefaktové paměti je možno vidět v pohřebištích, kde se pohřbívalo delší dobu, např. pohřebiště ze střední až mladší doby bronzové ve Straškově (okr. Litoměřice; Trefný – Dobeš 2008, 234).

7 DOBA HALŠTATSKÁ

V oblasti Čech se střetávají dva okruhy halštatských kultur, a to okruh západohalštatský a okruh východohalštatský. Okruh popelnicových polí (východohalštatský, L. Jiráň (2004) soudí, že okruh badatelů věnujících se problematice popelnicových polí se zužuje a výzkum se tak dostává do recese), k němuž náleží kultura billendorfská a slezskoplatěnická, se poměrně zřetelně odlišuje oproti kulturám západohalštatského okruhu strukturou sídlení, pohřebním ritem a keramickými artefakty, neplatí to však již u kovových zbraní, šperku a dalším inventáři, dokonce ani o symbolice. V okruhu západohalštatském jsou si velmi podobné svými projevy kultury bylanská a halštatská mohylová kultura, které by bylo možné považovat spíše jen za kulturní skupiny v rámci tohoto okruhu, ale vzhledem k dosavadní archeologické tradici, jsou jak sídelní a rituální aktivity, tak i artefaktuální náplň všech kultur z tohoto období pojednávány odděleně (Venclová a kol. 2008, 45). Prvně se v hrobech objevuje nový typ artefaktu – vůz a součásti koňského postroje. V kultuře bylanské byly tzv. knížecí pohřby uloženy přímo na vozech, známe kolem 20 takových nákladných knížecích hrobek (Vokolek 1962, 18-19, Podborský 1994, 91).

Ve východních a severovýchodních Čechách pokračuje žárový způsob pohřebního ritu, pohřbívání zde pokračuje na již zavedených pohřebištích

(Skalice, Dobřenice, Vitiněves, Platěnice) a zdá se, že mimo eponymní lokality vytvářejí menší skupiny (Kunětice, Skalice). Pohřby jsou ukládány do oválných či kulovitých prostých jam, někdy jsou nádoby v hrobech řazeny do pravidelného obdélníku (možný nepřímý doklad rakví) s orientací V – Z (Opatovice n. Labem) (Vokolek 1962, 20).

V jihomoravské horákovské kultuře (podobně jako v dolnorakouském kalenderberském prostředí) se častěji setkáváme s kremací, a to i v knížecích hrobech (Hlásnica u Horákova, Velatice, Brno – Holásky apod.). Je tedy možné, že tu má biritualita sociální podtext. Knížecí hroby vyložené východohalštatské proveniencí si zachovaly striktně žárový pohřební ritus (Podborský 1994, 91).

Obecně lze ale říci, že pohřební ritus v době halštatské se opět proměnil. Ukazuje nám to návrat k inhumaci, ačkoli užívání žehu se minoritně ve střední Evropě stále udržuje až do příchodu Keltů (Podborský 1994, 91).

7.1 Bylanská kultura

J. Neustupný (1941) rozlišoval dva typy uložení pohřbu, a to popelnicové hroby, které přisuzoval původnímu obyvatelstvu (potomkům knovízské kultury) a žárové hroby nově příchozího obyvatelstva, které se vyznačují velkými komorami (až 530 x 380 cm a hloubce 180 cm) (Neustupný 1941). D. Koutecký (1968) na základě svých výzkumů rozdělil typy hrobů bylanské kultury podle jejich úpravy do následujících skupin:

1. Komorové hroby (tyto hroby patřily většinou mužům dospělého či staršího věku, patří výhradně bylanské aristokracii).

2. Jámové hroby (dříve označovány jako hroby vrstvy svobodných obyvatel (Koutecký 1968), situace je však patrně složitější).

3. Jamkové a popelnicové hroby (tyto pohřby patrně patřily k sociálně i etnicky odlišné vrstvě, dá se předpokládat, že lidé pohřbení tímto způsobem v chudých hrobech udržovali domácí tradici vycházející ze štítarské kultury).

Navíc každou ze skupin D. Koutecký (1968) rozdělil dle artefaktové náplně na několik podskupin:

- I. Komorové hroby kostrové.
 - I-1 Komorové hroby s vozy, jhy, koňskými postroji.
 - I-2 Komorové hroby s koňskými postroji a zbraněmi.
 - I-3 Komorové hroby s chudou výbavou (vyloupené).
- II. Jámové hroby kostrové i žárové.
 - II-1 Jámové hroby větší s početnou výbavou včetně kovových předmětů.
 - II-2 Jámové hroby menší s početnou keramickou výbavou.
 - II-3 Jámové hroby menší s chudou výbavou.
- III. Jamkové a popelnicové hroby žárové.
 - III-1 Popelnicový hrob (v jamce uložen žárový pohřeb v popelnici přikryté mísou, střepem nebo kamenem).
 - III-2 Kombinovaný popelnicový a jamkový hrob (žárový pohřeb uložen v popelnici i ve výplni jamky).
 - III-3 Jamkový hrob (žárový pohřeb včetně střepů rozptýlen ve výplni a na dně jamky).
 - III-4 Neurčený hrob (žárový pohřeb zničen, zachovány pouze střepy a někdy spálené kosti).

(Koutecký 1968, 442; Koutecký 1993, 52; Venclová a kol. 2008, 60)

Nositelé bylanské kultury byli již značně sociálně rozvrstveni. Dokládá nám to především pohřební ritus, který se vyznačuje velkou variabilitou. Vedle jámových hrobů se ve středním období bylanské kultury (Ha C2-3) vyskytují komorové hroby s vozy, jhy a postroji. Starší typ knížecích hrobů (se čtyřkolovými vozy) se objevuje na konci staršího středního období, v mladším středním období bylanské kultury (Ha C3) je pak často doprovázen zbraněmi a koňskými postroji, někdy i importy bronzových nádob. Mladší knížecí hroby (Ha D1) pak neobsahují zbraně, vedle keramiky patří k inventáři pouze koňský postroj a importy bronzových nádob (Koutecký 2003, 103).

Pohřební areály kultury bylanské jsou situovány na vyvýšených místech a pro pohřební ritus této kultury je velmi typickým znakem biritualita, tedy jak kostrový, tak i žárový způsob uložení pohřbu. Pohřby obojího typu se navíc mohou v hrobech vyskytovat společně. Například na k. ú. obce Uhy byl v r. 1984 na vltavské terase odkryt žárový hrob bylanské kultury datovaný do stupně Ha C2, druhý hrob, který se zde nacházel byl kostrový, ale vzhledem k jeho značné porušenosti nebylo hrob možné blíže datovat. Na této lokalitě lze předpokládat několik rozlehlých pohřebišť, která byla ale pravděpodobně z větší části již zničena (Chytráček 2007, 463). Nepřímé indicie naznačují, že některé hroby by mohly být překryty mohylovým náspem, ten se však na území bylanské kultury obvykle nedochová, především díky intenzivnímu zemědělství, potažmo hluboké orbě. Mezi tyto náznaky dokladu mohyl řadíme například vyznačení obvodu mohyly žlabem nebo kameny. Dalším dokladem existence mohyly může být i vzdálenost mezi jednotlivými hroby (Venclová a kol. 2008, 60).

Pohřebišťe na katastru obce Poláky (obr. 6) se vyznačuje neobvykle velkým podílem jamkových a popelnicových hrobů. To naznačuje, že by bylo potřeba provádět skrývku ornice při systematických výzkumech na pohřebišťích bylanské kultury ručně. Z celkového počtu 73-74 (minimálně čtvrtina hrobů byla zničena při skrývce a při zakládání fekálních jímek, takže můžeme celkový počet hrobů odhadnout na 100) hrobů byly ve 3 případech rozpoznány z nepřímých dokladů mohylové náspe (hroby č. 1 a č. 2).

Popelnicové a jamkové hroby mohly být také překryty hliněnými mohylami o průměru až 5m, soudě dle pravidelných rozestupů mezi hroby. Na pohřebišti byly zastoupeny všechny skupiny hrobů, pomocí nově odkrytých hrobů se podařilo vypracovat třetí kombinační skupinu: malé žárové hroby. Poměr mezi skupinami I. a II. je 34 : 40. Nálezy jehlancovitých bloků také potvrdily dřívější domněnku, že velké bylanské mohyly byly na temeni označeny stélami nebo přírodními útvary (Koutecký 1993, 50-52; Koutecký – Smrž 1991, 205-207). Mezi další lokality s bylanskými hroby patří například Račiněvec (20 hrobů včetně komorových; Koutecký 2008, 424) či lokalita Štáralka (okr. Kolín, dlouhodobě využívaný pohřební areál; Velímský - Brzobohatá 2008, 457-458).

V hrobech kostrových (tedy skupiny I a II dle typologie D. Kouteckého, viz výše) byl zemřelý uložen na zádech v natažené poloze. To platí pro hlavní pohřeb, který se nalézá ve středu komory, popřípadě hrobové jámy. Skelety se také mohou nacházet ve skrčené poloze, někdy také v silně skrčené poloze, tzv. „vsedě“. To platí pro možné vedlejší pohřby v rozích hrobu. Orientace hrobů se liší v závislosti na jeho geografické poloze. Pro střední a východní Čechy platí orientace S-J (kostra přitom ležela v severní polovině hrobu, pohřební výbava v polovině jižní), orientace V-Z je naopak charakteristická pro severozápadní Čechy (kostra se nacházela v západní polovině hrobu, ostatní výbava v polovině východní). Toto členění ale neplatí vždy. I zde se mohou vyskytnout hroby orientované S-J (Lovosice) (Venclová a kol. 2008, 60). Ojedinělý komorový hrob známe z Kněževsi (okr. Rakovník; Blažková - Lomecká 2007, 311).

U birituálních jámových hrobů (skupina II) mohla být uložena jedna kostra a jeden žárový pohřeb, popřípadě varianty dvou kostrových a jednoho žárového pohřbu a zcela výjimečně tři kostrové pohřby (dospělý a dvě děti) (Venclová a kol. 2008, 61).

U případů žárového pohřbu byl mrtvý spálen i se svou osobní výbavou, popřípadě mohly být do popela artefakty přidány dodatečně (Venclová a kol. 2008, 61). Při žárovém způsobu pohřbívání však nebylo spálení těla technicky dokonalé, je totiž možné, že při něm bylo použito nižší množství paliva, než

bylo dostatečné. Následně po kremaci tedy nastalo lámání či drcení kostí a jejich část byla poté pohřbena (Chochol 1991, 228).

V periodě Ha C3 narůstá počet hrobů skupiny III (jamkové a popelnicové hroby), v Ha D1 jsou velké kostrové hroby již velmi vzácné (Venclová a kol. 2008, 62).

Hrobový celek z Lošánek (okr. Kolín) má velký význam pro poznání chronologie bylanské kultury, D. Koutecký jej datuje do stupně Ha C3-D1 (Koutecký 2003, 353), z novějších nálezů hrobů bylanské kultury je potřeba zmínit dva komorové hroby z Kolína (Mazač - Tvrdík 2000, 153).

7.2 Horákovská kultura

Moravská kultura horákovská odpovídá v časovém horizontu české kultuře bylanské, pojmenována podle mohyly u Horákova na jižní Moravě (Sklenář – Sklenářová – Slabina 2002, 101-102). V této kultuře se objevují jak velké mohyly s honosnými pohřby (Brno – Holásky, Horákov, Velatice apod.) tak i prostá pohřebiště (Podborský 1993, 342).

Pohřební ritus horákovské kultury by se dal definovat jako birituální. Žeh se objevuje od počátků této kultury, v počátečních fázích byly žárové pohřby ukládány do popelnic a tento způsob pohřbů pokračuje i do klasické fáze horákovské kultury (Budkovice, okr. Brno – venkov; Klentnice, okr. Brno - venkov). Žeh se stal dominantním na sklonku této kultury. Ve vrcholném období horákovské kultury dominoval naopak kostrový způsob pohřbívání, a to v natažené poloze na zádech. Máme doklady i birituálních hrobů (Hlásnica u Horákova, okr. Brno – venkov; Brno - Líšeň). Na tuto variabilitu ve způsobu uložení pohřbů je možno nahlížet jako na odraz sociální diferenciacce a také jako možný doklad náboženských představ (Podborský 1993, 347).

Problémem velkých (a tedy i bohatých) mohyl je fakt, že již v pravěké minulosti bývaly terčem vykradačů hrobek a zlodějů, kteří mohyly i poničili, což se podepsalo na jejich výpovědní hodnotě (Podborský 1993, 347).

Na pohřebištích horákovské kultury se tedy projevuje sociální stratifikace, je však komplikována rituálními zvyklostmi. V první fázi dožívá žárový ritus, bohaté hroby jsou pro toto období nejtypičtější (Morašice, Trstěnice, Rybníky, Starý Zámek u Suchohrdel). Typickým znakem horákovských pohřebišť je rozptýlení jednotlivých hrobů ve značných vzdálenostech od sebe, což navozuje předpoklad všeobecné existence mohyl. Příznačná je biritualita, zatímco v klasickém horákovském období převládal kostrový ritus, pro pozdní období platí, že převládal naopak žeh (Podborský – Vildomec 1972, 112).

V posledních letech bylo objeveno značné množství nových pohřebních celků kultury horákovské. 21 horákovských hrobů datovaných do stupně Ha C2-D1 bylo prozkoumáno na lokalitě Vojkovice (okr. Brno-venkov). Další hrobové celky známe z Brna-Příkopu (16 hrobů), 6 hrobů ze Slavkova u Brna, 3 hroby z Brna- Mořic. Nové nálezy hrobů značně poupravují náhled na chronologii této kultury. Pohřebiště ve Vojkovicích je spolu s lokalitou Modřice největším pohřebišťem horákovské kultury (Golec 2003, 695-696).

7.3 Halštatská mohylová kultura

S největší pravděpodobností jsou veškerá známá pohřebiště halštatské mohylové kultury mohylová. Hroby v Nynicích (ze 195 zkoumaných hrobů náleželo 22 hrobů halštatskému období, Šaldová 1965; obr. 8). Hroby pocházející z různých období se nerespektují (9 hrobů halštatských je bez jakéhokoliv zásahu, 8 hrobů porušuje starší hrobové celky a 8 hrobů je samo porušeno pozdně halštatskými hroby). Oproti bohatosti halštatských kultur střední Evropy představuje soubor z Nynic skromnou a nenápadnou skupinu. Je to zřejmě dáno jeho geografickou polohou (Šaldová 1968, 318). Jednotlivé mohyly mají nižší výšku a menší průměr než tomu bylo u mohyl milavečských a středobronzových (průměry mohyl: Kšice 12–14 m, Kokotsko 7-10 m, Kostelík 5 m) (Šaldová 1968, 300, 376-378).

V západních Čechách sledujeme plynulý vývoj bez vnějších zásahů z HA C do LT A jak na mohylových pohřebištích, tak v plochých žárových

hrobech, přitom není zřejmých rozdílů v hrobové výbavě mohyl a plochých hrobů. Obtížné je rozlišit inventář stupně HA D od LT A. Rozdíly jsou patrné v pohřebním ritu. Vedle mohyl stupně HA C (obsahující větší množství nádob), které pokračují dále ve stupni HA D, se objevují ploché jámové hroby většinou se dvěma nádobami. Nej hustěji jsou halštatské mohylové hroby rozmístěny mezi Beroučkou a Klabavou (Újezd u Plzně, Kostelík, Kyšice, Dýšina, Kokotsko, Bušovice, Břasy, Újezd u Radnic) (Šaldová 1968, 318-320). Největší známý mohylník halštatské mohylové kultury v jižních Čechách se nachází v lese Hroby u Křtěnova. Tato nekropole původně sestávala z 300-400 mohyl, 96 z nich je dosud zachovaných. Avšak nedostatečná data znemožňují jejich přesné časové zařazení (Venclová a kol. 2008, 79).

J. Neustupný (1941) rozlišoval typy pohřbů pro jižní Čechy dle etnických kritérií. Jako pohřby původního obyvatelstva pokládal uložení na úrovni mohyl, nově přichozímu obyvatelstvu přikládal budování podzemních hrobek, podobných těm v kultuře bylanské (Neustupný 1941, 58-59). Mohyly halštatské mohylové kultury bývají kruhového či mírně oválného půdorysu. Pro oblast západních Čech platí průměr mohyl 5-14 metrů, v jižních Čechách může průměr mohyly dosáhnout až 20 metrů, jejich výška obvykle do dvou metrů, výjimečně se výška mohyly pohybuje mezi 3-4 metry (Venclová a kol. 2008, 79).

Pro vnitřní konstrukci mohyl platí použití kamene, hlíny a dřeva, máme zmínky o kamenném obložení či věnci nebo kamenném kuželu uprostřed (Kostelík, Dýšina, Ostrov). Pohřeb a jeho výbava jsou uloženy na úrovni terénu (až na výjimečné případy – Újezd u Radnic, Vranovice, kde byly zjištěny zahloubené komory), žárový pohřeb je většinou ukládán do nádoby (Ostrov, Kokotsko, Kyšice a další). Vlastní kremace se konala jinde, pouze tam, kde se v areálu pohřbu nachází větší ohniště lze uvažovat o kremaci na místě (Šaldová 1968, 375).

Ve velkých hrobech na úrovni se hledají analogie v severovýchodním Bavorsku. Vliv bylanské kultury se pravděpodobně odráží u konstrukčního prvku zahloubených komor, tento jev je však v prostředí západních Čech

vzácný, v jižních Čechách pak zatím není znám tento prvek vůbec (Šaldová 1968, 378, 385).

Pro žárový pohřeb jsou typické tytéž konstrukční prvky hrobů jako pro pohřeb kostrový. Spálené pozůstatky jsou často nacházeny v místech určených v kostrových hrobech pro hlavu. Na základě nálezů z pohřebiště v Nynicích se soudí, že tyto rozdíly v uložení spálených pozůstatků by mohly souviset mimo jiné také s rozdílnými rituálními zvyklostmi při pohřebních obřadech u mužů a žen. (Šaldová 1968, 383; Šaldová 1969, 646).

Velké množství žárových hrobů bylo v jižních i západních Čechách uloženo jako dodatečné pohřby do plášťů starších mohyl, a to jak v centrální části mohyly, tak i do různých světových stran po jejím obvodu. Tyto dodatečné pohřby byly uloženy mělce (Venclová a kol. 2008, 79).

Hroby halštatské mohylové kultury zapadají do celkového obrazu pohřebního ritu současných kultur střední Evropy. Jsou pojaty jako „domy mrtvých“, to znamená, že jejich stavbu lze považovat za projev náboženských idejí, spojených se sociálním postavením zemřelého v rámci pravěké společnosti. Srovnáme-li stavbu, vnitřní úpravu hrobu a pohřební ritus na nynické nekropoli s časově současnými hroby zeměpisně i kulturně blízkých pohřebišť, zjistíme někdy až pozoruhodné analogie obojího na území střední Evropy (Šaldová 1968, 383).

7.4 Kultura platěnická

Kultura platěnická patří do okruhu lužických popelnicových polí, její geografické rozšíření zaujímá střední a severní Moravu. Pohřební ritus je striktně žárový, lze vysledovat kontinuitu pohřbívání na pohřebištích (Slatinky, okr. Prostějov; Určice, okr. Prostějov) z předchozí periody – doby bronzové. Na moravských lužických pohřebištích vytvářejí pohřby platěnické kultury skupiny, počet pohřbů se pohybuje v řádu stovek (Podborský 1993, 356).

Spálené pozůstatky byly opět ukládány do popelnic, zřídka překrytých mísou, pohřební výbavu spalovali na hranici spolu se zemřelým. Ve vrcholné

fázi platěnické kultury lze sledovat stratifikaci pohřebišť – objevují se komorové hroby (Moravičany) (Podborský 1993,357).

7.5 Slezskoplatěnická kultura

Znalosti o pohřbívání slezskoplatěnické kultury pocházejí převážně z již déle známých nekropolí, které byly zkoumány v počátcích 20. století (Platěnice, Předměřice n. Labem, Kunětice). Při novějších výzkumech se prokázalo, že pohřebišťe jsou silně poškozena vlivem zemědělských prací, a to především hlubokou orbou. Ani jediné pohřebišťe, resp. jeho halštatská část, nebylo prozkoumáno celé. Doposud největší známé pohřebišťe představuje eponymní lokalita Platěnice, kde se nalézají více než 300 hrobů (Venclová a kol. 2008, 93).

Vzájemná poloha hrobů na pohřebišťích postrádá systematické uspořádání a vzdálenosti hrobů činí 2-10 metrů. Nepřímé doklady ukazují na existenci mohyl, avšak díky nedochování mohylových náspů nelze s přesností určit poměr mohyl k plochým hrobům. Na nekropoli v Kostelci n. Orlicí se podařilo rozpoznat povrchovou, šesti kúlovou stavbu s rozměry 7x3 metry (obr. 9). Ve svém středu měla zapuštěnu zásobnici. Tato struktura zatím nemá v oblasti popelnicových polí obdobu a V. Vokolek ji interpretuje jako pohřební chrámek (Venclová a kol. 2008, 94; Vokolek 1999, 70).

Slezskoplatěnická kultura pohřbívá výhradně žárovým způsobem. Ve východních Čechách bylo zaznamenáno na 150 pohřebišť navazujících na předcházející kulturu lužickou (Pleiner – Rybová 1978, 515). Objevují se pohřby uložené v popelnici, ale i hroby jámové, kde byly spálené pozůstatky umístěny na hromádce mimo nádoby. Zjištěny byly i hroby s použitím obou typů uložení, tj. jak s kostmi v popelnici, tak i mimo ni. Chybějící antropologické rozbory však zabraňují zjistit, zda jde o jeden či více pohřbů. Při druhé variantě by mohlo jít o analogii z prostředí bylanské kultury. S velkou pravděpodobností nebyly veškeré spálené pozůstatky uloženy do popelnice, nasvědčuje tomu mimo jiné i to, že přepálené kosti jsou nacházeny i v zásypu hrobových jam (Venclová a kol. 2008, 94).

Půdorys hrobových jam je oválný či obdélný se zaoblenými rohy s orientací V-Z. Ve tvaru hrobových jam se spatřuje vliv západohalštatského okruhu. Hrobová jáma někdy obsahuje drobné kúlové jamky pocházející z dřevěné konstrukce (Skalice na Královéhradecku) (Pleiner – Rybová 1978, 515) nebo se pod nádobami objevují dvojice nebo trojice jamek ve dvou řadách. Tyto jsou pak interpretovány jako zbytky már (Kostelec n. Orlicí). Nádoby jsou pravidelně rozestavěny do tvaru obdélníka, což indikuje existenci dřevěných schránek, vyrobených z prken na způsob rakví, které byly skutečně objeveny na pohřebišti v Kostelci n. Orlicí. (Venclová a kol. 2008, 94-95).

Ploché hroby byly pravděpodobně označeny rovem, jamky po kúlech indikují, že zde byl vztyčen kůl vyznačující hrob. Dřevěnou konstrukci hrobů naznačuje existence žlabů u některých hrobů. Žlab se vyznačuje úzkým dnem s kúlovými jamkami v rozích. Může jít o jakousi palisádu či prkennou ohradu. Je možné, že tato konstrukce nahrazuje objemnou dřevěnou komoru, jak ji známe z bylanské kultury (např. žárové hroby v Chýšti měly obdobnou konstrukci jako bylanské komorové hroby) (Sigl – Vokolek 2004).

7.6 Billendorfská kultura

V oblasti Čech zatím nebylo prozkoumáno žádné samostatné pohřebiště této kultury, zdá se tedy, že billendorfská kultura byla v Čechách zastoupena jen sporadicky. S artefakty, spojovanými s touto kulturou, se lze setkat v rámci bylanské kultury. Všechny známé hroby jsou žárové, obsahují pouze malý počet (1-3) nádob (Venclová a kol. 2008, 97-99).

7.7 Pozdní doba halštatská (HD 2 – LT A)

V západních Čechách sledujeme plynulý přechod od halštatské mohylové kultury k tzv. halštatsko-laténskému období či pozdně halštatskému období. Uvažuje se o přežívání halštatské kultury hluboko do doby laténské (Filip 1956, 284-286). Období LT A je provázeno žárovými, výjimečně i kostrovými pohřby. Ty mají v několika případech tzv. „knížecí“ charakter. Jedná se např. o Hořovičky, okr. Rakovník, Panenský Týnec, okr. Louny a Číčov, okr. Louny (Holodňák 1988, 90). Na pohřebišti v Nynicích do tohoto

období spadá 114 hrobů, převážně jamkových (85 hrobů), několik hrobů bylo na úrovni terénu a zbylou skupinu tvoří hroby zahloubené do podloží. Srovnání plochých hrobů se současnými mohylami ukazuje shody i rozdíly v pohřebním ritu obou skupin. Vyskytují se nové stavby mohyl i dodatečné pohřby do plášťů již stojících mohyl (žárové pohřby; Šaldová 1971, 104-106).

Archeologický odraz změn v pohřbívání, potažmo v rituálech a obřadech s ním spojených, je viděn ve způsobu zacházení s těly zemřelých, volby místa pohřbu i artefaktuální náplni hrobů. Hrobová výbava byla často záměrně deformována a byla pálena spolu se zemřelým na hranici. Pro 6. -5. století př. n. l. platí pohřební ritus jak nespálených těl, tak i převládající kremace. Dle výbavy hrobu se dokládá pohlaví, věk a společenské postavení zemřelého. Na pohřebišťe však nebyla ukládána těla dětí zemřelých do 13 let (Waldhauser 2001, 86).

Tehdejší společnost se tedy zřejmě pohybovala od pohřbů elitních, tj. vydřevených komorových hrobů, uložených pod kamenný zával v mohyle přes žárové dodatečné pohřby do již existujících mohyl po nenákladné vykopání malé jamky o průměru necelý metr a stejné či poloviční hloubce, kam byl vsypán popel z hranice spolu se spálenými kostmi. Pro tyto nejchudší pohřby platí, že byly do hrobu ostatky vsypány samotné, častější je však uložení dvou nádob do hrobu, popelnicí překrytou miskou (Waldhauser 2001, 87-88).

Morava byla v Laténu A obydlena první vlnou keltského obyvatelstva. V tomto období ale na Moravě dochází k velmi výraznému úbytku nálezů hrobových celků. Jsou známy jen ojedinělé hroby. Jedna z možných interpretací tohoto jevu je stav výzkumu (Podborský 1993, 382, 386).

7.8 Mohylový způsob pohřbů

Pro jižní Čechy bylo dokumentováno asi 120 lokalit (Michálek 2007, 61). Pohřební ritus převážně žárový, kostrový způsob pohřbívání se vyskytuje výhradně ve velkých komorových, tzv. „knížecích“ hrobech. Ty jsou dokumentovány u 6 případů, několik dalších uvádí B. Dubský. Ty jsou však dnes již nedoložitelné (Malá Turná, Rovná, Údraž) (Dubský 1949).

Pro západní Čechy je typické ukládání pohřbů do již existujících mohyl jako dodatečné pohřby (45 případů). Zřizování mohyl nových bylo pravděpodobně omezeno jen na nejvýše postavené jedince v rámci sociálního žebříčku (Waldhauser 2001, 87). Stejně jako pro jižní Čechy platí i zde převládající žárový pohřební ritus. Na těchto mohylnících byl počet pozdně halštatských a časně laténských hrobů relativně malý (např. Žákova – Svářeč 21 hrobů, Hájek – Štáhlavy 13 hrobů, Újezd u Radnic 8 hrobů). Pohřbů do původních mohyl (tedy nikoli dodatečných) bylo v západních Čechách zaregistrováno jen 15, všechny byly uloženy na úrovni terénu. Stejně jako pro Čechy jižní je i pro západ Čech složité určit, které z nyní plochých hrobů bylo původně kryto mohylami. Kostrový ritus je v západních Čechách zastoupen pouze v 5 případech (Hájek – Štáhlavy – 2 hroby, Žákova – Svářeč, Červený Hrádek a Sedlec – Hůrka po jednom hrobu). V dalších dvou případech v Manětíně – Hrádku (hr. 80 a 108) indikují nalezené lidské zuby mezi žárovými pohřby uložení nespálených těl, respektive birituální pohřební ritus. V několika dalších plochých hrobech stupně LT A v Manětíně - Hrádku, které se však interpretují jako mohylové, ukazuje rozmístění milodarů v rámci hrobu na uložení nespáleného těla, kostry se však nedochovaly (Jílková, E. - Rybová, A. - Šaldová, V. 1959).

V případě východních Čech se zatím mohylové pohřbívání ukazuje jako poněkud vzácnější, než je tomu u ostatních částí Čech. Jako i jinde se však pramenná základna a s ní spojené lepší poznání minulosti zlepšuje, a tak nepřímých dokladů o mohylovém pohřbívání přibývá. Jako potencionální mohylník se interpretuje Jaroměř (Vokolek 1993b, 77).

21 mohyl bylo prokopáno na katastru obce Lochovice ve středních Čechách (Sklenář 2002, 249).

7.9 Plochá žárová pohřebiště

Vyskytují se současně s mohylovými pohřebišti. Jsou známa zejména ze severozápadní části jižních Čech (Strakonicko, Blatensko, Březnicko a Písecko), méně již z jejich části východní (Táborsko) a jižní

(Českobudějovicko). Jedná se asi o 60 lokalit. Pohřebiště jižních Čech (48 lokalit) jsou menšího charakteru. Jedná se o izolované hroby či skupiny do 30 hrobů (Rybova Lhota, Dražičky) (Michálek 2007, 61). Baronem A. Kollerem v roce 1887 zcela neodborně prokopané pohřebiště, s udávaným počtem 100 až 500 hrobů ve Škvořeticích u Blatné, se nezdá být věrohodné, jelikož se z celého výzkumu nezachoval ani jeden nález. Konstrukce hrobů na pohřebišti je popisována takto: „Na vrchu nalézal se veliký, plochý kámen, pod ním menší kameny do kužele srovnané, na jichž spodu spatřovaly se na utvrdlé půdě hojné zůstatky dřevěného uhlí“. Způsob uložení pohřbu pak J. Strnad určuje jako žárový, uložený do popelnice (Strnad 1887-89, 322-324, Michálek 2006, 179). V případě pravdivosti těchto údajů by se však jednalo o největší pohřebiště této doby nejen v jižních Čechách, ale na celém území Čech. Záchranný výzkum v roce 2003 však ukázal, že toto pohřebiště lze datovat do období Ha D 2/3 až LT A (Michálek 2006, 163, 180).

Východočeská žárová pohřebiště se projevují jako skupinky o malém počtu hrobů, které jsou situovány na okraji starších pohřebních areálů a dokládají tím tak kontinuitu v jejich používání (Platěnice, Skalice na Královéhradecku). Jiná pohřebiště vznikají nově, např. Lochenice, kde se díky nálezům dvou žárových pohřbů (Ha D3 až LT A) s cizorodým charakterem uvažuje o možném napojení na jantarovou stezku (Vokolek – Sankot 2001b, 479).

Jedná se v zásadě o dva základní typy žárových hrobů. Žárové pohřbívání se však vyznačuje velkou variabilitou, jeho formy se liší v jednotlivých regionech Čech, dokonce i na jednotlivých pohřebištích. Pro západní Čechy roztřídila typy hrobů, podle situace na nekropoli v Nynicích, V. Šaldová (Šaldová 1971a), pro Čechy jižní charakterizoval formální vlastnosti hrobů J. Michálek, situace pro severozápadní Čechy je nastíněna E. Soudskou (1969).

7.10 Období plochých kostrových hrobů

Oproti dřívějším předpokladům o výhradně žárovém pohřebním ritu v období LT A se nyní množí i doklady ritu kostrového. Některé kostrové hroby se však jeví jako ploché, někdy uložené pod kamenným závalem (Venclová a kol. 2008, 144-145).

Za zcela výjimečný lze považovat kostrový hrob z Černoučku na Litoměřicku (obr. 10 a 11). Je datován jako hrob elity stupně Ha D3 až LT A. Antropologie přisuzuje mrtvému věk 16 – 20 let. Hrob byl zapuštěn v jámě, měl dřevěnou nadzemní konstrukci zatíženou kameny, byl vymezen čtvercovým příkopem o stranách přibližně 20 x 20 metrů. Je předpokladem, že nebyl kryt mohylou (Brnič – Sankot 2005).

7.10.1 Analýza halštatského pohřebního ritu

V období halštatu je sociální stratifikace společnosti už velice zřetelná. Pro kulturu bylanskou se pokusil tuto sociální pyramidu rekonstruovat D. Koutecký (1968) na podkladu hrobových nálezů. Biritualita (bylanská kultura) či naopak striktní dodržování žehu (platěnická kultura) jsou dle mého jasným dokladem odlišných náboženských systémů. Pro většinu kultur je velice důležitý způsob, jakým jsou jejich mrtví vypravěni do posmrtného života. Fungování těchto kultur vedle sebe pak ukazuje na životaschopnost jejich symbolických systémů (která pak končí až s příchodem keltského etnika a zavedením další fundamentalistické kultury laténské). Zdá se, že velikost a hrobové konstrukce neměly vliv na sociální postavení jedince (Štádlér 2009), otázkou však zůstává, zdali tyto konstrukce nebyly předmětem nařízení kultu. Na velikost hrobu má často vliv i kremace, kdy se může v relativně malém hrobě skrývat významná osoba.

8 DOBA LATÉNSKÁ

Asi od 7. st. př. n. l. pozorujeme na širokém území od východu Francie po Čechy, které je archeologicky charakterizováno dodnes zachovalými mohylovými pohřby, seskupenými do větších či menších pohřebišť, zvláště

proces diferenciacie spoločnosti. Z výbavy pohřbů mohylových kultur se postupně vyčleňuje zvláštní vrstva. Na sklonku doby halštatské ji pak vnímáme jako vrstvu vládnoucí elity (Filip 1956, 249).

Expanze keltských kmenů na východ (J. Filip klade pravlast Keltů do východní Francie) s sebou přinesla tzv. laténskou kulturu. Ta je u nás kulturou vyšších vrstev, jak lze sledovat zvláště v oblasti popelnicových polí, kde stále ještě sledujeme typické hroby III. stupně slezskoplatěnické kultury (Opatovice n. Labem) (Vokolek 1962, 21-22).

Pohřby jsou standardně uloženy ve směru S-J, hlavou orientovanou k severu, což je typická orientace pro Čechy i Moravu, a naopak v Karpatské kotlině převládá orientace opačná (Podborský 1993, 394). Počátky pohřbívání na plochých kostrových pohřebištích jsou obecně kladeny do průběhu první poloviny 4. Století př. Kr. Toto období charakterizují převážně nálezy z nejstaršího, tzv. duchcovského horizontu (fáze LT B1b) (Zápotocký 1973, 157; Michálek 1985, 292). Z předchozího, tzv. předduchcovského horizontu (fáze LT B1a) jsou známy jen ojediněle a nálezy kostrových hrobů, např. z lokalit Tuchomyšl (okr. Ústí n. L.), Roztoky (okr. Praha-západ), Libkovice (okr. Most), atd. Výjimku tvoří pouze pohřebiště v Jenišově Újezdě (okr. Bílina), kde je do této fáze datováno 8 hrobových celků (Holodňák-Waldhauser 1984, 31-48; Budínský 1974, 364, 378). K velkému nárůstu plochých kostrových pohřebišť dochází odstupně LT B2a (tzv. mladší duchcovský horizont). Tato pohřebiště se koncentrují převážně v oblasti severozápadních a středních Čech (Waldhauser 1999, 83). 20 hrobů z chronologické fáze LT B1a až LT B2b – C1 bylo odkryto na pohřebišti v Tišicích (okr. Mělník). Prostorové vztahy na pohřebišti ukázaly možné koncentrace pohřbů – mladých dívek (Turek 1997, 244-245). Hrob z LT B2a byl odkryt také v obci Křenice (Krutina - Waldhauser 2003, 230), další hroby známe z Prahy-Pitkovic (Trefný - Polišenský 2010) či nově 10 hrobů rámcově datovaných do LT B-C v ulici Na Slupi na Novém Městě pražském (Selmi Wallisová 2011, 433). Větší rozměry bojovníckých hrobů oproti ostatním lze vysvětlit buď potřebou

umístění výzbroje, nebo se může jednat o určité vyjádření společenského postavení zemřelého (Čižmář 1978, 131).

V jižních a jihozápadních Čechách stále pokračuje trend žárových pohřbů, v této oblasti zřejmě žila skupina keltské populace, která nebyla nově příchozími ovlivněna (Filip 1956, 63). Tento názor na migraci obyvatel je však nutno brát s rezervou. Konec osazování plochých pohřebišť nastal na počátku 2. Století př. Kr., kdy v Čechách došlo ke změně pohřebního ritu. Od fáze LT C2 nemáme v Čechách žádné ploché kostrové hroby, které se běžně vyskytovaly zvláště v severní polovině Čech ve 4-3 století př. Kr., pouze na severním a severovýchodním okraji území s laténskou kulturou existovaly kulturně nejednotné skupiny se žárovým ritem pohřbívání. Ve středočeském regionu tyto žárové hroby zcela chybí (Fridrichová 1995, 216).

Z následujícího období nedisponují archeologové průkaznými doklady o způsobu nakládání se zemřelými. Absence hrobů v tomto období může být způsobena zcela jiným zacházením s ostatky zemřelých, které se nemusely dostávat do země. O tom svědčí nálezy kostí ze sídlištního kontextu (Venclová a kol. 2008, 91).

8.1 Myšlenkový svět doby železné

Zde se zaměříme převážně na keltské etnikum. Jako u jiných kultur, i zde se náboženské představy odráží v pohřebním ritu. Keltové věřili v posmrtný život, ve svět mrtvých, který neoddělovali od světa živých. Typickým prvkem pohřebního ritu bylo ukládání částí prasete (kance) do hrobu. Tento zvyk je pokračováním tradice z doby halštatské a souvisel patrně s pohřební hostinou. Vzácně se v hrobech objeví i kosti jiných zvířat (Podborský 1994, 116-118).

Známe jména některých keltských božstev, jako jsou Lugh (totožný s římským Merkurem), Teutates, Esus, Taranis, Belenus, Bormo, Grannus, Cernunnos („rohatý“) a další (Eliade – Culianu – Wiesner 1993, 141-144).

Výjimečně se nám dochovaly i zprávy o pohřebních zvyklostech Keltů. Například maloasijské Galatové (název jejich kmene se uchoval v názvu městské části Konstantinopole, respektive dnešního Istanbulu) prý přenechávali své mrtvé supům. To ovšem odporuje tradičním keltským představám (Podborský 1994, 118), Galatové tak zřejmě v cizím prostředí podlehli vnějším náboženským tlakům.

Na základě etnografických pozorování byly vytvořeny modely alternativního pohřbívání, a jež po sobě nezanechávají jednoznačné stopy. Jedná se zejména o exkavaci, to je vystavení těla zemřelého ve volné přírodě, koruně či dutinách stromů, na kultovním místě aj. (Kandert 1982, 190-191). Nepřítomnost hrobů v mladém a pozdním latěnu mohla být způsobena náhlou změnou v náboženských představách a tedy i ve vnímání smrti a těla (Drda-Rybová 1998, 111).

8.1.1 Analýza pohřebního ritu doby laténské

Pro toto období již můžeme počítat s písemnými prameny, které ale často zprostředkovávají zkreslený pohled na pohřební obřady třetí osobou. Zavedení fundamentalistické kultury laténské se odráží ve striktním pohřebním ritu. Ustálený pantheon bohů a zvyků se projevuje v pohřebním ritu ustálenou pohřební výbavou pro různé kategorie obyvatel, které pak můžeme sledovat. Chybějící hroby určitých věkových kategorií mohou souviset jednak s vnímáním věku (kdy jako plnohodnotný člověk je vnímáno dítě až od určitého věku, viz Neustupný 1983) či alternativními způsoby pohřbu, které mohou být nařízeny pro určité situace či skupiny obyvatel.

Proměny pohřebního ritu během posledních 5 století př. Kr. mohou svědčit o určitých mocensko-politických posunech v zemi, nepochybně mají svůj odraz i ve sféře duchovní. Nápadný předěl mezi 5. a 4. st. př. Kr. kdy mizí nákladné pohřby pod mohylami a objevují se kostrové ploché hroby, bude předmětem příložené případové studie.

Pro 2. polovinu 3. st. př. Kr. vykazují keltská pohřebiště nápadný úbytek pohřbů, rovněž ojedinělé nálezy spálených těl signalizují hluboké myšlenkové proměny. Souběžné praktikování kostrového a žárového ritu přetrvávalo ještě na přelomu 3. /2. století, ve stupni LT C1 nastal radikální přechod od inhumace ke kremaci a od LT C2 nemáme archeologické doklady pohřebních areálů. Podobná situace platí i pro Moravu, stupněm LT B2/C1 končí pohřbívání na stávajících pohřebištích, od stupně LT C1 byla zakládána nová pohřebiště s typickým pohřbem žárových jámových hrobů, ve stejném stupni doklady pohřbívání mizí. Pohřbívání žehem bylo zřejmě importováno z Maďarska (Chytráček 2005, 787).

9 DOBA ŘÍMSKÁ

Zatímco na sídlištích můžeme mezi pozdní dobou laténskou a časnou dobou římskou pozorovat kontinuitu, u pohřebišť tomu tak není. Z předchozích poznatků o pohřbívání v době laténské tak vyplývá, že pohřebiště musela být nově založena právě v časně době římské. Po celou dobu římskou se pak dominantním stal žeh, přestože máme doklady i kostrového pohřebního ritu (vyjma stupně Ř A; Salač 2008, 90). Kostrový pohřeb mladé ženy ze starší doby římské známe z Velkých Přílep (okr. Praha-západ), kdy ležela v natažené poloze na zádech v jámě 80x200cm. Na tomto místě byly nalezeny i další dva hroby žárové. K roku 2000 bylo známo pouze 6 kostrových hrobů ze starší doby římské. (Droberjar - Vojtěchovská 2000, 214-218; Droberjar - Vojtěchovská 2001, 477). Další 4 žárové hroby známe z lokality Roztoky u Prahy (Jančo 1999, 172). Unikátním se může stát bohatý kostrový pohřeb dítěte (ženy) z mladší doby římské (C2) z Květnice, neboť se může jednat o první doklad pohřbu na sídlišti v hrobové jámě (Droberjar - Snítily 2011, 509).

Jako v době laténské, tak i v době římské stojí východní a severovýchodní Čechy stranou hlavního vývoje. Je možné, že zde stále ještě dožívají zbytky lidu popelnicových polí. V Čechách severovýchodních se nacházejí pohřebiště žárová (největší cca 100 hrobů v Plotišti n. Labem), hroby jsou uloženy velmi mělce, často jsou tak narušeny orbou. Obsahují

spálené kosti uložené v popelnici spolu s milodary. Zajímavostí je žárový hrob v Nepolisech uložený v bronzové popelnici (Vokolek 1962, 24).

Popelnice bývají obvykle přikryty mísou, někdy jsou vybavené tzv. „otvory pro duši“ (Hrala 2000a). Na hroby v jednotlivých případech býval navršen kamenný násyp či malá mohyla (některé severské kmeny pohřbívaly mohylově - Gótové). Germánské kmeny své mrtvé pohřbívaly na velkých pohřebištích, kam své zesnulé ukládali příslušníci větších organizačních jednotek (Třebusice u Slaného, Přešťovice, Dobřichovice, Kostelec na Hané apod.). Řádově se tato pohřebiště pohybují ve stovkách hrobů (Podborský 1994, 138-139).

Od 3. století n. l. dochází u některých germánských kmenů ke změně způsobu pohřbívání směrem k inhumaci (zřejmě vlivem Římanů). Nový ritus přebírá zejména společenská elita, bohaté kostrové hroby (obr. 13) se tak začínají objevovat na pohřebištích. Znamé jsou tyto hroby ze středního a jižního Slovenska (Stráže u Piešťan, Ostrovany, Cejkov) připisované Vandalům (Podborský 1994, 139).

Pohřebiště doby římské se často rozpadají na menší celky, které pravděpodobně mohou být dokladem pohřbívání jednotlivých osad či osob spřízněných (Pleinerová 1995, 115-116).

Zvyk spalovat mrtvé se udržoval již o horizontu plaňanských pohárů. V tomto období ještě nebylo germánské etnikum plně hierarchizováno. Je známo několik hrobů bojovnických, kromě nálezů jednotlivých pohřbů (Lékařova Lhota, okr. České Budějovice) se začíná pohřbívat na jednom z největších žárových pohřebišť doby římské v Tišicích (okr. Kolín). Největší skupinu pohřbených pak tvoří ženy pokročilého věku (Droberjar 1999, 2).

Dominantním se žeh udržuje i v průběhu trvání Marobudovy říše (stupeň B1), kdy se už ale začínají objevovat také kostrové pohřby (Praha - Bubeneč). V menšinovém poměru se kostrový ritus udržuje až téměř do konce mladší

doby římské. S nástupem Marobudovy říše se více projevuje sociální stratifikace společnosti – dokladem toho jsou bohaté žárové i kostrové hroby (dvojhrob Zliv, okr. Jičín). Se zánikem Marobudovy říše (stupeň B1b) pak bohaté hroby mizí, mizí i hroby bojovnické. Bohaté bojovnické hroby se pak vrací se stupněm B2b (Droberjar 1999, 2-4). Do horizontu C1 a C2 spadají například 3 žárové hroby z Čelákovic, jeden z pohřbů byl antropologicky určen jako žena věku 20-40 let (Droberjar - Špaček 2003, 337).

Do přelomu doby římské a počátku doby stěhování národů spadá ještě tzv. skupina Přešovice – Friedenhain (u nás pohřebiště Přešovice, okr. Strakonice), kde se pravděpodobně prolínají kultury starších a nově příchozích obyvatel ze středoněmecké oblasti (Droberjar 1999, 6).

Na počátku doby římské na Moravě evidujeme pouze jednotlivé pohřby či menší shluky hrobů (ty snad mohly být součástí větších pohřebišť), jako jsou Velatice, Mikulov apod. Žárové ostatky byly většinou ukládány do popelnic, některé hroby jsou pak zcela prosté jakýchkoliv milodarů. Kostrový ritus se objevuje vzácně (Velatice, Mikulov), výjimečně bohatý hrob je pak znám z Mušova (okr. Břeclav) (Podborský 1993, 430, 453-458).

V polovině 3. st. n. l. dochází ke vzniku nových pohřebišť, zřejmě jako jeden z důsledků změn v sídelních poměrech na Moravě (Kostelec na Hané, 437 hrobů; Unger 2002, 23). Na sklonku doby římské se pohřbívalo na pohřebišti ve Velaticích a Velkých Hoštěhrádkách (okr. Brno - venkov), pravděpodobně nově vzniklo pohřebiště Šaratice (okr. Vyškov). Tato pohřebišť se vyznačují nápadnou chudobou milodarů oproti nálezům z kosteleckého pohřebiště (Podborský 1993, 465-468).

9.1 Myšlenkový svět doby římské

V prostředí České republiky se jedná o germánské etnikum. Náboženství starých Germánů se opětovně odráží v jejich pohřebním ritu. Své mrtvé spalovali i s jejich osobními předměty. Věřili v posmrtný život, proto do

hrobů ukládali také milodary v podobě nádob, zbraní, potravin a nápojů a dalších věcí potřebných pro pokračování „života po životě“ (Podborský 1994, 138-139).

Projevem postfunerálních praktik může být hrob z Tišic, původně interpretovaný jako kenotaf (což ovšem vyloučila fosfátová analýza), kdy je možný předpoklad druhotného vyjmutí kostí pro rituální účely, viz Kandert 1982 (Turek - Majer 1999, 205-207).

9.1.1 Analýza pohřebního ritu doby římské

Nástup žehu jako dominantního způsobu pohřbívání souvisí se změnou skladby obyvatelstva a symboliky. V tomto případě můžeme sledovat fenomén střídání inhumace a žehu na podkladě etnické skladby obyvatel. Jako u předchozích nástupů žehu si nemyslím, že by žeh nějak souvisel s rozvojem abstraktního myšlení, i v tomto případě bychom museli předpokládat předchozí degradaci v tomto směru u kultury laténské. Z historických pramenů však nelze připustit, že v době laténské lidé neměli rozvinutou abstrakci.

10 DOBA STĚHOVÁNÍ NÁRODŮ

V době stěhování národů se inhumace ujímá ve všech vrstvách společnosti, pokračuje tak vývoj z doby římské. Pohřební ritus v Čechách 5. století je znám díky pohřebišťům vinařické skupiny, které navazují na mladší dobu římskou (Unger 2002, 25). Pohřbívá se na řadových pohřebišťích i jednotlivě na výrazných terénních dominantách (Cezavy u Blučiny). Současně s postupující společenskou stratifikací se komplikuje také pohřební ritus. Mrtví bývají ukládáni do dřevěných dlabaných rakví či celých hrobových komor (Podborský 1994, 139-140).

Kulturní vývoj v období 5. a 6. století je velice složitý a potýkáme se zde s problémy přiřadit jednotlivé artefakty známým historickým kmenům. Zdá se, že Čechy v této době měly kulturu prostší než v Durynsku nebo v Podunají, obyvatelstvo Čech se tehdy totiž nacházelo mezi dvěma silnými kulturními

ohnisky, a to říší durynskou a langobardskou. Čechy tedy byly, jak se zdá, spíše periferní oblastí vývoje (Svoboda 1965, 107; Vokolek 1962, 25). Do tohoto období spadá například kostrový hrob z Čelákovic (okr. Praha-východ; Korený - Špaček 2001, 510) či hrob ze Slavětína (Korený 2010, 328).

Pro západní Čechy známe relikty pohřebiště zničeného při budování cihelny v Plzni – Doudlevcích. Objevené hroby navíc nebyly archeologicky zkoumány. Minimálně jeden hrob byl však kostrový, orientací V – Z. Z nálezové zprávy vyplývá, že hroby byly vyloupeny, jako se tomu stalo i u dalších pohřebišť z této doby po celém území Čech. Doklady z Plzně – Doudlevcí nám ukazují silné vlivy merovejské (Svoboda 1965, 105-107).

V severovýchodních Čechách nebyly dlouho známy žádné nálezy z tohoto období, první pohřebiště bylo odkryto v Lochenicích, další pak v Nedělišti. Jedná se o kostrové hroby, které byly nedlouho po uložení do země vyloupeny (hroby obsahovaly jistě zlaté a stříbrné šperky). Pohřebiště jsou menších rozměrů, ukazují na dočasné zastavení menších putujících skupin (Vokolek 1962, 25). Na sklonku 5. st. n. l. zcela převládl kostrový ritus, žárové hroby se vyskytují pouze výjimečně (Klučov, okr. Kolín, birituální pohřebiště (18 hrobů), kde je možné sledovat sociální rozvrstvení podle výbavy hrobů) (Blajerová - Likovský 2003, 461; Korený - Kudrnáč 2003, 446-447; Pleiner – Rybová 1978, 762). V Lužci n. Vlt. byla zjištěna dvě pohřebiště z doby stěhování národů, bylo prozkoumáno 40 hrobů v různých variantách (vícenásobné pohřby, poloha na bříše apod.). Pohřebiště spadají do vinařického stupně a merovejského období (Korený - Kytlicová 2007, 430). Rekonstrukci hrobky (doslova domu mrtvého) provedl na příkladu hrobu č. 2 ze Stehelčevsi R. Korený (Korený 2010, 790). Další merovejské hroby jsou známy ze Zvoleněvsi (7 hrobů; Prokop 1916, 1), Praha-Podbaba, Dolínek, Pátek (Niederle 1918, 2-6), Chotěšice (Hellich 1919). Merovejským obdobím se zabýval a podrobněji ho zpracoval již L. Niederle (1918). Pro merovejské období tedy platí rozsáhlé hřbitovy s kostrovými pohřby (Svoboda 1962, 190).

Pro vinařickou skupinu jsou pak typické kostrové hroby, už ve starší fázi se začínají objevovat bohaté pohřby (Bříza u Litoměřic, Praha - Radotín) a jejich počet nadále roste (Droberjar 1999, 7-8).

Morava na počátku období stěhování národů pohřbívá na žárových pohřebištích, vyskytují se též samostatné žárové pohřby. Ostatky jsou ukládány do nekvalitních popelnic a celkově jsou chudě vybavené. Žárové pohřbívání zde končí na přelomu 4. a 5. st. st. n. l. Od počátku 5. století se začíná prosazovat ritus kostrový, nejprve formou samostatných hrobů, od druhé poloviny 5. století pak máme doklady celých pohřebišť (Podborský 1993, 474-496). V první polovině 6. století byla jižní část Moravy osídlena Langobardy, kteří pohřbívali převážně kostrově (Unger 2002, 27), např. pohřebiště ve Strachotíně (21 hrobů, Čižmář-Geislerová-Rakovský 1985). Knížecí nevyloupený kostrový hrob byl nalezen na lokalitě Cezavy-Blučina (okr. Brno-venkov; Tihelka 1963, 471).

Po celou dobu římskou a dobu stěhování národů se vyskytují hroby dětí. V kostrových hrobech 5. a 6. století byly u mnohých skeletů doloženy relikty dřevěných rakví. Některé kostrové i žárové hroby obsahovaly zbytky dvou i více jedinců. Zvláštní skupinu pak představují kostrové hroby s kruhovými příkopy (Droberjar 2008, 189). Setkáváme se bohužel i s hůře zpracovanými výzkumy, např. špatně prozkoumané hroby z Vinařic s kamenným obložením, datované díky stříbrným sponám snad do doby Merovejské (Smolík 1878, 28).

10.1 Myšlenkový svět období stěhování národů

Toto období je ve znamení promíchání různých náboženských představ. Díky etnickým přesunům se myšlenková výměna stala jistě jednodušší a možnosti šíření různých kultů se staly bohatší.

Od východních nomádských kmenů byl zřejmě převzat zvyk pohřbívát mrtvé bojovníky i s koněm. Jako řecko – sarmatský zvyk je pak vykládáno vkládání zlaté mince do úst zemřelého, jedná se o tzv. Charónovu minci, což

dokládá cizí vlivy v náboženství, to ale není v této době velkých etnických přesunů nic neobvyklého. Toto dokládají i hrobky knížat na Žuráni (Podborský 1994, 140).

10.1.1 Analýza pohřebního ritu období stěhování národů

Obyvatelé Čech na konci doby římské přejímali podle svých možností nové podněty z okolí, jen část z nich zůstala věrná starému zvyku spalování mrtvých a chudých hrobů, ale ani na konci 5. a počátku 6. století nevymizel zvyk spalování mrtvých, i když byl pravděpodobně omezen pouze na skupinu mladistvých osob. Dědictví římské říše tak ovlivňovalo i kulturu příchozích Slovanů, ať už na příkladu šperků či keramických tvarů (Svoboda 1962, 192-193).

Vzhledem k etnickým přesunům obyvatel je těžké hodnotit pro toto období pohřební ritus. Během trvání těchto přesunů sledovat pohřební ritus z hlediska náboženských představ a symbolických systémů je velice obtížné, jelikož docházelo k promíchání různých představ. K těmto „výpůjčkách“ jistě mohlo docházet i v minulosti, rozhodně ale ne v takovém měřítku. Proměny pohřebního ritu období stěhování národů by bylo vhodné sledovat z hlediska etnik, které tím daným způsobem pohřbívaly. Vzhledem k výše napsanému je však i toho velice obtížné.

11 RANÝ STŘEDOVĚK

Nejstarší slovanskou kulturu zachycujeme v Čechách jako jednotný kulturní komplex, projevující se třemi výraznými znaky. Zahloubenými domy s otopným zařízením v rohu, popelnicovými pohřby a jednoduchou, většinou nezdobenou keramikou (Pleinerová 1975, 9). Žárový způsob pohřbu je spjat s počátečním obdobím vývoje slovanské společnosti (Měřínský 2002, 94). V českých zemích i na Slovensku je žárový ritus méně variabilní, oblast žárového pohřbívání (až na několik výjimek – Dolní Dunajovice, Hevlín) pokrývá zřejmě celé území České republiky a větší část Slovenska. Z Čech jsou evidovány pouze ojedinělé ploché žárové hroby. Na Moravě je situace

jiná, pohřebiště v Přítlukách poskytuje systematicky prozkoumané pohřebiště se 436 hroby (Měřínský 2002, 97, Poulík 1951). Projevem staroslovanské kultury v hrobech je keramika tzv. pražského typu (datovaná do 5. - 6. st.), která se v hrobech objevuje jako prostá, v ruce vyráběná keramika. Nejstarší slovanské pohřby jsou žárové, přičemž v Čechách se spalování udrželo déle než v Podunají, kde již pronikající křesťanství přetavilo pohřební ritus v kostrový. Z Čech jsou známy spíše jen ojedinělé popelnicové hroby, kde byly urny často obklopeny kameny či zasypány zbytkem pohřební hranice. Časté jsou mohyly (např. Přítluky; Poulík 1951) s žárovými pohřby, známé i ze zahraničí (např. mohylník v Královskom Chlmci na východním Slovensku; Budínský-Krička 1950). Ovšem zvláště u východočeských mohyl (Sadová, Stračovská Lhota, Lodín, Bašnice) není určeno přesné stáří, a to díky chudým milodarům, často jsou jen v mohylovém náspu roztroušeny střepy. Ve střední době hradištní pak přibývá hrobů kostrových (např. pohřebiště v areálu Hradiště nad Závistí s prozkoumanými 24 hroby; Motyková - Lutovský 2010, či pohřebiště v Lahovicích u Prahy; Jelínková 1956, Jelínková 1957), a to hlavně vlivem křesťanství. Mrtví v kostrových hrobech jsou uloženi v natažené poloze s obličejem k východu. Z Moravy známe jedno pohřebiště žárové, které se liší od těch českých svým rozsahem. Jedná se o lokalitu Přítluky (436 hrobů). Obecně se však uvažuje spíše jen o pohřebištích menšího rozsahu, maximálně v rozmezí několika desítek hrobů (obrovský rozdíl oproti největšímu dosud nalezenému slovanskému žárovému pohřebišti v rumunském Sărata Monteoru, kde bylo objeveno 1586 hrobů) (Lutovský 1996, 22-23; Vokolek 1962, 26).

V průběhu 7. století z většiny území Čech mizí doklady hrobů. V některých částech Čech však došlo k odlišnému vývoji v pohřbívání. Od 7. století tedy na částech území jižních, východních a v malé míře i západních Čech dochází ke stavbám mohyl. Zároveň se změnil i způsob ukládání těl do mohyl – od žárového způsobu pohřbu ke kostrovému. Jednou z hlavních příčin tohoto můžeme hledat v pronikajícím křesťanství. To znamenalo i počátek

konce stavby mohyl. Co se týče přesného datování definitivního konce budování mohyl, zatím nepanuje jasná shoda, uvažuje se nejčastěji o 10. století. Do dnešní doby se zachovala necelá stovka mohylových pohřebišť. Velikost mohylníků je velice rozmanitá, nacházíme drobná pohřebišť i rozsáhlé mohylníky o počtu sta mohyl (Lutovský 1996, 23-26).

V případě Slovanů můžeme počítat již s písemnými prameny, které nám mohou mnoho věcí povědět o jejich zaniklém myšlenkovém světě, do něhož samozřejmě spadají i pohřební obřady. Můžeme je tedy zkusit aplikovat na pohřební ritus, který je archeologie schopna zachytit. Opírat se můžeme především o cestovatele arabské. Samozřejmě písemné prameny s sebou přinášejí četná úskalí. Ať už se jedná o opisy děl, jejichž původní znění se nedochovala nebo i jistě citově a kulturně zabarvené popisy. Nicméně zprávy Ibramíma Ibn Jákúba a především Ahmeda Ibn Fadlána nám jsou nápomocny pochopit svět dávno minulý. Druhý jmenovaný byl totiž svědkem pohřbu ruského velmože (ale patrně nikoliv Slovana, ale muže skandinávského původu), ze kterého se nám dochoval velmi podrobný popis (viz. Lutovský 1996, 77-80), který můžeme využít při jeho rekonstrukci (Lutovský 1996, 75-76).

V mladší době hradištní se již plně etabloval křesťanský způsob pohřbívání, tedy kostrový ritus. Zároveň z hrobů mizí milodary. V hrobech se objevují pouze součásti oděvu nebo ozdoby (zvláště esovité záušnice, např. velké slovanské pohřebišť v Praze-Motole, Frolíková-Kalischová 2000). Naopak o zařazení některých hrobů z lokality Slatinky-Nivky k časné slovanskému horizontu se stále vedou spory (Jelínková - Nekvasil 2006; Zeman 2007, 373).

11.1 Myšlenkový svět Slovanů

Náboženství Slovanů před přijetím křesťanství se nelišilo od ostatních indoevropských národů (Nekuda 2004, 480). Poměrně málo poznatků o

sociální struktury, materiální kultury i náboženských představách bylo zatím získáno při výzkumech pohřebišť časně slovanských (Měřínský 2002, 93). Jako všechna indoevropská etnika i Slované své mrtvé spalovali. Kremaci si s sebou přinesli i do střední Evropy. Věřili, že spálením fyzického těla se duše může rychleji dostat do ráje. Spalování zemřelých proto nebylo doprovázeno smutkem, spíše naopak. Je možné, že s tímto souvisí i zvyk násilného usmrcování a spalování vdov. Od 8. století pak Slované přecházeli od svého původního pohřebního ritu – žehu postupně k inhumaci. Zřejmě to bylo vlivem styků s východními nomádky a pozvolným šířením křesťanství (Podborský 1994, 144-145). Spálení mohlo znamenat definitivní odchod do světa mrtvých, mohlo se jednat také o očištnou funkci ohně. To, co je zničeno v tomto světě může naopak existovat ve světě posmrtném (Měřínský 2002, 94).

Důležitá byla víra v nesmrtelnou duši, která odcházela do jiného světa. V centru jejich panteonu byla víra v hromové božstvo (Unger 2002, 27). Zajímavá myšlenka je v představě mohyly jakožto hranice mezi světem živých a mrtvých (Kozák - Ratajová 2008, 31-32).

11.1.1 Analýza pohřebního ritu Slovanů

Slované si ze své domoviny přinesli striktní představy o posmrtném životě, který praktikovali až do změny a postupného přechodu k inhumaci vlivem nomádky a šíření nové ideologie a jejího symbolického systému – křesťanství. E. Neustupný (2011) v kultuře tzv. pražského typu spatřuje poslední striktní (fundamentalistickou) kulturu. Vzhledem k rozšíření velkých monoteistických náboženství v Evropě středověku pak možnost sledovat na základě pohřebního ritu tyto kultury mizí.

12 PŘÍPADOVÁ STUDIE

12.1 Teoretický základ předběžného modelu

I když jsou studie pohřebních pozůstatků již dlouho významnou oblastí archeologického průzkumu, zejména pokud budeme mluvit o základních spekulacích o povaze starých společností. V posledních desetiletích jsme byli svědky nového zájmu o pohřební analýzy (Chapman - Kinnes - Randsborg 1981, 25). Hodně z impulsu pro tento zájem zdůraznilo použití pohřebních analýz, nikoli jako základ pro vymyšlené spekulace o primitivních vírách a náboženství, ale jako prostředek k podrobnému určení povahy vyhynulých sociálních systémů. Tyto snahy byly zaměřeny na dva typy analýz: využití variability v keramických souborech a studium pohřební praxe, odvození sociální organizace a složitosti. Kompletní přijetí pohřební analýzy jako užitečné archeologické metody možná nejlépe ilustruje množství a šíři aplikací, které se objevily v nedávné době. Roste také přínos demografie a biologických analýz k pochopení minulých společností (O'Shea 1984, 1-3). Teoretický základ pro tvorbu předběžného modelu vychází z prací E. Neustupného (2007, 2010), přičemž konkrétní metoda tvorby teoretického modelu bude vypracována formou vzestupu od abstraktního ke konkrétnímu (Neustupný 2010), tedy od abstraktního počátku, model bude směřován pak ke konkrétní teorii minulosti.

Zastávám názor, že veškeré náboženské projevy nutně musejí vycházet ze starších tradic, jak to ostatně dokládají mnozí odborníci z řad religionistů i archeologů. Náboženství proto pojímám v širším slova smyslu jako zobecnění duchovního života člověka. Náboženství je tedy specificky lidský fenomén myšlenkově – reflexivního založení, jako vztah člověka k něčemu, co jej přesahuje a na čem je závislý. (Heller-Mrázek 1988, 20).

Na základě etnologických paralel lze zprostředkovaně sledovat dynamiku kultur na různém stupni vývoje. Pomocí dalších věd, jako je zooarcheologie lze studovat společenskou strukturu populací na základě jejich jídelníčku (např. sledování socio-ekonomických vztahů dvou vesnic ve

Středoafričké republice), kdy lze docílit zajímavých a relativně přesných výsledků, které můžeme využít i pro studium pravěkých populací (Schmitt – Lupo 2008). Studium a podrobnější sledování potravinových milodarů v hrobech by mohlo odkrýt část duchovních představ minulých populací.

Na první pohled se může zdát, že v pohřebních obřadech musejí vždy nejdůležitější místo zaujímat odlučovací rituály, naopak pomezí a přijímací rituály budou hrát roli minoritní. Studium faktů však v některých případech ukazuje opak. Pohřební rituály se komplikují i několikanásobnou představou záhrobí téhož etnika, mnohdy protichůdnými představami, které se ale zároveň mohou doplňovat. Toto se pak odráží i ve formě pohřebních rituálů jako celku. Na člověka se může pohlížet jako na bytost složenou z vícera různých částí, z nichž si každá zaslouží jiné zacházení, jinými slovy každá složka má nestejný posmrtný osud (např. egyptské představy), některé složky přežívají věčně, jiné umírají apod. (van Genep 1997, 136-137). Poněkud extrémním přístupem ke smrti se vyznačují lidé z ostrova Dobu (kteří byli před příchodem bělochů kanibalové; oblast Nové Guineje), u nichž převládá velký strach ze smrti obecně a kteří si smrt vysvětlují použitím kouzel (zejména ze strany svých manželek). V případě smrti se pak tělo zemřelého přestěhuje do vesnice, ze které pochází, aby se odstranila možnost negativního působení kouzel na komunitu, v které zemřelý žil. Severoamerický kmen Kwakiutlů se se smrtí vypořádával jako s nejhorší možnou urážkou (rozdáváním a ničením majetku, výpravou na lov lebek či dokonce sebevraždou). Přitom šlo, z hlediska fungování, o regulérní potlač. Z hlediska smrti mohla hanbu ze smrti smýt zase jen smrt stejně postaveného člověka (když zemřel normální člověk, pak normální člověk, v případě smrti náčelníka zase jen náčelník). Naopak u Pueblanů v Novém Mexiku náhled na smrt nedovoloval sebevraždu, zabití člena téže skupiny je jev vzácný a smrt se řeší finančním vyrovnáním mezi příbuznými (Benedictová 1999, 97, 128-132, 165-166).

12.2 Předběžný model

Obecně se předpokládá, že pohřbívání je schopno odhalit jak údaje o společenském rozvrstvení minulých populací, tak i o jejich duchovním světě. Tyto předpoklady je ale třeba dokázat (Charvát 2011, 257-258). Změna v pohřebním ritu odráží hluboké proměny ve společnosti, respektive v myšlenkovém, duchovním světě. Jelikož se jedna sada symbolů vymění za sadu nově vznikající, je pak možné v pohřebním ritu sledovat kontinuitu či diskontinuitu milodarů a z tohoto zkusit odvodit, které artefakty měly vliv na ten který pohřební ritus. Artefakty samozřejmě mohly nést vícero významů, nejen pouze význam jakožto pohřební výbavy, k tomuto bude třeba přihlídnout při konfrontaci výsledků.

Uložení těl v hrobové jámě, respektive její orientace v rámci světových stran a také pohled, kterým zemřelý „hledí“ může dokazovat přesnou představu o uspořádání světa mrtvých. Z analogií z Blízkého východu je zřejmé, že se tento světonázor odrážel i u orientace význačných budov. Toto je doloženo již od eneolitu (Charvát 2011, 259).

V průběhu posledních desetiletí si archeologové začínají být vědomi omezení našeho pohledu na vztah mezi materiálními a nemateriálními aspekty kultury a společnosti. Toto vedlo k zvýšenému zájmu o etnologické a etnoarcheologické studium hmotné kultury v životních situacích, ve kterých mohou obě strany tohoto vztahu zachovat a vytvořit tak způsob teoretických metod a procesů v minulých společnostech (např. výzkumech v západní Keni). V přístupu ke studiu materiální kultury v etnografické souvislosti s pragmatickou touhou lépe pochopit starověké společnosti se dvě otázky pokládají jako zásadní. První z nich: Jak hmotná kultura souvisí se sociálním kontextem? To jest, jaké jsou sociální procesy a struktury stavu produkce a reprodukce hmotné kultury? Druhá hlavní otázka je: Jaké sociální a technické role hmotné kultury slouží a jakými způsoby se hmotná kultura v rámci plnění těchto rolí vzájemně ovlivňuje a zda jsou ovlivněny sociální struktury a procesy. Pochopení interaktivní povahy vztahu je zásadním pro pochopení

jeho dynamiky. Samozřejmě to jsou ambiciózní otázky a my nejsme schopni na ně definitivně odpovědět (Dietler-Herbich 1998, 234-235).

Kvantitativní měření sociálních proměn by se mělo stát ústředním cílem ve studiu pohřebních praktik (Tainter 1978, 137). Výběr kategorie archeologických dat pro použití v pohřebních studiích musí být založen na různých prostředcích, které v sociálním postavení symbolizovaly pohřební praktiky. Mnohé archeologické studie zanedbávaly rozmanitost symbolických forem, které mohou být použity v pohřebních rituálech a předpokládaly, že místo toho nejdůležitější informace mohou být odvozeny z jediné datové třídy: hrobových skupin (Tainter 1978, 119-120). Tento stav se odrážel v rozdělení společností do dvou kategorií – rovnostářských a hierarchicky uspořádaných (např. pohřebiště Rincon v Kalifornii bylo touto metodou určeno jako rovnostářské; Stickel 1968, 227). Studium symbolů se tak stává přímým vodítkem pro pokusy jak rozklíčovat pohřební praktiky v pravěku. Předpokládám, že se změnou symbolického systému se proměnila i skladba artefaktů přidávaných do hrobů. Obtížně rozlišitelné však budou fakty nesoucí vícero významů (společenský, hospodářský, náboženský apod.). Snad nejvíce patrná je změna symbolického systému s nástupem křesťanství, kdy se náboženské představy o posmrtném životě projeví vymizením téměř veškerých faktů z hrobů. Pro dobu českého a moravského pravěku snad bude možné nalézt konkrétní artefakty, které by tuto teorii potvrdily i pro další kultury. Pro potřeby této práce se zaměřím na artefaktovou skladbu v období halštatu a latěnu, pokud by dosažené výsledky nebyly dostatečně průkazné, pak by bylo možné pro další hledání struktur využít náročnějších metod (kvalita materiálu, keramické typy apod.).

Zádušní rituál je proces symboliky. Povaha symbolu je taková, že vztah mezi formou symbolu a jeho referentem je libovolný. Je dané, že zde není žádný vnitřní důvod, proč by musely sociální rozdíly symbolizovat pohřební praktiky, toto dokládají i studia etnografických pohřebních systémů. Zbývá pak

otázka, na jaké rozměry pohřebních rituálu mají archeologové soustředit svou analýzu? Odpověď na tuto otázku by v podstatě znamenalo přímo uvést všechny rozměry zádušního obřadu, které kdy byly pozorovány, a to buď archeologicky, nebo etnograficky. Takový seznam by bylo nejen těžké vytvořit, ale bez platného interpretačního rámce pro každý takový rozměr i nesmyslné (Tainter 1978, 121-122). Je možné, aby změna pohřebního ritu souvisela pouze se změnou symbolického systému, respektive náboženských představ minulých populací?

Variabilitu pohřebních postupů je třeba chápat z hlediska variability ve formě a organizaci sociálních systémů, a to z hlediska normativních způsobů chování (Tainter 1978, 107).

12.3 Výstupy z databáze

Praktická část případové studie se zabývá pohřebním ritem v obdobích halštatu a laténu, kdy je pramennou základnou vstupující do analýzy soubor 636 hrobů z 53 lokalit z České republiky.

Jelikož předpokládám změnu symbolického systému jako jednu ze základních příčin změny pohřebního ritu, pak je databáze zaměřena na hrobovou výbavu, v poznámkách jsou pak uvedeny i různé zvláštnosti a hrobové konstrukce (pokud byly přítomny). Jednotlivé sledované typy artefaktů jsou uvedeny v celkovém statistickém přehledu hrobů (viz obr. 13). Variabilita hrobových konstrukcí a rozměry hrobů jsou sledovány pro dokreslení celkového hrobového kontextu. Vzhledem k velké variaci hrobových konstrukcí a jejich počtu by výsledky byly pravděpodobně neprůkazné (vázání určitých typů konstrukcí na jednotlivé kultury halštatu apod.). K typům laténských hrobů se vyjádřil již J. Filip (1956, viz obr. 14), typy bylanských hrobů blíže rozebral D. Koutecký (1968). Situace rozměrů laténských hrobů na sledovaných lokalitách navíc ukazuje na silnou ustálenost, kdy se zdá, že velikost hrobové jámy byla závislá na čistě praktických důvodech (menší rozměry hrobů pro dětské pohřby apod.). Ani v případě halštatských hrobů se nezdá, že by

rozměry či hrobové konstrukce měly přímý striktní vliv na to, kdo může být v hrobě pohřben (např. hrob č. 29 z Hradenína, okr. Kolín či hrob č. 7/2 z Bylan, okr. Kolín).

Jedním z faktorů, které se s příchodem doby laténské proměnily v hrobové výbavě, jsou nesporně artefakty související s válčením. Oproti halštatu přestaly být do hrobů přidávány nože, naopak sporadický výskyt mečů a kopí v hrobech doby halštatské byl v době laténské běžnou součástí výbavy tzv. bojovnických hrobů. V halštatském období bylo ze sledovaného korpusu 439 hrobů celkem v 20,27% přítomen nůž, naopak ze sledovaného korpusu hrobů laténských se nůž nevyskytoval vůbec. Sporadický výskyt kopí (2,05%) a mečů (2,96%) v hrobech halštatských byl v období následujícím několikanásobně navýšen (kopí 11,68%, meče 14,21%), což svědčí o posunu ve vývoji válečnictví, tak i v posunu myšlenkového proudu, kdy nůž zjevně ztratil význam coby hrobový přídavek. Navíc byl v laténských hrobech obsahujících meč a kopí často přítomen také štít (6,60% z celkového korpusu hrobů).

Dalším signifikantním rysem proměny hrobové výbavy je téměř absolutní absence keramiky v hrobech laténských. Procentuelně se výskyt keramiky v hrobech v podstatě vyměnil. Zatímco ve sledovaných halštatských hrobech byla keramika přítomna přibližně v 95% hrobů, v laténu se situace obrátila a jen cca 5% hrobů keramiku obsahovala, přičemž se často jednalo pouze o střepový materiál, v jednom případě pak šlo o keramickou figurku a jen v jednom případě obsahoval laténský hrob keramický tvar – misku (hrob č. 90 z Jenišova Újezda). Oproti halštatu (všem jeho kulturám i přechodnému období) je tato změna velmi výrazná. V absolutních číslech sebraných dat (viz obr. 15) je výrazný nepoměr vyjádřen čísly 3408 kusů keramiky v halštatských hrobech (cca 95% halštatských hrobů obsahovalo keramiku, viz výše) ku 4 kusům keramického materiálu v laténu. Může to svědčit o proměně myšlení vlivem keltské expanze, kdy do hrobů již nebylo nutné přidávat keramiku (respektive její obsah). Je možné, že potravinové milodary byly nadále do hrobů přidávány (v menší míře), mohl by o tom svědčit výskyt organických

materiálů (9,64%) v laténských hrobech nebo využívání obalů z přírodních materiálů, které se do současnosti jednoduše nedochovaly. Relativně častý je výskyt zvířecích kostí v halštatských hrobech (13,67%). Nedostatkem tohoto výkladu je často chybějící popis u jednotlivých hrobů, které neobsahovaly bližší informaci než tu, že se jedná o organický materiál.

Kruhový šperk na sledovaném korpusu 636 hrobů jeví výraznější odlišnosti v případě náramku a nánožníku, kdy je v době laténské jejich výskyt relativně častější. V případě nákrčníků se situace nemění (2,28% v halštatě, 2,03% v latěnu), v případě nánožníku je změna razantní (1,14% v halštatě oproti 16,24% v latěnu). Náramek (či nápažník) pak obsahovalo téměř 50% sledovaných laténských hrobů oproti 10% v halštatě.

Oproti halštatě se v latěnu již nevyskytují v hrobech mondidoly (3,64% v halštatě), tento jev se zdá být jako opodstatněný, jelikož tento (a podobné typy artefaktů) se dávají do souvislosti s náboženskými motivy. Pokračování tohoto artefaktu do doby laténské by pak předpokládalo ne změnu, ale setrvání stávajícího náboženství, respektive symbolického systému, který je na religiózní představy napojen. Také výskyt chrastítek je (ze sledovaného korpusu hrobů) vázán pouze na halštatské období (2,96%).

Výskyt zlatých a jantarových artefaktů, často řazených mezi prestižní materiály se ve sledovaných obdobích v podstatě nemění (0,68% v halštatě a 0,51% v latěnu pro zlato; 1,82% v halštatě, 1,02% v latěnu pro jantar). V absolutních počtech se jedná ale o zanedbatelné množství artefaktů (3 v halštatě, 1 v latěnu v případě zlata, v případě jantaru je situace složitější, neboť ne u všech hrobů byl zaznamenán přesný počet jantarových artefaktů, většinou se jednalo o korálky). Stejně tak výskyt toaletních souprav je relativně stálý (1,37% v halštatě, 0,51% v latěnu). Oproti halštatě se v malém procentu (2,03%) v latěnu objevují pazourkové artefakty (Vyjma hrobu 2 z Čičovic, okr. Praha-západ, kde byl v hrobě nalezen pazourkový nůž, zde jsou ale pochybnosti o původním uložení artefaktu v hrobě, může se tak jednat o artefakt z jiného objektu).

Vyšší výskyt jehlic v době halštatské (14,58%) oproti laténu (0,51%) lze vysvětlit na základě změny v oblékání, který se projevil masovým použitím spon v laténských hrobech (58,88%) oproti vzácnému výskytu v halštatě (3,19%). S touto změnou může souviset i vysoký výskyt součástí opasku v laténských kontextech (27,92%), z halštatských hrobů nebyla ve sledovaném korpusu zaznamenána jediná součást opasku.

Celkově lze říci, že proměna hrobové výbavy souvisí s celkovou změnou situace ve společnosti. Diskontinuita některých artefaktů může souviset se změnami profánními (například v případě zbraní či součástí kroje), naopak v případě např. monidolů lze uvažovat o skutečné proměně symbolického systému. Také spatřuji velký význam ve změně (respektive téměř absenci) keramiky v laténských hrobech. Pro lokalitu Jenišův Újezd existuje podrobné zpracování matematickými metodami, kdy výpočty ukázaly, že jedno jediné pohřebiště samo o sobě obsahuje velkou část informace, jaká byla předtím získána tradičním studiem pohřebišť laténské kultury v celé střední Evropě. (Neustupný 1978a).

12.4 Diskuse

Sledováním jednotlivých kombinací, četností výskytu artefaktů můžeme dokázat jejich "každodennost" či přístupnosti pro osobní vlastnictví. Signifikantní odlišnosti v četnosti výskytu artefaktů ($p=0,00$, viz obr. 16) může souviset s diskontinuitou mezi obdobím halštatě a dobou laténskou. Všechny p -hodnoty 0,00 znamenají, že odlišnost ve výskytu daných artefaktů není z 95 % zapříčiněna náhodou, tzn., že zde zřejmě existovaly nějaké struktury (např. myšlenkové), které tuto signifikanci zapříčinily. Nejvíce signifikantní změna je v případě keramiky, spon a náramků. Keramika se vyskytuje téměř v každém halštatském hrobě, spony jsou přítomny v cca 2/3 laténských hrobů, náramek pak téměř v každém druhém laténském hrobě (převážně pak hrobech ženských). Naopak nákrčník toaletní souprava, jantar, přeslen a zlato se vyskytují s podobnou četností.

Reprezentativnost souboru (636 hrobů) může skýtat jistá úskalí, která mohou zkreslit celkové výsledky (absence knížecích laténských mohyl), nicméně v základních obrysech přináší možný obraz tehdejšího stavu, a to zvláště v případě keramiky, spon a náramků. Ke zkreslení obrazu může dojít i vlivem toho, že je halštát počítán celkově. Nicméně v případě hlavních signifikantních rysů (keramika apod.) je výskyt počítán i pro jednotlivé sledované halštatské kultury (viz excelový soubor přiložený na DVD). Například v případě mondidolů je prokázán výskyt v bylanské i slezskoplatěnické kultuře, může se tedy počítat jako spojovací prvek těchto kultur.

13 INTERPRETACE JEVU STŘÍDÁNÍ KOSTROVÉHO A ŽÁROVÉHO ZPŮSOBU POHŘBÍVÁNÍ VE STŘEDOEVROPSKÉM KONTEXTU

Předpokládáme, že individuální zacházení po smrti má nějaký předvídatelný vztah k individuálnímu stavu v životě a na organizaci společnosti, do které jednatel patří (O'Shea 1984, 3). Takovýto předpoklad lze dokázat s většími či menšími obtížemi.

Souvislost mezi pohřebními praktikami a sociálním postavením se opírá o tvrzení, že výše společné účasti a sociální aspekty osobnosti, které rituálně symbolizovaly i přes rozdílné zacházení, se mění přímo úměrně s relativní pozicí jedince v rámci živého společenství (O'Shea 1984, 4).

Binford tvrdí, že mezi jednodušší společnosti je hlavní rozdíl ve statusové diferenciaci založen na obecných vlastnostech, jako je věk, pohlaví apod., zatímco v komplexních společnostech více pak na "abstraktních vlastnostech", nezávisle na věku a pohlaví (Binford 1972, 230 údaj in: O'Shea 1984, 5-6). Tato úvaha se mi jeví jako obecně poplatná, jelikož primitivnější kultury nemusejí mít přebujelý symbolický systém, který by dovoloval pohřební diferenciaci na základě jiných atributů než je věk či pohlaví.

Interpretace jevu střídání kostrového a žárového způsobu pohřbívání ve středoevropském kontextu je dle mého názoru velice silně spjata s vnímáním světa jako celku, kosmologickými představami, respektive náboženstvím jako celkem.

Pokud se tedy zamýšlíme nad fenoménem střídání kostrového a žárového způsobu pohřbívání, musíme nad tímto problémem uvažovat v širším kontextu jako na problematiku střídání (či možná obrody, převrstvování apod.) myšlenkového světa minulých populací.

K dispozici přitom máme celý repertoár pojmů vysvětlujících pohřbívání (zajišťuje růst nové bytosti, „rostlinný“ úděl, který v sobě zahrnuje přežití na onom světě, zmrtvýchvstání atd.), je pravděpodobné, že pohřbívání pravěký člověk přikládal význam analogický těm, které známe. Použití analogických modelů má ale samozřejmě své hranice, nikdy nám neumožní vniknout přímo do pravěkého světa (Eliade – Culianu – Wiesner 1993, 198). Vysvětlení pojmu pohřbů by nám pak mohlo sloužit jako vodítko při interpretaci, proč se v kterém období pravěku užívalo toho a toho specifického pohřebního ritu.

Povaha archeologických pramenů vyžaduje, aby byl model odvozen v jejich dynamické formě, tzn. v čase (Neustupný 1986, 544). Archeologie se proto spojuje s ostatními společenskými vědami, je přirozené, že čím větší spektrum pohledů na danou problematiku si archeolog osvojí, tím spíše se vyvaruje nebezpečí zkresleného pohledu danou specifikou poznávacích metod jednotlivých vědních disciplín (Matoušek 1988, 18).

I náhodný pohled na způsoby pohřbívání u předprůmyslových společností nás přesvědčuje o tom, že v jedné komunitě může existovat vícero různých způsobů pohřbívání, v nichž se archeologicky projevuje pouze část (Beneš 1988, 37).

U etnologických pozorování různorodých pohřebních praktik lze rozlišit zajímavé uspořádání pohřebního ritu podle živlové příslušnosti. Podle lokality Jarimtepe II (Irák), kde byly nalezeny žárové pohřby v blízkosti hrncířského výrobního areálu lze usuzovat, že druh pohřebního ritu mohl záviset na jeho

sociálním postavení v rámci společnosti. V rozdělení živlů by pak uložení nespáleného těla do země přináleželo živlu země, spalování příslušelo ohni, funkce vody může dokládat v mytologii například řeka Styx. Se živlem vzduch je to složitější, nicméně z puebel amerického jihozápadu známe tzv. *kačina*, duše předků, které pobývaly v podzemí, ale mohly na sebe vzít i podobu mraků plynoucích po nebi (Charvát 2011, 260). Tato interpretace by pak mohla vysvětlovat, proč v některých archeologických kulturách chybějí doklady pohřbů, či jsou velice vzácné. Pokud se symbolický systém kultury točil kolem uctívání určitého živlu či podobné duchovní představy, pohřební ritus by tomuto mohl odpovídat a to by vedlo k pohřbívání, které po sobě nezanechává archeologicky zjistitelných stop.

Tamilský epos *Manimégalai* z indického subkontinentu dokládá způsoby nakládání se zemřelými jednak podle jejich sociálního postavení, ale také podle způsobu, jakým zemřeli (Charvát 2011, 261). Zde můžeme spatřovat možné vysvětlení rozrůzněných pohřebních zvyků v některých kulturách. Pokud musel být brán zřetel nejen na sociální postavení a duchovní představy, ale i na způsob smrti zemřelého, pak by bylo výsledkem velké množství různých pohřebních rituálů, které by se v archeologických pramenech odrazily právě vysokou variabilitou nalézáných kontextů.

Z výše napsaného tedy vyplývá několik možností volby pohřebního ritu podle sociálního postavení, náboženských předpisů a představ, živlové příslušnosti či způsobu smrti zemřelého. Pro fundamentální archeologické kultury lze z logiky věci vyloučit některé možnosti, jelikož se striktně dodržuje určitý způsob nakládání se zemřelými, který vylučuje volbu ve způsobu uložení těla (inhumace či kremace).

S problémy antropofagie se současná archeologie snaží vypořádat různými způsoby, přičemž se novější práce vesměs zastávají kritický pohled na problematiku. S přihlédnutím k etnologickým pozorováním lze některé stopy na kostech místo antropofagii přisoudit dle mého názoru spíše pohřebním zvyklostem dané kultury, pro ilustraci např. duchovní svět Karaibů

či Betsileů z Madagaskaru (van Genep 1997) či kmen Kwakiutlů ze severozápadního pobřeží severní Ameriky (Benedictová 1999).

Je tak možné, že například Galatové měli podobné představy o pohřebních obřadech, když nechávali těla svých zemřelých na pospas supům. Je také možné, že prvopočátek kremace můžeme hledat jednak v představě navrátit barvu a teplo mrtvému lidskému tělu, v souvislosti s předchozím odstavcem je možná i interpretace pokusu urychlit zbavení lidského těla svaloviny, aby mohly být dokončeny pohřební obřady. Násilné stopy na kostech mohou být dokladem antropofagie, dle mého názoru mohou (a snad i častěji) souviset spíše s duchovním světem a pohřebními zvyklostmi daných kultur, kdy cílem nebyla konzumace masa ale čistě praktické důvody jak zbavit tělo měkkých tkání.

Podle příkladu Kólů z Indie (van Genep 1997, 140-141) je možno najít další interpretaci pro využívání barviva při pohřbech. Mimo pokusu navrátit původní barvu tělu, hygienickým důvodům apod. je zde možná souvislost opět s náboženskými představami. Kólové věří, že natřením zemřelého žlutou barvou ochrání duši na cestě do záhrobí před zlými démony. Je tak možné, že při inhumaci se lidé soustřeďovali na materiální zajištění zemřelého na jeho cestě do posmrtného života, zatímco při kremaci (i když při ní mohli samozřejmě použít tentýž systém ochrany) se soustřeďovali spíše na roli kultu, rituálů, ochrany božstev, očištné funkce ohně apod. namísto materiálního zajištění, které bylo zničeno při kremaci samotné.

Co se týče samotných rituálů při pohřbu, u mnoha kultur převládají ryze praktické důvody, proč ten či onen rituál vykonat. Mají zajistit především to, aby se zemřelý nevrátil zpět a neškodil ve světě živých, popřípadě mají zajistit jeho náklonnost a ochrannou pomoc, třetí možností je pak jeho materiální zajištění v posmrtném životě (souvisí s kultem předků).

Kultury, kde chybí doklady dětských pohřbů, popřípadě jsou velmi vzácné, můžeme vysvětlovat mimo jiné tak, že religiozní představy nepřisuzovaly dětem do určitého věku duši (van Genep 1997, 142) a ty pak

byly např. spáleny, popř. s jejich těly bylo nakládáno jiným způsobem, který nezanechává archeologicky zachytitelné stopy.

Velmi zajímavou teorii o pulzování archeologických kultur vyslovil E. Neustupný (2011), kdy přichází s myšlenkou vysvětlení krizí a kolapsů pravěkých kultur, která by mohla mít a dle mého názoru pravděpodobně i má spojitost také s fenoménem střídání kostrového a žárového způsobu pohřbívání. Tato teorie souvisí s teorií arbitrárnosti (F. de Saussure), která vysvětluje, že u znaků a symbolů neexistuje formální spojení mezi póly dvojice označující a označované. V moderní archeologii se uznává symbolický smysl u většiny artefaktů. V tomto kontextu smýšlíme převážně o památkách po pohřebních aktivitách, kultu všeobecně, umění a architektury. Formy takovýchto artefaktů jsou do velké míry arbitrární. E. Neustupný tak nastiňuje možnost střídání kultur rozvolněných a kultur symbolicky striktních (či fundamentalistických) (Neustupný 2011, 173-175).

To, co se mění se vznikem striktní kultury, jsou pak arbitrární symbolické a expresivní systémy – pohřební ritus, formy artefaktů apod. další vývoj striktní kultury probíhá formální a prostorovou diferenciací. Konec kulturního cyklu tvoří obvykle symbolicky rozvolněné skupiny regionálního charakteru, které je někdy obtížné archeologicky zachytit. Rozvolněné symbolické systémy pak ve svých malých regionech nemají sílu k dalšímu vývoji a to v konečném důsledku vede k relativně rychlé změně, vytvoří se nové symboly a symbolické označení a tímto způsobem pak vznikne nový symbolický systém velkého geografického rozsahu (Neustupný 2011, 176-178). Podobně R. Benedictová (1999) soudí, že kultury nejsou schopny hodnotit rysy své kultury, dokud nepominou. Změna přichází revolucí, kdy stávající generace není schopná problémy řešit a nově příchozí generace na to reaguje právě revolucí. Situace tak musela dojít do kritického bodu, než byla možná změna (Benedictová 1999, 188-189).

Z historických a etnologických paralel jsou známy pokusy o sjednocení velkých území pod jedno náboženství, styl života apod., respektive tedy pod jeden symbolický systém. Menší a odlišné celky nový systém často přejaly,

asimilovaly se, pak je možné hledat v pokračující kultuře starší vlivy z období před přejetím nového symbolického systému. Naopak, pokud tyto menší celky nový systém odmítaly, často to vedlo k vymizení celé kultury a to se pak může projevit ostrým předělem v archeologických pramenech.

Tyto cykly pak E. Neustupný rozeznal v 8 případech českého pravěku. Jako striktní kultury rozpoznává kulturu s lineární (volutovou) keramikou (počátek cca 5500 př. n. l.), kulturu lengyelskou (počátek cca 4700 př. n. l.), kulturu nálevkovitých pohárů (4200 př. n. l.), kulturu se šňůrovou keramikou a zvoncovitých pohárů (2800 př. n. l.), mohylové kultury střední doby bronzové (1700 př. n. l.), kultura laténských kostrových hrobů (450 př. n. l.), kultura doby římské (od 50 př. n. l.) a kultura pražského typu (550 n. l.) (Neustupný 2011, 178-181).

Tendence prosazování různých forem pohřebních rituálů, respektive pohřebního ritu jako takového souvisí zřejmě s představou, která je většině kultur vlastní, a totiž s představou toho, že řádný pohřeb zajistí duši, popřípadě tělo zemřelého proti jeho návratu zpět do světa živých (blíže van Genep 1997). Pokud tedy uvažujeme o inhumaci jako o ochraně těla a kremaci jako o ochraně duše, pak můžeme souhlasit s myšlenkou V. Podborského o vyšším stupni abstrakce u kultur využívajících kremaci. Je ale zřejmé, že pohřební výbava měla zemřelému poskytnout dostatek prostředků na "cestu" do posmrtného života a některé kultury rozčleňovali zemřelého na několik složek, z nichž každá měla vlastní osud, co se týče pohřebních praktik. Tento předpoklad pak vede k závěru velké abstrakce u obou typů uložení pohřbu, byť musíme předpokládat trochu složitější systém představ u kultur využívajících kremaci (nutnost představit si duši zemřelého, jelikož hmotné tělo již nemá).

Záhrobí určené mrtvým nemusí vždy existovat. Mrtví mohou sídlit kolem domu v hrobě (např. Votjakové takovému hrobu říkají "jizba mrtvého"; van Genep 1997, 150). Takovýmto způsobem lze interpretovat pohřby na sídlištích, kdy se duchovní představy mohly točit okolo stálé existence zemřelého ve vesnici (podobně jako zmiňovaná lokalita Myra, kde živí žili ve

městě společně s mrtvými). Místo "života" mrtvých se také může nacházet přímo na hřbitově, respektive v místě uložení zemřelého, jako je tomu v představách Čeremisů, kteří zřejmě pod vlivem Tatarů věří v "onen svět". Pouto se zemřelými je pak udržováno pravidelnými hostinami, návštěvami či tím, že pohřbeného krmí (díra v rakvi, zemi, jídlo kladené na hrob apod.; van Genep 1997, 150). Kult předků či pohřební hostiny známé od antických autorů či předpokládané ve starších obdobích pravěku pak mohou souviset s utužováním kultu předků a prodlužováním pomezních rituálů, kdy je zemřelý udržován v kontaktu se světem živých.

Střídání kostrového a žárového způsobu pohřbívání by se mohlo dát interpretovat jako změna náboženského systému (viz žeh jako projev animismu apod.). Tato idea rozhodně stojí za zvážení, jelikož praktiky pohřebního ritu jsou podmíněny jednak náboženskou vírou v posmrtný život, jednak sociálními poměry. Komparace tohoto by s výše napsanými myšlenkami mohla vést k zajímavým výsledkům.

Forma a struktura, která charakterizuje pohřební praktiky každé společnosti, jsou podmíněny formě a složitosti organizačních charakteristik společnosti samé (Binford 1971, 23). Tento závěr se zdá být oprávněný, jelikož složitější společnost s více institucemi může obecně vykazovat vyšší míru složitosti (či naopak relativní jednoduchosti) v pohřebním ritu.

14 ZÁVĚR

Až do éry vědeckého pokroku lidé připouštěli, ne-li doslova věřili, že po smrti existuje nějaká další forma bytí. Potvrzují to už první nálezy moustierských hrobů a dokonce ještě dnes, v době vědeckého skepticismu, se objevují představy jakési oslabené nepřetržitosti nebo tvrdošijného odmítání okamžitého zániku. Představy o životě po smrti tvoří společný základ všech starých náboženství i křesťanství (Aries 2000, 127). Co ale vedlo naše předky k volbě toho či onoho způsobu uložení zemřelého k odpočinku? Mělo hlavní roli náboženství či symbolické představy minulých populací? Či to byly ryze

praktické důvody? Byli více ovlivňováni strachem ze smrti nebo strachem ze samotných zesnulých, jak nám ukazují relativně četné archeologické doklady?

Snaha odkrýt otázky minulosti, jakkoliv závažné, nás většinou odkazuje jen na drobné relikty minulého hmotného světa. Musíme umět je rozpoznávat, studovat a interpretovat, uvádět v systém, který by nám pomohl lépe pochopit život a počínání pravěkých populací.

Základem představ a praktik spojených se smrtí byl strach ze smrti. Souběžně s tím se rozvíjela snaha využít mrtvého ku prospěchu živým (viz. rituální antropofagie apod.). Nemůžeme také rozlišovat rituální a nerituální zacházení s lidskými pozůstatky, všechny praktiky spojené se smrtí byly rituálem. Obecné rozšíření ukládání mrtvých do země pak mohlo být spojováno s představou země jakožto plodivé síly, původním smyslem milodarů pak mohla být snaha zajistit, aby se mrtvý nevrátil do světa živých a neškodil tam. Archeologické doklady o unifikaci a formálnosti pohřebních obřadů, které lze na našem území sledovat od starší doby bronzové svědčí o změnách v sociální struktuře, kdy byly původní vztahy mezi příbuznými převrstveny vztahy mezi společenskými vrstvami (Matoušek 1998, 26-27).

Při uvažování nad smyslem rituální antropofagie, tzv. protiupírských zásahů v hrobech a dalších dokladech rituálů spojených a točících se okolo smrti, respektive pohřebního ritu, musel jsem chtě nechtě zabrousit do oblasti sociálních vztahů, antropologie, symbolického myšlení a religiózních představ. Následným studiem literatury jsem si jen potvzoval, že jiná možnost při pokusu interpretovat tyto archeologické situace a nálezy v podstatě ani není.

Už mladopaleolitičtí lidé uměli vyjádřit počet a uvědomovali si čas a jeho periodicitu. Toto svědčí o plně rozvinutém abstraktním myšlení, jehož nejvýraznějším projevem se stalo výtvarné umění (Šmahel 2007, 68). A přes projevy výtvarného umění se rozvíjel i pohřební ritus, k němuž musel být lidský mozek vybaven právě zmiňovaným abstraktním myšlením, bez představ o životě po smrti by totiž pohřeb postrádal smysl.

Vedou se spory, zda za náboženské projevy považovat například pohřební praktiky člověka neandrtálského, z nichž můžeme usuzovat na jakési představy o posmrtném životě či na magickou snahu mrtvého oživit pomocí okrového barviva (Tydliátová 2010, 13). Dle mého názoru je jakýkoliv pokus naložit s tělem mrtvého jinak, než ho nechat ležet tam, kde zemřel, dokladem rituálního zacházení a abstraktního myšlení. Lze tedy tyto projevy považovat za zárodky náboženských představ. Toto potvrzuje i Eliade (1993), když píše: „Je skutečně oprávněné a dokonce povinné se domnívat, že žádná lidská činnost by neexistovala, kdyby neměla žádný smysl. Každý pohřební obyčej musí tedy odpovídat nějaké víře, která ho činí nutným“ (Eliade – Culianu – Wiesner 1993, 198).

Sociální systém a celkový způsob života elit (kněží – králů a jim podřízených vůdců, kněží, náčelníků atd.) byl v těchto společnostech doby bronzové do jisté míry srovnatelný. Společný systém hodnot a zvyků v sociálním životě umožňoval i dálkový obchod s kovy a dalšími substancemi (Bouzek 2004, 44).

Podle antropologických posudků (Chochol 1964) představuje únětická kultura ve svém starším období přetrvávající morfologie dominující u představitelů kultury zvoncovitých pohárů. Metrické metody aplikované především na nálezy z klasického stupně únětické kultury dokládají robustnější tělesnou stavbu, která odpovídá návaznosti na populaci se šňůrovou keramikou (Černý 1996, Černý 1999).

Motivy zvláštního uložení lidských pozůstatků pak mohla být příslušnost k etnicky cizí skupině, důvody mohly být i sociální, může se jednat i o doklady antropofagie (viz Chochol 1971).

Pohřební ritus v mladší a pozdní době římské byl značně nejednotný, což může ukazovat o nesourodé skladbě tehdejšího obyvatelstva a také o různých rodových zvycích, které se pak odrážejí právě v pohřebním ritu (Beková – Droberjar 2005, 401-403). Hlavním způsobem pohřbívání je i

nadále žeh, v menší míře se vyskytují kostrové hroby. Zpravidla do nich byli ukládáni jedinci společenské elity či cizinci (Droberjar 2008, 144-145).

Bohužel se však archeologie s teoriemi dějin náboženství a filozofie mívá (Matoušek 1988, 21). V této práci jsem se pokusil nastínit možnou spolupráci těchto vědních oborů, myslím, že si mají navzájem hodně co říci a že není nemožné, minimálně v otázkách pohřebních praktik, využít metod všech zmíněných vědních oborů a získat tím jasnější obraz a lepší pochopení jevů, jako je právě střídání kostrového a žárového způsobu pohřbívání.

Důvody, jaký způsob pohřbu se volí, jsou v dnešní době stejně rozmanité, jako v neolitu či jiných obdobích pravěku. Nejdůležitější roli jistě hrál místní a dobový zvyk, navázaný na nějaký náboženský systém. Každé vybočení od platného rituálu mohlo mít v každém momentu a na každém místě více různých, dnes již nerozpoznatelných příčin (Zápotocká 1998, 168).

Archeologická a religionistická literatura se mnohdy vhodně doplňuje, závěry badatelů ukazují možné shody v interpretacích. Podrobnější komparací pramenů bychom tak mohli docílit zajímavých výsledků.

Volba pohřebního ritu, respektive pohřebních rituálů a celkové podoby pohřbu je komplexní záležitostí, kdy je nutné brát v potaz jak sociální identitu jedince, tak i jeho osobní identitu (srov. Goodenough 1965). Je možné, že v rozvolněných kulturách (srov. Neustupný 2011) je vyšší variabilita pohřebního ritu dána také tímto faktorem.

S volbou pohřbu jistě souvisí i energetický výdej, který je vynaložen na vybudování hrobu. Také tento faktor mohl hrát důležitou roli při volbě pohřebního ritu. Obecně lze předpokládat vyšší energetickou náročnost kremace (příprava vhodného dřeva, volba žároviště, které bývá často mimo areál samotného hrobu apod.). Tento předpoklad však může být pouze zdánlivý, jelikož nedokážeme odhadnout, jakými přípravami muselo tělo zemřelého projít, než bylo uloženo do hrobu (omytí, převléknutí, pomalování barvami apod.). Tyto praktiky mohly být pro oba rity podobné, kremace nám však ze své podstaty nezanechává z těchto informací v podstatě nic a i

v případě inhumace se můžeme spíše domnívat na základě skrovných dokladů či etnologických paralel o průběhu a podobě pohřebních rituálů. Celkovou míru úsilí, výdej energie a veškerou symboliku vynaloženou při přípravě pohřbu nelze zpětně dohledat.

Sledováním kontinuity (respektive diskontinuity) ve výskytu artefaktů v hrobových kontextech můžeme docílit nových myšlenek při pokusech vysvětlit jev střídání inhumace a žehu. Jak je naznačeno v případové studii na příkladu pohřbů doby železné, sledování výskytu artefaktů v hrobových kontextech může přinést své výsledky (viz kap. 12). Pokud by se podobného zpracování dostalo i ostatním obdobím, kdy se mění druh pohřebního ritu, pak bychom mohli srovnáním jejich výsledků docílit přesnější interpretace, proč k těmto změnám v pravěku docházelo. Samozřejmě i tato teorie minulosti bude podléhat absenci některých informací, jako jsou těžko rekonstruovatelné oblasti náboženských představ a religionizity obecně.

15 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ

Aries, P. 1977: Essais sur l'histoire de la mort en Occident du Moyen Age a nos jours. Éditions du Seuil, Paris.

Aries, P. 2000: Dějiny smrti I. Argo.

Aries, P. 2000: Dějiny smrti II. Argo.

Bárta, M. – Kovář, M. a kol. 2011: Kolaps a regenerace: Cesty civilizací a kultur. Academia, Praha.

Beková, M. – Droberjar, E. 2005: Bohatý ženský kostrový hrob z mladší doby římské ve Slepoticích (Pardubický kraj). Archeologie ve středních Čechách 9, 401-439.

Benedictová, R. 1999: Kulturní vzorce. Argo, Praha.

Beneš, J. 1988: Malé únětické pohřebiště v Jenišově Újezdě a otázka nekompletnosti pohřební populační skupiny. Příspěvek ke kritice archeologického pramene. In: Dočkalová, M.: Antropofagie a pohřební ritus doby bronzové, 31-42. Brno.

Binford, L. R. 1971: Mortuary practices: Their study and their potential. In: J. A. Brown: Approaches to the social dimension of mortuary practices. Society for American Archaeology, 6-29.

Blajerová, M. - Likovský, J. 2003: Kostrové pozůstatky z období stěhování národů z Klučova. Archeologie ve středních Čechách 7/2, 461-474.

Blažková, K. - Lomecká, J. 2007: Záchraný archeologický výzkum bylanského hrobu v Kněževsi u Rakovníka. Archeologie ve středních Čechách 11/1, 307-311.

Böhm, J. 1941: Kronika objeveného věku. Praha.

Borić, D. - Stefanović, S. 2004: Birth and death: infant burials from Vlasac and Lepenski Vir. *Antiquity* 78, 526-543.

Bouzek, J. 1982: K otázce využití etnografických paralel při studiu pohřebního ritu v archeologii. *Archeologické rozhledy* 34, 200-203.

Bouzek, J. 2004: Měrné systémy a myšlenkový svět v mladé době bronzové a v rané době železné. In: *Popelnicová pole a doba halštatská. Archeologické výzkumy v jižních Čechách, Supplementum 1*, 43-52.

Braun, P. 2001: K osídlení kultury s lineární keramikou u Litic, okr. Plzeň-město. *Otázky neolitu a eneolitu našich zemí 2000*, 102-105.

Brnić, Ž. – Sankot, P. 2005: Časně laténský pohřební areál s „enclos quadrangulaire“ v Černoučku, okr. Litoměřice. *Památky archeologické* 96, 31 – 70.

Brown, J. A. 1971: The dimensions of status in the burials at Spiro. In: *Approaches to the social dimensions of mortuary practices. Memoirs of the Society for American Archaeology* 25, 92-112

Budínský-Krička, V. 1950: Staroslovanský mohylník v Král. Chlmci. *AR* 2, 70-74.

Budínský, P. 1974: Výskum v západnej časti Hostomickej tehelni v r. 1967-1969. *AR* 26, 348-385.

Buchvaldek, M. 1967: *Die schnurkeramik in Böhmen. Univerzita Karlova, Praha.*

Buchvaldek, M. – Koutecký, D. 1970: Vikletice. Ein schnurkeramischen Gräberfeld. *Praehistorica III. Praha.*

Buchvaldek, M. – Koutecký, D. 1972: Die Interpretation des schnurkeramischen Gräberfeldes von Vikletice. *PA* 63, 142-179.

Coblenz, W. – Fritzche, K. 1961: Dreifache Rinderbestattung mit Kugelamphoren aus Zauschwitz, Kr. Borna. AuF 6, 62-69.

Čermák, K. 1890/92: Zdobené nádoby zvoncovité nalezené v Čáslavi. PA 15, 343, 350.

Černý, V. 1996: Cranial variation of Eneolithic and Bronze Age people in Bohemia. Anthropologie 34, 9-18.

Černý, V. 1997: Antropologické nálezy kultury s vypíchanou keramikou z Loděnic. Archeologie ve středních Čechách 1, 101-103.

Černý, V. a kol. 1999a: Vztah sociální organizace, biologické reprodukce a genetické variability – setkání molekulární genetiky, sociální antropologie a postprocesuální archeologie. Archeologické rozhledy 49, 526-543.

Černý, V. 2000: Antropologická analýza pohřebiště kultury se zvoncovitými poháry z Velkých Přílep-Kamýku. Archeologie ve středních Čechách 4/1, 79-84.

Černý, V. – Šmahel, Z. – Likovský, J. – Brůžek, J. – Hájek, M. – Kráčmarová, A. – Urbanová, M. – Stránská, P. – Velemínský, P. 2007: Člověk v pravěku. In: Archeologie pravěkých Čech 1. Praha, 51-87.

Čižmář, M. 1978: Keltské pohřebiště v Makotřasech, okr. Kladno. PA 69, 117-144.

Čižmář, K. – Geislerová, K. – Rakovský, I. 1985: Pohřebiště z doby stěhování národů ve Strachotíně. Památky archeologické 76, 285 – 303.

Čtverák, V. 1997: Svrkyně, okr. Praha-Západ. Únětické pohřebiště a halštatské sídliště. Archeologie ve středních Čechách 1, 143-172.

Čujanová-Jílková 1957: Výzkum mohylového pohřebiště v Plzni-Nové Hospodě v r. 1955. AR 9, 31-35.

Čujanová-Jílková 1964: Východní skupina česko-falcké mohylové kultury. PA 55, 1-81.

Čujánová-Jílková, E. 1965: Nově objevené nálezy z mohylového pohřebiště v Malesicích „Kyjově“. In: Archeologické studijní materiály II, 67-72. AÚČAV, Praha.

Čujánová-Jílková, E. 1988: Některé zvláštnosti pohřebního ritu západočeské mohylové kultury střední doby bronzové a v jejím západním sousedství. In: Dočkalová, M.: Antropofagie a pohřební ritus doby bronzové, 143-156. Brno.

Dietler, M. - Herbich, I. 1998: Habitus, techniques, style: An integrated approach to the social understanding of material culture and boundaries. In: M. T. Stark: The archaeology of social boundaries. Washington institution press, Washington and London.

Dobeš, M. 2008: Kultura kulovitých amfor. In: Archeologie pravěkých Čech 4, Praha. 115-122.

Dobeš, M. - Kostka, M. - Likovský, J. 2011: Pohřebiště mladšího stupně kultury nálevkovitých pohárů v Praze-Bubenči a Dejvicích. Archeologie ve středních Čechách 15/1, 139-162.

Domečka, L. 1903: Předhistorické nálezy v severovýchodních Čechách. PA 20, 207-328.

Drda, P. – Rybová, A. 1998: Keltové a Čechy. Academia, Praha.

Droberjar, E. 1999: Od plaňanských pohárů k vinařické skupině. In: Sborník Národního muzea v Praze LIII, 1-9.

Droberjar, E. - Vojtěchovská, I. 2000: Kostrový hrob mladé ženy ze starší doby římské z Velkých Přílep (okr. Praha-západ). Archeologie ve středních Čechách 4/1, 211-225.

Droberjar, E. - Vojtěchovská, I. 2001: Žárový hrob z mladší doby římské z Velkých Přílep (okr. Praha-západ). Archeologie ve středních Čechách 5/2, 477-483.

Droberjar, E. - Špaček, J. 2003: Žárové hroby a ostrovní? Nález z mladší doby římské v Čelákovících. *Archeologie ve středních Čechách* 7/1, 319-347.

Droberjar, E. 2008: Mladší doba římská, Doba stěhování národů. In: *Archeologie pravěkých Čech* 8, Praha. 127-194.

Droberjar, E. - Snítily, P. 2011: Bohatý dětský kostrový hrob z mladší doby římské v Květnici, okr. Praha-východ. *Archeologie ve středních Čechách* 15/1, 501-513.

Dubský, B. 1949: *Pravěk jižních Čech*. Jihočeské nakladatelství bratří Římsových, Blatná.

Dvořák, F. 1921: Praehistorický výzkum kolínského okolí. *PA* 32, 1920-1921, 230-232.

Dvořák, F. 1936: *Pravěk Kolínska a Kouřimska*. Soupis archeologických památek. Kolín.

Eliade, M. – Culianu, I. P. – Wiesner, H. S. 1993: *Slovník náboženství*. Český spisovatel, Praha.

Eliade, M. 1995: *Dějiny náboženského myšlení I. Od doby kamenné po eleusinská mystéria*. Oikoymenh, Praha.

Eliade, M. 2006: *Posvátné a profánní*. Oikoymenh, Praha.

Ernée, M. - Majer, A. 2009: Uniformita, či rozmanitost pohřebního ritu? Interpretace výsledků fosfátové půdní analýzy na pohřebišti únětické kultury v Praze 9 - Miškovcích. *AR* 61, 493-508.

Fiedler, Z. 1956: Výzkum na písečném přesypu u Skalice v r. 1952 II. Popelníkové pole. Výzkum pohřebišť. *PA* 47, 290-312.

Filip, J. 1956: *Keltové ve střední Evropě*. Československá akademie věd, Praha.

Fojtík, P. 2004: K výbavě hrobu č. 39 v "Kumberkách" u Určic, okr. Prostějov, aneb ojedinělý keramický tvar z prostředí slezské kultury. AR 56, 850-855.

Fridrich, J. 1976a: Příspěvek k problematice počátků uměleckého a estetického citění u paleantropů. PA 67, 5-27.

Fridrichová, M. 1995: Keltové v době laténské. In: Fridrichová-Fridrich-Havel-Kovařík. Praha v pravěku. 206-222, Praha.

Frolíková-Kaliszová, D. 2000: Pokus o analýzu slovanského pohřebiště v Praze-Motole. PA 91, 201-249.

Glassner, J. J. 2004: Mezopotámie. 34. století př. n. l. až 539 př. n. l. Lidové noviny, Praha.

Golec, M. 2003: O konci bohatých horákovských hrobů a datování Býčí skály podle keramiky. AR 55, 696-717.

Goodenough, W. H. 1965: Rethinking „status“ and „role“: Towards a general model of the cultural organization of social relationship. In: M. Banton: The relevance of models for social anthropology. 1-24.

Hájek, L. – Vlček, E. 1956: Kostrové hroby z Předměřic. PA 47, 1-30.

Hásek, I. 1959: The Early Únětician Cemetery at Dolní Počernice near Prague. FAP 2, Praha.

Havel, J. 1978: Pohřební ritus kultury zvoncovitých pohárů v Čechách a na Moravě. In: Varia Archaeologica 1, Praehistorica 7, Praha, 91-117.

Havelka, R. 2010: K výzkumu míst s rituálním významem. Vědecké teorie náboženského myšlení a jednání. Archeologie ve středních Čechách 14/2, 955-973.

Heller, J. – Mrázek, M. 1988: Nástin religionistiky. Praha.

Hellich, J. 1919: Merovejské hroby z Chotěšic. Památky archeologické 31, 32–35.

Hložek, J. - Turek, J. 2007: Sídliště a pohřebiště z období zvoncovitých pohárů na katastru obce Hostivice, okr. Praha-západ. Archeologie ve středních Čechách 11/1, 177-194.

Holodňák, P. – Waldhauser, J. 1984: Předduchcovský horizont (fáze LT B1a) v Čechách. AR 36, 31-48.

Holodňák, P. 1988: Keltská pohřebiště ve středním Poohří. Památky archeologické 79, 38-105.

Hrala, J. – Šimůnek, J. 1964: Dvojhrob s kulovitými amforami z Blšan. AR 16, 165-169.

Hrala, J. 1973: Knovízská kultura ve středních Čechách. AÚČSAV, Praha.

Hrala, J. 2000: Profil knovízskou žárovou nekropolí u Obor. Archeologické rozhledy 52, 623-631.

Hrala, J. 2000a: Dušníky a "dušníky". Seelenlöcher und "Seelenlöcher". In: Čech, P. - Dobeš, M. (eds.), Sborník Miroslavu Buchvaldkovi. Most: Archeologický ústav AV ČR. UK v Praze (nakladatelství Karolinum). ÚAPPSZČ, 93-95.

Hubinger, V. 1996: Lidojedství. Public History, Praha.

Humpolová, A. 1992: Žárové pohřby v kultuře s moravskou malovanou keramikou. Pravěk NŘ 2, 61-74.

Chapman, R. - Kinnes, I. - Randsborg, K. 1981 : The archaeology of death. Cambridge Univesrsity Press, Cambridge.

Charvát, P. 2011: Zrození státu. Prvotní civilizace Starého světa. Univerzita Karlova, Praha.

Chochol, J. 1964: Antropologické materiály z nových výzkumů neolitu a doby bronzové v Čechách. Crania Bohemica1. AÚČSAV, Praha.

Chochol, J. 1971: Anthropologická problematika kostrových hrobů knovízské kultury v Čechách. Památky archeologické 62, 324-363.

Chochol, J. 1991: Antropologické poznatky o populaci bylanské kultury z Poláků u Kadaně. Památky archeologické 82, 224-230.

Chvojka, O. 2004: Současný stav poznání doby popelnicových polí v jižních Čechách. AR 56, 59-87.

Chytráček, M. 2005: Komparace pozdně antického literárního obrazu archeologického projevu pohřebního ritu mladší a pozdní doby laténské. AR 57, 787-794

Chytráček, M. 2007: Časně laténské sídliště v Chržíně (okr. Kladno) s napodobeninou červenofigurové keramiky a s doklady kovolictví a zpracování jantaru. Archeologické rozhledy 59, 461-516.

Jančo, M. 1999: Germánský žiarový hrob z Roztok u Prahy. Archeologie ve středních Čechách 3/1, 169-174.

Janská, E. 1957: Sídliště v Hostivicích u Prahy a otázka salzmündské skupiny. AR 9, 152-160.

Jelínek, J. 1988: Lidské oběti, antropofagie a studium rituálů bronzové a železné doby. Současný stav. In: Dočkalová, M.: Antropofagie a pohřební ritus doby bronzové, 1-16. Brno.

Jelínková, Z. 1956: Slovanské pohřebiště v Lahovicích u Prahy. AR 8, 522-525.

Jelínková, Z. 1957: Výzkum na slovanském pohřebišti v Lahovicích u Prahy. AR 9, 196-202, 211-213.

Jelínková, D. - Nekvasil, J. 2006: K otázce kulturního zařazení některých keramických tvarů z pohřebiště Slatinky-Nivky. AR 58, 570-573.

Jílková, E. - Rybová, A. - Šaldová, V. 1959: Mohylové pohřebiště na Hájku u Štáhlav, okres Plzeň. Památky archeologické 50, 54-119.

Jiráň, L. 2004: Výzkum období popelnicových polí v Čechách – Současný stav a perspektivy. In: Popelnicová pole a doba halštatská. Archeologické výzkumy v jižních Čechách, Supplementum 1, 245-250.

Jiráň, L. (ed.) a kol. 2008: Archeologie pravěkých Čech/5. Doba bronzová. Praha.

Kalábek, M. – Tajer, A. – Vitula, P. 2001: Olomouc (k. ú. Nemilany, okr. Olomouc). Přehled výzkumů 42, 2000, 154.

Kazdová, E. 1992: K pohřebnímu ritu lidu s vypíchanou keramikou na Moravě. Sborník prací FF Brněnské Univerzity, 7-24. Brno.

Kličová, J. 2001: Doklady pohřebního ritu na sídliskách z obdobia neolitu a eneolitu na Slovensku. In: Metlička, M.: Otázky neolitu a eneolitu našich zemí 2000, 107-108. Plzeň.

Korený, R. - Špaček, J. 2001: Kostrový hrob z období stěhování národů z Čelákovic, okr. Praha-východ. Archeologie ve středních Čechách 5/2, 509-511.

Korený, R. - Kudrnáč, J. 2003: Pohřebiště z doby stěhování národů v Klučově. Nové zhodnocení a jeho místo v rámci Českobrodsko v období stěhování národů a počátku raného středověku. Archeologie ve středních Čechách 7/2, 417-459.

Korený, R. - Kytlicová, O. 2007: Dvě pohřebiště z doby stěhování národů v Lužci nad Vltavou, okr. Mělník. Archeologie ve středních Čechách 11/1, 387-444.

Korený, R. 2010a: K datování hrobu z doby stěhování národů ze Slavětína, okr. Louny. Archeologie ve středních Čechách 14/1, 327-330.

Korený, R. 2010b: Funerální architektura merovejského období (na příkladu hrobu 2 ze Stehelčevsi, okr. Kladno). *Archeologie ve středních Čechách* 14/2, 71-794.

Koutecký, D. 1968: Velké hroby, jejich konstrukce, pohřební ritus a sociální struktura obyvatelstva bylanské kultury. *Památky archeologické* 59, 400-487.

Koutecký, D. – Smrž, Z. 1991: Pohřebiště bylanské kultury v Polákách, okr. Chomutov, I. díl. *Památky archeologické* 82, 166-230.

Koutecký, D. 1993b: Das Bylaner Gräberfeld in Poláky, Kr. Chomutov, II. Teil. *Památky archeologické* 84, 5-55.

Koutecký, D. 2003a: Bylanské pohřebiště v Lošánkách, okr. Kolín. *AR* 55, 347-353.

Koutecký, D. 2003b: Příspěvky k době halštatské v severozápadních Čechách. Most.

Koutecký, D. 2008: Bylanské pohřebiště a jiné nálezy z Račiněvsi (okr. Litoměřice, Ústecký kraj). *Archeologie ve středních Čechách* 12/1, 389-432.

Kozák, J. - Ratajová, K. 2008: Mrtví a jejich poklady. Funkce mohyl podle staroseverských ság. *AR* 60, 3-35.

Krutina, I. - Waldhauser, J. 2003: Laténský kostrový hrob z Křenic na Českobrodsku. *Archeologie ve středních Čechách* 7/1, 229-230.

Kruťová, M. – Turek, J. 2004: Some spatial aspect of the ritual behavioural at the beginning of Bronze Age. In: Šmejda, L. -Turek, J.: *Spatial Analysis of Funerary Areas*. Plzeň.

Kuna, M. (ed.) a kol. 2007: *Archeologie pravěkých Čech/1. Pravěký svět a jeho poznání*. Praha.

Kytlicová, O. 1956a: Pohřebiště kultury zvoncovitých pohárů v Kněževsi. *AR* 8, 328-336, 353-356, 451-452, 458-459.

Kytlicová, O. 1956: Neolitické a mohylové sídliště v Kněževsi. AR 8, 777-782, 808.

Kytlicová, O. 1960: Eneolitické pohřebiště v Brandýsku. PA 51, 442-474.

Larson, M. Å. 2003: Secondary burial practices in the middle neolithic. Causes and consequences. Current Swedish Archaeology vol. 11, 153-170.

Likovský, J. - Kyselý, R. 2008: Lidské a zvířecí kosterní pozůstatky z objektů kultury nálevkovitých pohárů ze Siřemi (okr. Louny). Archeologie ve středních Čechách 12/1, 131-134.

Lutovský, M. 1996: Hroby předků. Sonda do života a smrti dávných Slovanů. Academia, Praha.

Macháček, J. 1997: Počítačová podpora v archeologii. Brno.

Maier, R. A. 1965: „Michelsberg - Altheimer“ Skelettgruben von Inningen bei Ausburg in Bayerisch – Schwaben. Germania 43, 8-16.

Mannermaa, K. – Panteleyev, A. – Sablin, K. 2008: Birds in late mesolithic burials at yuzhniy Oleniy Ostrov (lake Onega, western Russia) – What do they tell about humans and the environment? Fennoscandia archaeologica XXV, 3-25.

Matoušek, V. 1988: Poznámky k metodologii studia pohřebního ritu. In: Dočkalová, M.: Antropofagie a pohřební ritus doby bronzové, 17-30. Brno.

Matoušek, V. 1991: Archeologické mapy okresu Beroun. Stručný přehled vývoje lidské společnosti na území berounského okresu od starší doby kamenné do raného středověku. Okresní muzeum Beroun a Podbrdská kulturní agentura Beroun.

Matoušek, V. – Dufková, M. 1998: Jeskyně a lidé. Lidové noviny, Praha.

Matoušek, V. 2000: Bacín: 9490+-65BP a 428+-37BP. Nová ¹⁴C data z Českého krasu. Archeologie ve středních Čechách 4/1, 15-30.

Matoušek, V. 2005: Bacín – brána do podzemí: archeologický výzkum pravěké skalní svatyně v Českém krasu. Praha.

Mazač, Z. - Tvrdík, R. 2000: Nové pohřebiště bylanské kultury v Kolíně. Archeologie ve středních Čechách 4/1, 147-156.

Měřínský, Z. 2002: České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu I. Libri, Praha.

Michálek, J. 1985: Hrobové nálezy charakteru plochých Keltských pohřebišť (LT B-C1) z jižních Čech. AR 37, 273-296.

Michálek, J. 1999: Mohylové pohřebiště ve Velké Dobré, okr. Kladno. Výzkum v letech 1890 až 1891. Archeologie ve středních Čechách 3/1, 113-153.

Michálek, J. 2006: Ploché žárové pohřebiště (Ha D2/3 – LT A) u Škvořetic (Sedlice), okr. Strakonice. Pravěk NŘ 16, 163-184.

Michálek, J. 2007: K současnému stavu poznání výzkumu doby železné v jižních Čechách - Zum gegenwärtige Stand der Forschung der Eisenzeit in Südböhmen, in: Chvojka, O. - Krajíc, R. (eds.), Archeologie na pomezí, Archeologické výzkumy v jižních Čechách, Supplementum 4, 57-78.

Motyková, K. - Lutovský, M. 2010: Raně středověké pohřebiště v areálu Hradiště nad Závistí (k. ú. Lhota, okr. Praha-západ). Archeologie ve středních Čechách 14/1, 355-389.

Moucha, V. 1960: Příspěvek k datování velvarského hrobu. Archeologické rozhledy 12, 465-476.

Moucha, V. 1963: Eneolitické pohřebiště ve Velkých Žernosekách. Časopis Národního muzea CXXXII, 125-136.

Moucha, V. - Špaček, J. 2011: Staroúnětické pohřebiště v Lázních Toušeni, okr. Praha-východ. Archeologie ve středních Čechách 15/1, 197-211.

Nekuda, V. 2004: Projevy religiozity od pravěku do středověku. In: Kazdová, E. – Měřínský, Z. – Šabatová, K.: K poctě Vladimíru Podborskému, 479-483, Brno.

Neustupný, E. 1965: Osídlení Plzeňska v neolitu a eneolitu. In: Archeologické studijní materiály II, 35-37. AÚČAV, Praha.

Neustupný, E. 1967: K počátkům patriarchátu ve střední Evropě. Rozpravy ČSAV 77/2, 1967.

Neustupný, E. 1978a: Mathematics at Jenišův Újezd. In Waldhauser, J.: Das keltische Gräberfeld bei Jenišův Újezd in Böhmen 2. Teplice, 40-66.

Neustupný, E. 1983: Demografie pravěkých pohřebišť. Archeologický ústav ČSAV, Praha.

Neustupný, E. 1986: Nástin archeologické metody. Archeologické rozhledy 38, 525-549.

Neustupný, E. 1994b: Role databází v archeologii. Archeologické rozhledy 46, 121-128.

Neustupný, E. (ed.) 2008: Archeologie pravěkých Čech/4. Eneolit. Praha.

Neustupný, J. 1928: Skříňkový žárový hrob kultury zvoncovitých pohárů z Mostu. PA 36, 112-114.

Neustupný, J. 1941: Pohřbívání žehem v pravěku Čech a Moravy. Praha.

Neustupný, J. 1946: Pravěk lidstva. Orbis, Praha.

Neustupný, J. 1960: Pravěk Československa. Orbis, Praha.

Niederle, L. 1918: Merovejská kultura v Čechách. Památky archeologické 30, 1918, 1–16.

Nieszery, N. 1995: Linearbandkeramische Gräberfelder in Bayern. Internationale Archeologie 16. Verlag Marie Leidorf, Espelkamp.

- Oliva, M. 1996b: Mladopaleolitický hrob Brno II jako příspěvek k počátkům šamanismu. AR 48, 353-383, 537-542.
- Oliva, M. 2001: Mýtus masového hrobu z Předmostí u Přerova. K pohřebním zvyklostem moravského gravettienu. AR 53, 3-29.
- Oliva, M. 2005: Civilizace moravského paleolitu a mezolitu. Moravské zemské muzeum, Brno.
- Ondráček, J. 1972: Pohřebiště nitranské skupiny v Holešově. AR 24, 168-172.
- O'Shea, J. M. 1984: Mortuary variability. An Archaeological Investigation. University of Michigan. Michigan.
- O'Shea, J. M. – Zvelebil, M. 1984: Oleneostrovski mogilnik: Reconstructing the social and economic organization of prehistoric foragers in Northern Russia. Journal of Anthropological Archaeology 3(1), 1-40.
- Otto, R. 1998: Posvátno. Iracionalita v ideji božství a její poměr k racionalitě. Vyšehrad, Praha.
- Paden, W. E. 2002: Bádání o posvátnu. Náboženství ve spektru interpretací. Masarykova univerzita, Brno.
- Pavelčík, J. 2001: Hrob kultury s moravskou malovanou keramikou z Uherského Brodu-Kyčkova. In: Metlička, M.: Otázky neolitu a eneolitu našich zemí 2000, 107-108. Plzeň.
- Pavlů, I. – Zápotocká, M. (eds.) 2007: Archeologie pravěkých Čech/3. Neolit. Praha.
- Pavúk, J. 1973: Zur Chronologie und zu kulturellen Beziehungen der älteren Linearkeramik. Actes du VIII. Congres, 273-281.
- Pavúk, J. 1981: Umenie a život doby kamennej. Tatran, Bratislava.
- Peška, J. 2004: Žárové hroby kultury se šňůrovou keramikou na Moravě. In: Kazdová, E. – Měřínský, Z. – Šabatová, K.: K poctě Vladimíru Podborskému, 191-205, Brno.

Pleiner, R. – Rybová, A. 1978: Pravěké dějiny Čech. Academia. ČSAV, Praha.

Pleinerová, I. 1966: Únětická kultura v oblasti Krušných hor a jejím sousedství I. PA 57, 339-455.

Pleinerová, I. 1967: Únětická kultura v oblasti Krušných hor a jejím sousedství II. PA 58, 1-36.

Pleinerová, I. 1975: Březno. Vesnice prvních Slovanů v severozápadních Čechách. Academia, Praha.

Pleinerová, I. – Hrala, J. 1988: Březno. Osada lidu knovízské kultury v severozápadních Čechách. Ústí nad labem.

Pleinerová, I. 1989: Kommentar zur Problematik der Grossfächigen Siedlunggrabungen in Böhmen. In: Bylany seminar 1987 Collected papers. Prometheus, Praha.

Pleinerová, I. 1995: Opočno – Ein Gräberfeld der jüngeren und späten Keiserzeit in Nordwestböhmen. Kraków.

Pleinerová 2002: Hostivice: Animal and human skeletons from an early eneolithic settlement. PA 93, 5-28.

Plesl, E. 1959: Nálezy únětické kultury na mohylníku v Mladé Boleslavi-Čejetičkách. PA 50, 34-53.

Plesl, E. 1988: K otázce kostrových pohřbů v období popelnicových polí. In: Dočkalová, M.: Antropofagie a pohřební ritus doby bronzové, 211-219. Brno.

Pleslová – Štiková 1964: Torzo zoomorfní nádoby ze sídliště kultury nálevkovitých pohárů v Makotřesích. PA 55, 294-305.

Podborský, V. 1969: Neolitické a halštatské sídliště u Těšetic-Kyjovic na Moravě. PA 60, 572-592.

Podborský, V. – Vildomec, V. 1972: Pravěk Znojemska. Brno.

Podborský, V. 1988: K problémům pohřebního ritu a druhotného otevírání hrobů. In: Dočkalová, M.: Antropofagie a pohřební ritus doby bronzové, 71-82. Brno.

Podborský, V. 1993: Pravěké dějiny Moravy. Muzejní a vlastivědná společnost, Brno.

Podborský, V. 1994: Náboženství našich prapředků. Masarykova univerzita, Brno.

Podborský, V. 1999: Dějiny pravěku a rané doby dějinné. Brno.

Podborský, V. a kol. 2002: Dvě pohřebiště neolitického lidu s lineární keramikou ve Vedrovicích na Moravě. Brno.

Podborský, V. 2006: Náboženství pravěkých Evropanů. Brno.

Poulík, J. 1946: Halštatský hrob ve Velaticích u Brna. PA 42, 162-165, 214,223.

Poulík, J. 1951: Staroslovanské mohyly. Pohřebiště v Přítlukách. AR 3, 97-100.

Prokop, K. 1916: Merovejské hroby ve Zvoleněvsi. PA 28, 1 – 6.

Prošek, F. 1950: Mesolitická drobnotvará industrie v Čechách. In: Filipův sborník, 1-18, Praha.

Průchová, E. - Chroustovský, L. 2009: Vícečetný pohřeb ze starší doby bronzové z Velkých Přílep. Příspěvek ke studiu tafonomie, vzniku a účelu pohřebního komplexu. AR 61, 77-100.

Rataj, J. – Vokolek, V. 1962: Lužické a slezskoplatěnické pohřebiště v Opatovicích n. L. Výzkum 1957. PA 53, 19-66.

Rulf, J. – Čtverák, V. 1997: Osídlení kultury s lineární keramikou a sídlištní pohřby v Třebestovicích, okr. Nymburk. Archeologie ve středních Čechách 1, 35-71.

Salač, V. (ed.) 2008: Archeologie pravěkých Čech/8. Doba římská a stěhování národů. Praha.

Sankot, P. - Turek, J. 2005: Hostivice-Palouky: Pohřební a sídlištní komponenta z období zvoncovitých pohárů. Archeologie ve středních Čechách 9/1, 175-186.

Saxe, A. 1970: Social dimensions of mortuary practices. Disertační práce. Michigan.

Selmi Wallisová, M. 2011: Nález laténského pohřebiště v ulici Na Slupci na Novém Městě pražském. Archeologie ve středních Čechách 15/1, 431-434.

Schmitt, D. N. – Lupo, K. D. 2008: Do faunal remains reflect socioeconomic status? An ethnoarcheological study among Central African farmers in the northern Congo Basin. Journal of Anthropological Archaeology 27, 315-325.

Siegl, J. – Vokolek, V. 2004: Předstihový archeologický výzkum na stavbě dálnice D11-05 u Chýště, okr. Pardubice, v roce 2003. Zpravodaj muzea v Hradci Králové 30, 88-99.

Skružný, L. – Turek, J. – Vojtěchovská, I. 2000: Pohřebiště z období zvoncovitých pohárů ve Velkých Přílepech – Kamýku (okr. Praha - západ). Archeologie ve středních Čechách 4, 59-78.

Sklenář, K. 1973: Památky pravěku na území ČSSR. Orbis, Praha.

Sklenář, K. a kol. 1993: Archeologické památky. Čechy Morava Slezsko. Opava.

Sklenář, K. 2002: Pozdně halštatské mohylové pohřebiště u Lochovic, okr. Beroun. Archeologie ve středních Čechách 6/1, 245-276.

Sklenář, K. – Sklenářová, Z. – Slabina, M. 2002: Encyklopedie pravěku v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Libri, Praha.

Smolík, J. 1878: Hroby u Vinařic. Památky archeologické 11, 23 – 28.

Soudská, E. 1969a: K třídění plochých pozdně halštatských žárových pohřebišť v severozápadních Čechách. *Památky archeologické* 60, 164-196.

Stickel, E. G. 1968: Status differentiations at the Rincon site. *Archaeological Survey Annual Report*. University of California, Los Angeles, 209-261.

Stolz, D. 2006: Ojedinělý pohřeb v exploatačním, výrobním a odpadním areálu kultury s lineární keramikou v Žebráku (okr. Beroun). *Archeologie ve středních Čechách* 10/1, 253-258.

Strnad, J. 1887-89: Žárové hroby u Škvořetic. *Památky archeologické* 14, 322-324.

Stuchlík, S. – Štof, A. 2004: Podolský hrob z Líšně, okr. Brno-město. In: Kazdová, E. – Měřínský, Z. – Šabatová, K.: *K počtě Vladimíru Podborskému*, 355-366, Brno.

Svoboda, B. 1962: K problémům doby stěhování národů v Čechách. *PA* 53, 174-193.

Svoboda, B. 1965: Přínos Plzeňska k poznání doby stěhování národů v Čechách. In: *Archeologické studijní materiály II*, 105-111. AÚČAV, Praha.

Svoboda, J. a kol. 1994: *Paleolit Moravy a Slezska*. Brno.

Svoboda, J. 2003: *Paleolit a mezolit: Pohřební ritus. Panoráma biologické a sociokulturní antropologie*. Brno, Nadace Universitas Masarykiana.

Steklá, M. 1956: Pohřby lidu s volutovou a vypíchanou keramikou. *AR* 8, 697-723.

Stocký, A. 1926: *Pravěk země české I. Věk kamenný*. Praha.

Stocký, A. 1928: *Čechy v době bronzové*. Praha.

Šaldová, V. 1965b: Západní Čechy v pozdní době bronzové. Pohřebiště Nynice I. *Památky archeologické* 56, 1-96.

Šaldová, V. 1968: Halštatská mohylová kultura v západních Čechách - Pohřebiště Nynice - Die hallstattzeitliche Hügelgräberkultur in Westböhmen - Das Gräberfeld von Nynice. Památky archeologické 59/2, 297-391.

Šaldová, V. 1969: Konfrontace antropologického rozboru žárového pohřebiště v Nynicích se závěry archeologickými. Archeologické rozhledy 21, 642-653.

Šaldová, V. 1971: Pozdně halštatské ploché hroby v západních Čechách a jejich vztah k současným mohylám - Die westböhmisches späthallstattzeitlichen Flachgräber und ihre Beziehung zu den zeitgleichen westböhmisches Hügelgräbern. Památky archeologické 62, 1-134.

Šaldová, V. 1988: Pohřební ritus v západočeské mohylové oblasti v době bronzové. In: Dočkalová, M.: Antropofagie a pohřební ritus doby bronzové, 157-163. Brno.

Šmejda, L. 2001: Kostel nebo mohyla? Příspěvek ke studiu pohřebních areálů. Archeologické rozhledy 53, 499-514.

Štádler, J. 2009: Odras společenského postavení na konstrukci hrobu v době halštatské a časně době laténské. Bakalářská práce. ZČU, Plzeň.

Šulová, L. - Turek, J. - Kubálek, P. 2008: Komorový hrob z období zvoncovitých pohárů v Holubicích (okr. Praha-západ). Archeologie ve středních Čechách 12/1, 161-174.

Šulová, L. - Kubálek, P. - Holub, M. 2010: Pohřeb v sídlištní jámě kultury nálevkovitých pohárů ve Velkých Přílepech, okr. Praha-západ. Archeologie ve středních Čechách 14/2, 643-655.

Švecová, R. 2004: Slničná symbolika v náboženském kontexte doby bronzové. In: Kazdová, E. – Měřínský, Z. – Šabatová, K.: K poctě Vladimíru Podborskému, 385-393, Brno.

Tainter, J. A. 1978: Mortuary Practices and the Study of Prehistorical Social Systems. Advances in archaeological method and theory, Vol. I., 105-141.

Thorpe, I. J. N. 2003: Anthropology, archaeology, and the origin of warfare. *World archaeology* 35 (1), 145-165.

Tihelka, K. 1963: Knížecí hrob z období stěhování národů u Blučiny, okr. Brno-venkov. *Památky archeologické* 54, 167 – 198.

Trefný, P. – Kuželka, V. 2001: Antropologický a stomatologický posudek kosterních pozůstatků z objektu 201/II z Litic. In: Metlička, M.: *Otázky neolitu a eneolitu našich zemí 2000*, 107-108. Plzeň.

Trefný, M. - Dobeš, M. 2008: Pohřebiště ze střední až mladší doby bronzové ve Straškově, okr. Litoměřice. *Archeologie ve středních Čechách* 12/1, 205-243.

Trefný, M. - Polišenský, T. 2010: Laténské kostrové hroby z Prahy-Pitkovic. *Archeologie ve středních Čechách* 14/2, 723-736.

Turek, J. 1997: Laténské pohřebiště v Tišicích, okr. Mělník. *Předběžná zpráva o výzkumu v roce 1996. Archeologie ve středních Čechách* 1, 237-262.

Turek, J. - Majer, A. 1999: Příklad aplikace fosfátové půdní analýzy na pohřebním nálezu v Tišicích, okr. Mělník. *Archeologie ve středních Čechách* 3/1, 205-212.

Turek, J. 2004: Žárové pohřby z období zvoncovitých pohárů na Nymbursku. *Archeologie ve středních Čechách* 8/1, 229-233.

Turek, J. - Polišenský, T. 2007: Pohřeb z období zvoncovitých pohárů v Praze-Pitkovicích. *Archeologie ve středních Čechách* 11/1, 195-199.

Turek, J. 2008: Kultura zvoncovitých pohárů. In: *Archeologie pravěkých Čech* 4, Praha. 147-169.

Turek, J. 2008a: Hrob kultury se šňůrovou keramikou v řivnáčské sídlištní objekty v Úholičkách (okr. Praha-západ). *Archeologie ve středních Čechách* 12/1, 155-160.

Turek, J. 2011: Pohřeb dítěte z období šňůrové keramiky v Líbeznicích, okr. Praha-východ. *Archeologie ve středních Čechách* 15/1, 183-189.

Turek, J. – Peška, J. – Matějčková, A. 2011: Visible and invisible monuments. Late eneolithic burial mounds in forested areas of central Moravia. *Ancestral Landscapes*. Lyon, 107-117.

Tydliátová, V. 2010: Dějiny přemýšlení o náboženství a víře. Západočeská univerzita v Plzni, Plzeň.

Unger, J. 2002: Panoráma biologické a sociokulturní antropologie 9. Pohřební ritus a zacházení s těly zemřelých v českých zemích (s analogiemi i jinde v Evropě) v 1. -16. století. Nauma, Brno.

Valentová, J. - Šumberová, R. 2011: O pohřebních banketech. *Archeologie ve středních Čechách* 15/1, 435-439.

van Gennepe, A. 1997: Přechodové rituály. Lidové noviny, Praha.

Velímský, F. 2006: Dvě nově evidovaná pohřebiště kultury zvoncovitých pohárů na Kutnohorsku. *Archeologie ve středních Čechách* 10/1, 369-377.

Velímský, F. - Brzobohatá, H. 2008: K pohřebišti kultury bylanské na kolínském předměstí Štářalka. *Archeologie ve středních Čechách* 12/1, 449-458.

Vencl, S. 1972: Několik eneolitických nálezů ze středních Čech. *Archeologické rozhledy* 24, 489-513.

Vencl, S. 1982: K otázce zániku sběračsko-loveckých kultur. Problematika vztahů mezolitu vůči neolitu a postmezolitických kořistníků vůči mladším pravěkým kulturám. *AR* 34, 648-694.

Vencl, S. 1999: Stone Age Warfare. In: Carman, J. - Harding, A. (eds.), *Ancient Warfare: Archaeological Perspectives*. Sutton Publishing, 57-72.

Vencl, S. – Friedrich, J. 2007: *Archeologie pravěkých Čech/2. Paleolit a mezolit*. Praha.

Venclová, N. (ed.) a kol. 2008: *Archeologie pravěkých Čech/6. Doba halštatská*. Praha.

Venclová, N. (ed.) 2008: Archeologie pravěkých Čech/7. Doba laténská. Praha.

Vích, D. 2004: Pohřebiště kultury lužických popelnicových polí v Ptení, okr. Prostějov. AR 56, 348-382.

Vladár, J. – Bátor, J. 2004: Pohrebiská nitranskej kultúry v Nitre. In: Kazdová, E. – Měřínský, Z. – Šabatová, K.: K poctě Vladimíru Podborskému, 245-257, Brno.

Vokolek, V. 1962: Pravěk východních a severovýchodních Čech. Muzeum Zdeňka Nejedlého, Hradec Králové.

Vokolek, V. 1993b: Počátky osídlení východních Čech. Hradec Králové.

Vokolek, V. 1999: Východočeská halštatská pohřebiště. Pardubice.

Vokolek, V. – Sankot, P. 2001b: Zwei Brandgräber der Stufe H D3 und LT A aus Lochenice, Kr. Hradec Králové. Archeologické rozhledy 53, 461-480.

Waldhauser, J. 2001: Encyklopedie Keltů V Čechách. Libri, Praha.

Zápotocká, M. 1998: Bestattunggritus des Bohmischen Neolithikums. AÚAVČR, Praha.

Zápotocká, M. – Muška, J. 2004: Pohřeb na neolitickém sídlišti v Hrbovicích, okr. Ústí nad Labem. In: Kazdová, E. – Měřínský, Z. – Šabatová, K.: K poctě Vladimíru Podborskému, 47-54, Brno.

Zápotocký, M. 1973: Keltská pohřebiště na Litoměřicku. AR 25, 139-184.

Zápotocký, M. 2008: Starší eneolit; Střední eneolit. In: Archeologie pravěkých Čech 4, Praha. 61-115.

Zápotocký, M. - Kudrnáč, J. 2008: Eneolitický sídlištní a pohřební areál v Klučově - "Na Vrchu". Příspěvek k periodizaci řivnáčské kultury. PA 99, 35-92.

Zeman, J. 2007: Ještě jednou k otázce kulturního zařazení některých keramických tvarů z pohřebiště Slatinky-Nivky. AR 59, 371-374.

Zemanová, P. - Turek, J. 2010: Dětské pohřby z období šňůrové keramiky z Prahy-Stodůlek. Archeologie ve středních Čechách 14/2, 657-666.

16 RESUMÉ

This paper focuses on changes in the burial rite in the Czech and Moravian Prehistory. Development of the burial rite from its beginning in the younger phase of the Middle Paleolithic (only in form of foreign analogies) up to arrival of the Slavonic tribes (Migration period) is observed. Each period is briefly characterized in terms of the burial rite, changes in inhumation and cremation which occur in the whole Czech and Moravian Prehistory are observed. Brief characteristic of a possible perception of spirituality, religious ideas about the world and after-life are presented for each period.

On the basis of gathered data, evaluation of the phenomenon of changes of the skeletal and cremation burial rites in the Prehistory is suggested. On the basis of demographic, anthropologic, sociologic and other data these changes in burial manners were interpreted. Brief basic structure of the Prehistoric burial manners was obtained on the basis of foreign archaeological, religionist and ethnologic analogies.

Solution of these complex questions can be seen in multidisciplinary approach. It is not possible to work with the archaeological sources only, although this thesis works with them in majority, the author is not going to neglect findings of other related disciplines in cases in which it will be appropriate or necessary (e.g. questions of religious ideas).

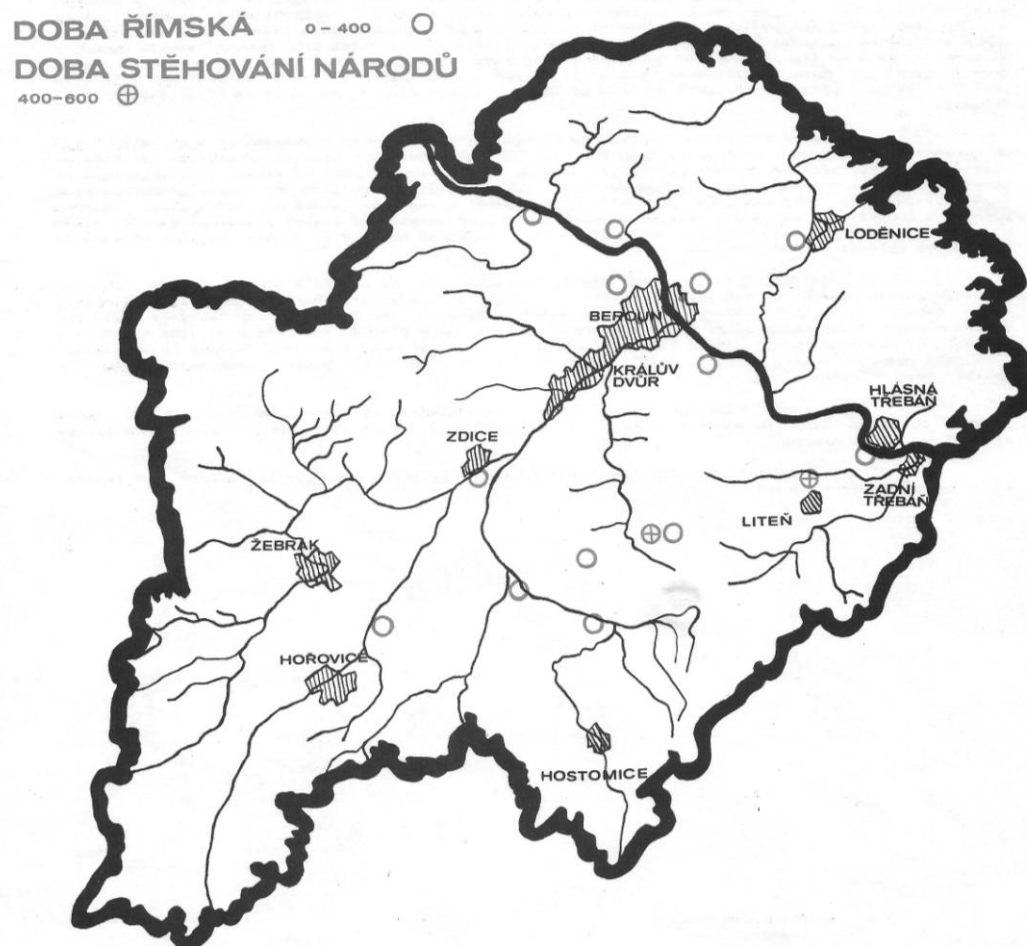
Up to the era of scientific progress people admitted or even believed that there is another form of existence after death. This is confirmed by finds of the Moustiér graves and even today, in the period of scientific skepticism, there are ideas of some sort of weakened continuity or stubborn refusing of an immediate disappearance. Ideas of the after-life form common background of all ancient religions including Christianity (Aries 2000, 127). But what lead our ideas to choice of this or another form of burial? Was it religion or symbolic

ideas of the past populations? Or were there only some practical reasons? Were they influenced by fear of death or by fear of the deceased as we can see on relatively numerous archaeological sources? Endeavor to find answers to the past question whether they are of a great importance or not, must deal with only minor remains of the past world. We must be able to identify them, study and interpret, put into context which would help us to understand life and behavior of the Prehistoric populations.

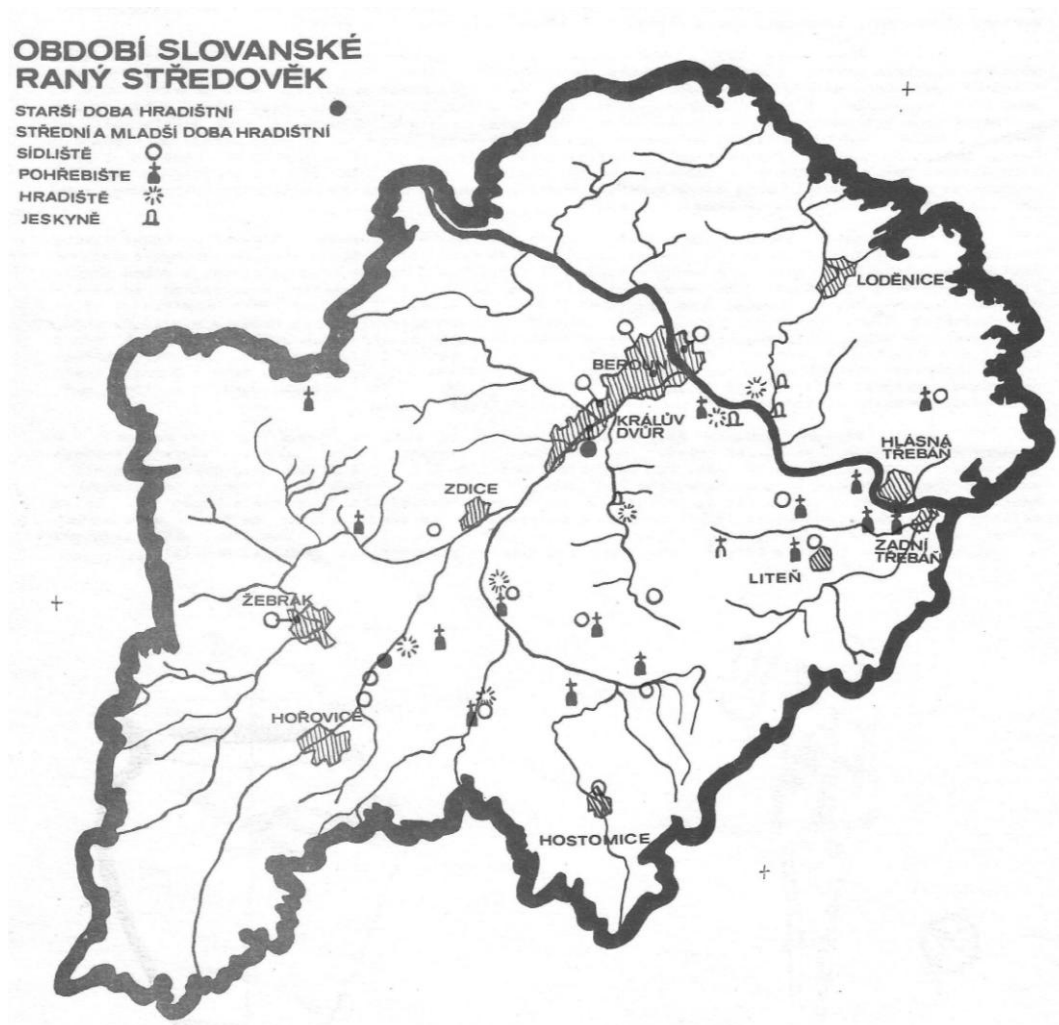
Grounds of ideas and practices related to death were set in fear of death. Alongside, there was development of endeavor to use the dead one to profit of the living (see so called ritual anthropophagy). It is also impossible to draw a line between ritual and non-ritual manipulation with human remains, all practices connected to death were rituals. Generally spread burying the dead ones to soil could have been connected to idea of earth as a fertile power. The original purpose of the grave goods could have been to ensure that the dead one would not return to the world of the living ones and would not cause any damage to them.

Unfortunately, archaeology has been neglecting theories of philosophy and history of religions (Matoušek 1988, 21). In this thesis, I tried to show several ways of possible co-operation of the disciplines mentioned. I am convinced that they have a lot to tell each other and that it is not impossible, at least in case of the mortuary practices, to use methods of all the disciplines mentioned in order to get clearer idea and better understanding of the phenomena of changes in the skeletal and cremation burial rites. This endeavor could continue in more detailed working out of the E. Neustupný's (2011) theories about cycles of variations in the strict and loose cultures.

17 PŘÍLOHY



obr. 1: Regionální rozšíření lokalit doby římské a doby stěhování národů na okrese Beroun (podle Matoušek 1991)



obr. 2: Přehled lokalit období raného středověku na okrese Beroun (podle Matoušek 1991)

**ORIENTAČNÍ TABULKA
pravěku a raného středověku**

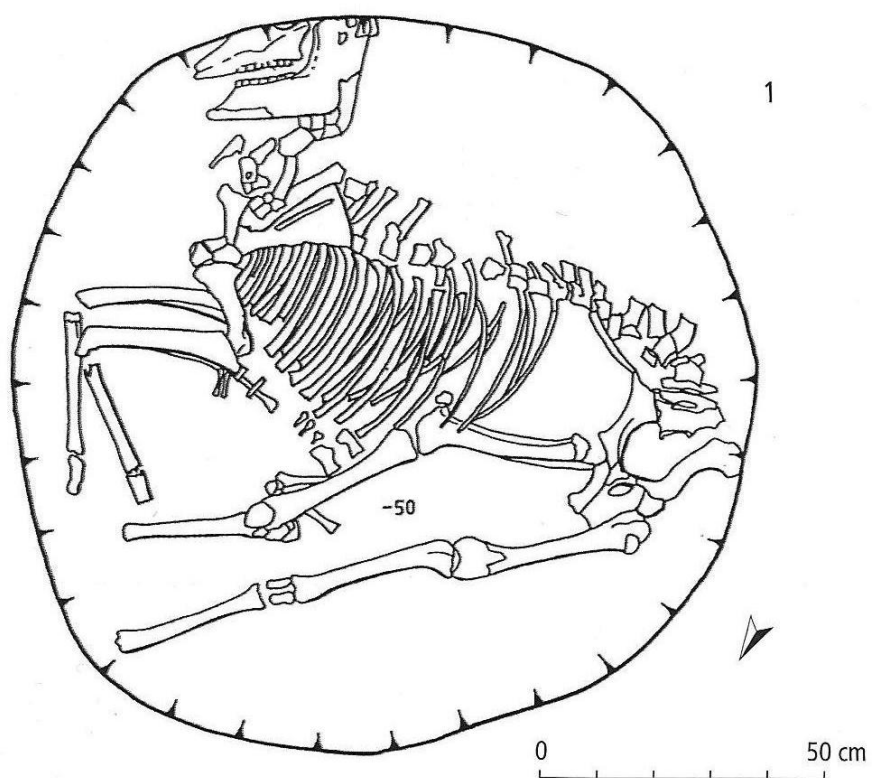
Doba	Fáze	Čechy / Morava a Slezsko	Přibližná časová hranice
kamenná starší (paleolit)	starší		asi 1,5 mil. let
	střední	moustérien	250 000
	mladší	szeletien aurignacien gravettien (pavlovien) magdalénien	40 000
			10 000
			8 000
(střední)	mezolit	5 500	
kamenná mladší (neolit)	starší a střední	lineární keramika	4 500
	mladší	vypíchaná keramika lengyelská kultura (moravská malovaná keramika)	4 000
kamenná pozdní (eneolit)	časná a starší	jordanovská kultura keramika nálevkovitých pohárů	3 500
	střední	kanelovaná keramika k. řivnáčská / k. jevišovická k. chamská	2 500
	mladší	šňůrová keramika zvoncovité poháry	2 000
bronzová	starší	únětická věteřovská	1 500
	střední	mohylová	1 300
	mladší	k. lužická k. knovízská/velatická k. milavečská	1 000
			750
pozdní	k. slezskoplatěnická starší (slezská) k. knovízská (štitarská fáze) nynická skupina/k. podolská		

obr. 3: Orientační tabulka pravěku a raného středověku. (podle Sklenář 1973)

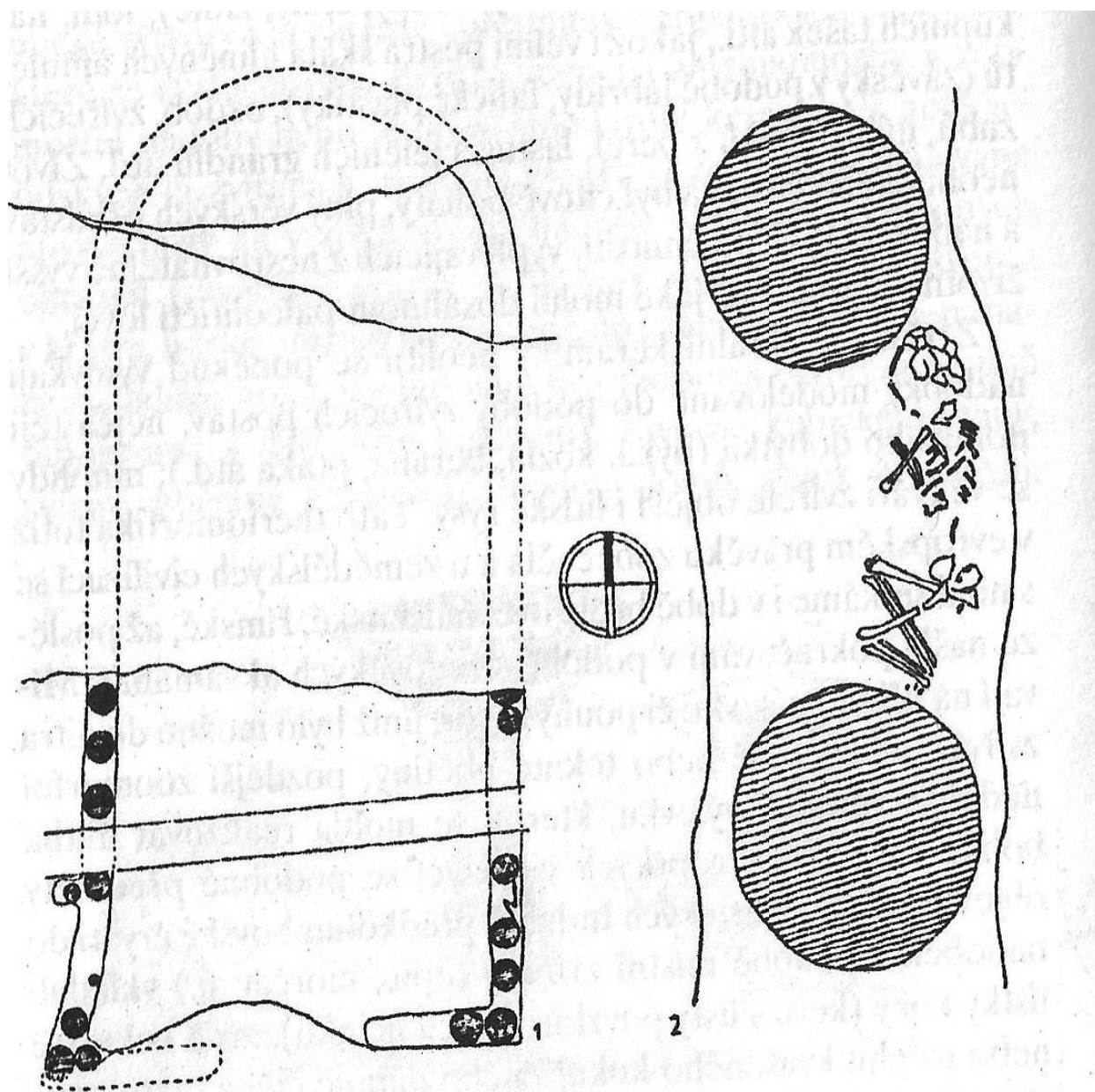
(pokrač. tabulky)

Doba	Fáze	Čechy / Morava a Slezsko	Přibližná časová hranice
železná starší (halštatská)		k. slezskoplatěnická mladší (platěnická) k. bylanská/k. horákovská k. halštatská mohylová k. pozdní halštatská	500
železná mladší (laténská)	starší	(souběžně s pozdním halštatem)	400
	střední a mladší	k. laténská (keltská)	0
římská		k. germánská	400
stěhování národů		k. germánská časné slovanské období (6. stol.)	600
hradištní (slovanská) = raný středověk	starší	k. slovanská	800
	střední	(velkomoravské období)	950
	mladší		1 200
	(pozdní)		1 300

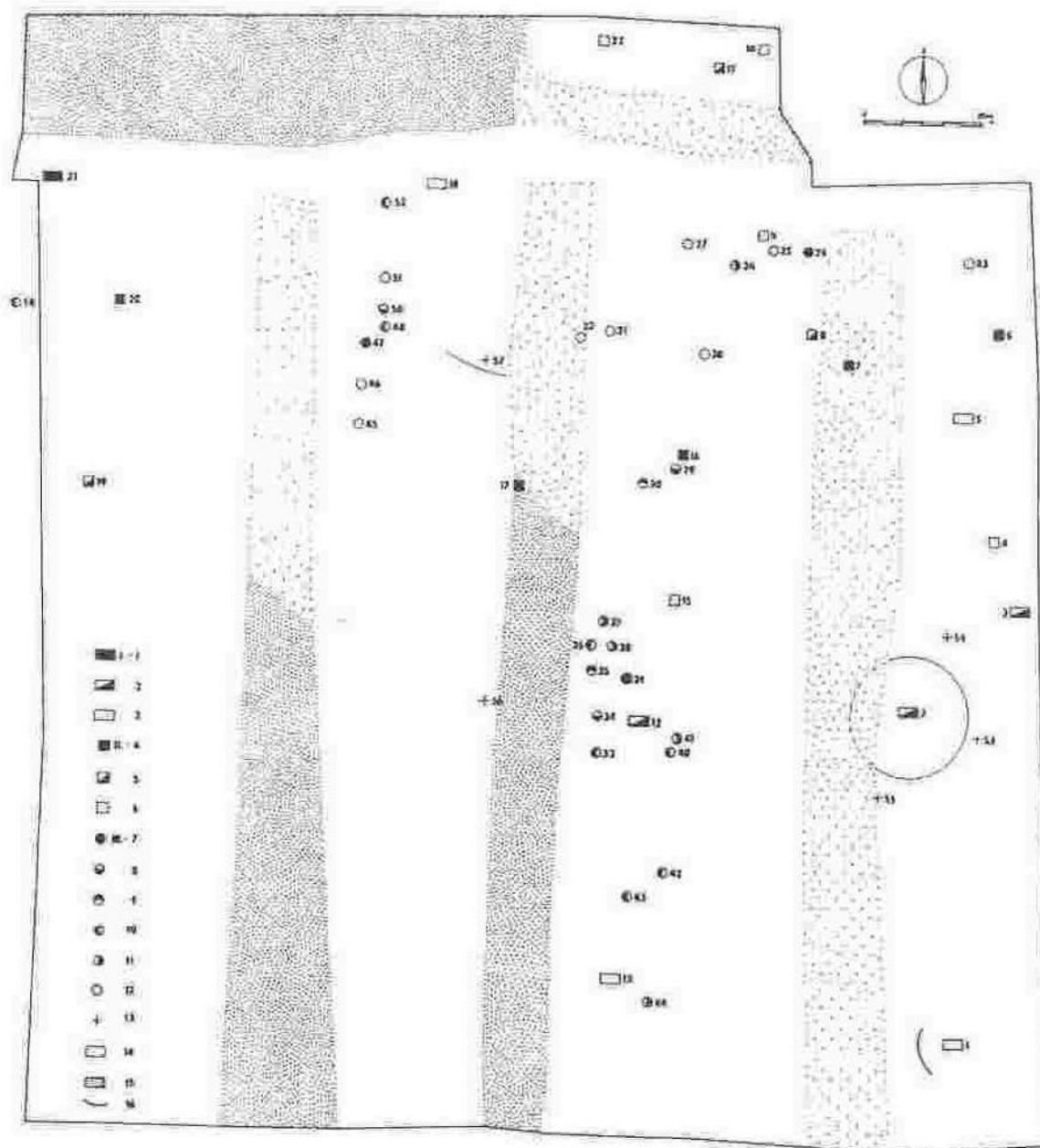
obr. 4: Orientační tabulka pravěku a raného středověku. (podle Sklenář 1973)



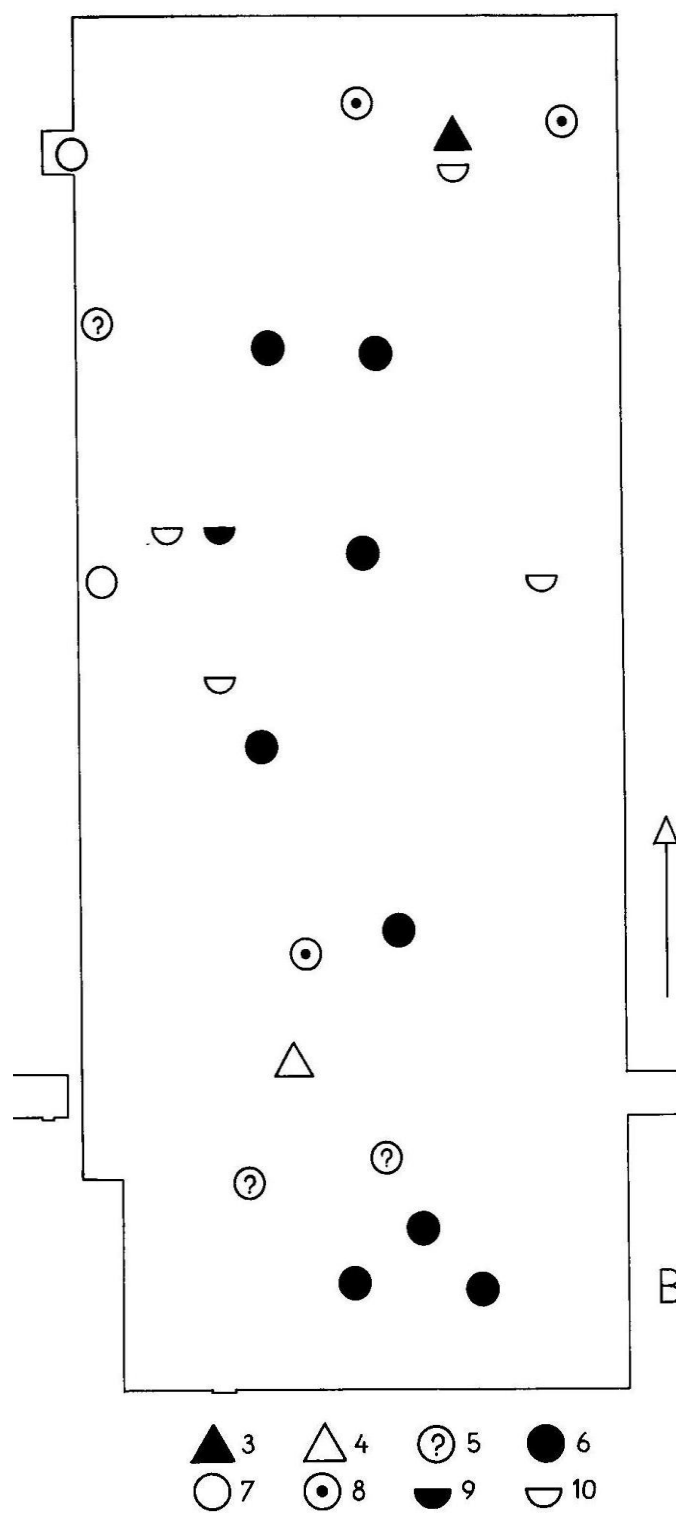
obr. 5: Pohřeb hřiběte v jámě na sídlišti knovízské kultury, Roztyly, okr. Chomutov. (podle Jiráň a kol. 2008)



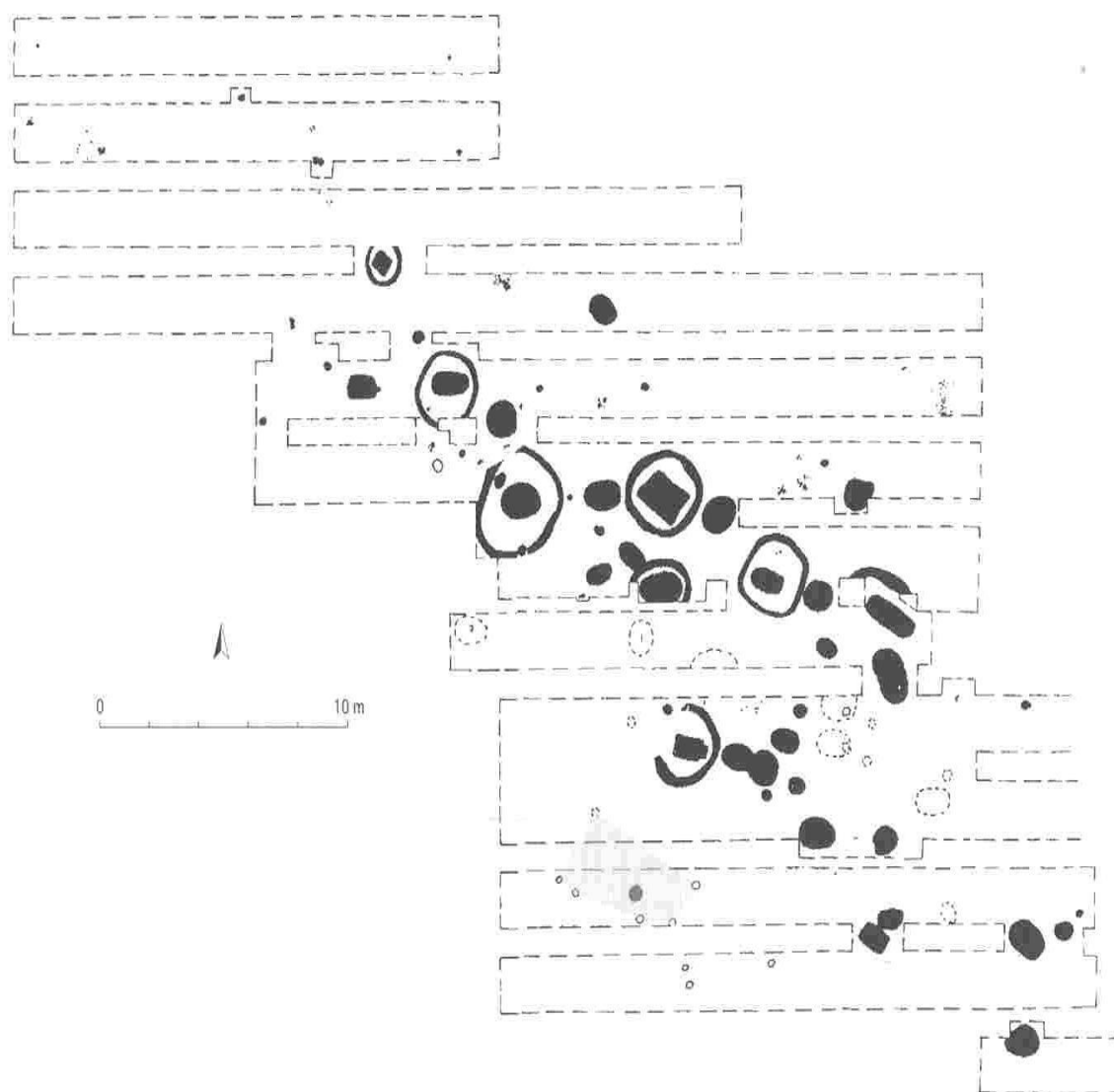
obr. 6: Veszprém (Maďarsko) 1 – půdorys domu se základovou dětskou obětí; detail dětského skeletu mezi dvěma kúlovými jámami. (podle Podborský 1994)



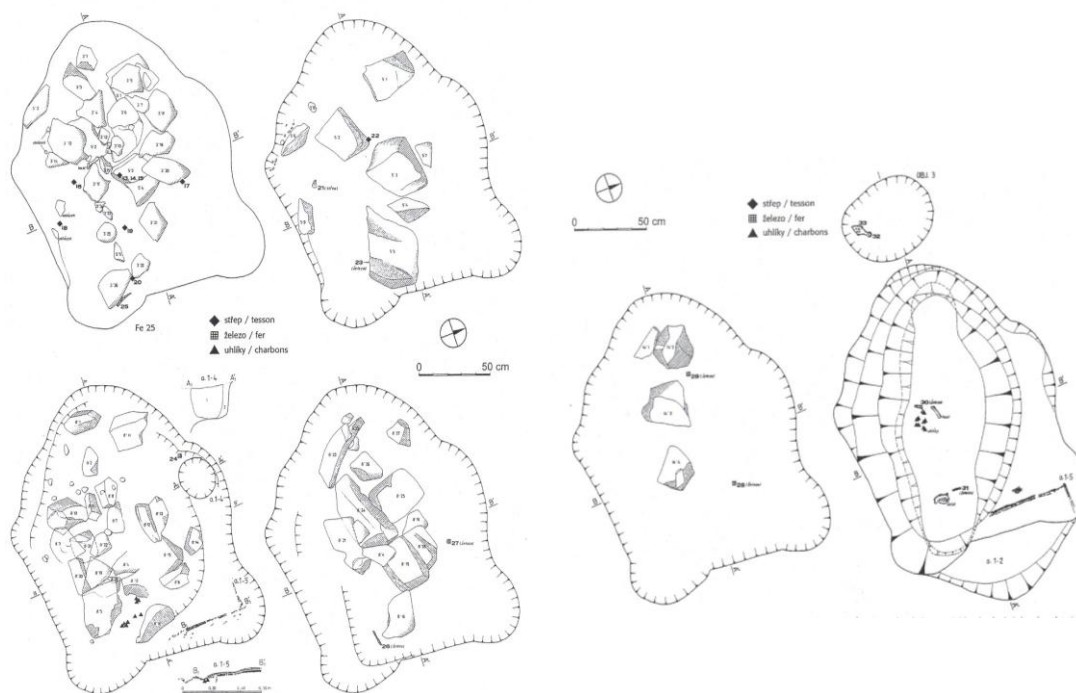
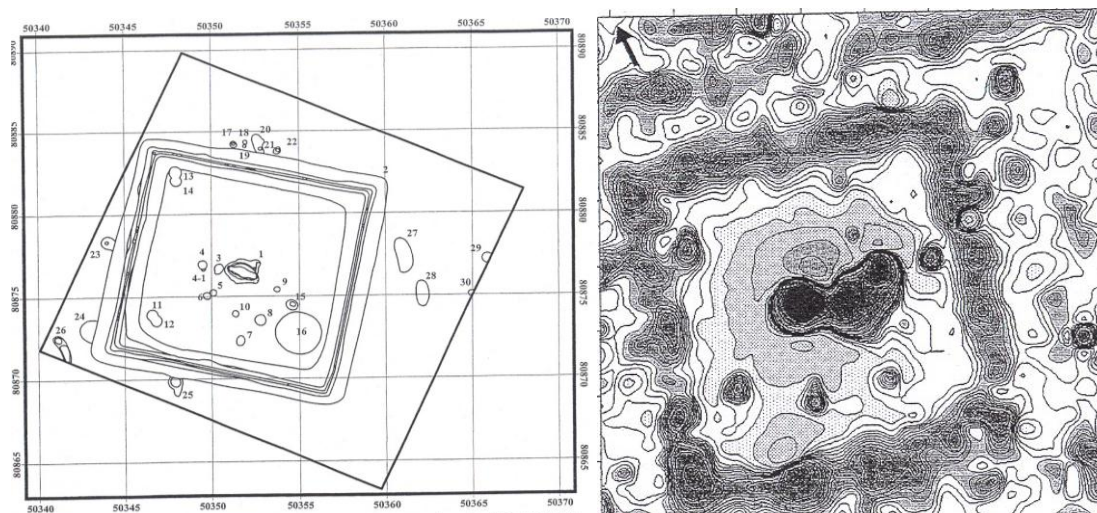
obr. 7: Plán pohřebiště v Polákách, okr. Chomutov, výzkum 1974. (podle Koutecký – Smrž 1991)



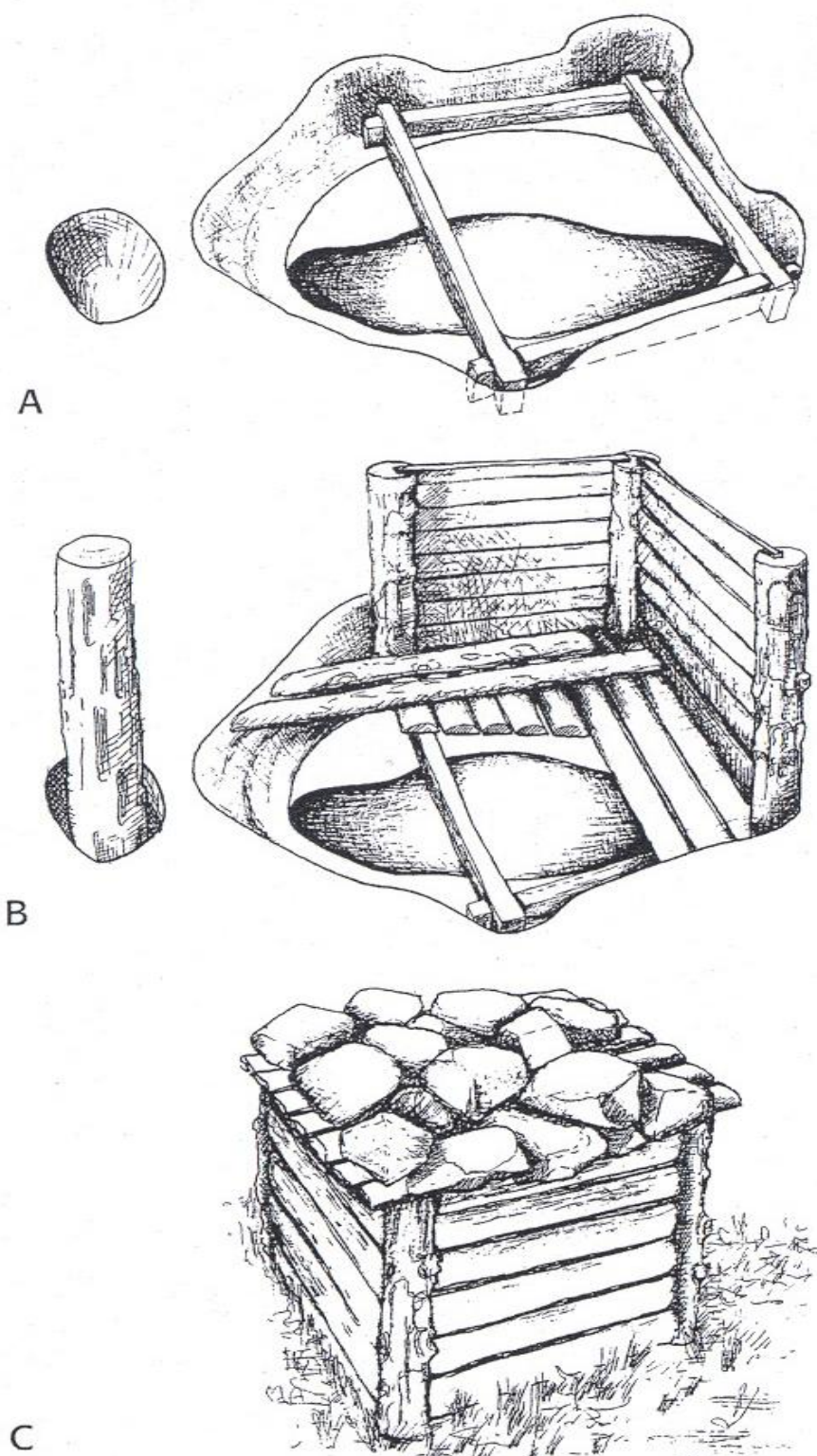
obr. 8: Nynice, okr. Plzeň-sever. Schématický plán pohřebiště s rozmístěním hrobů stupně Ha C. (podle Šaldová 1968).



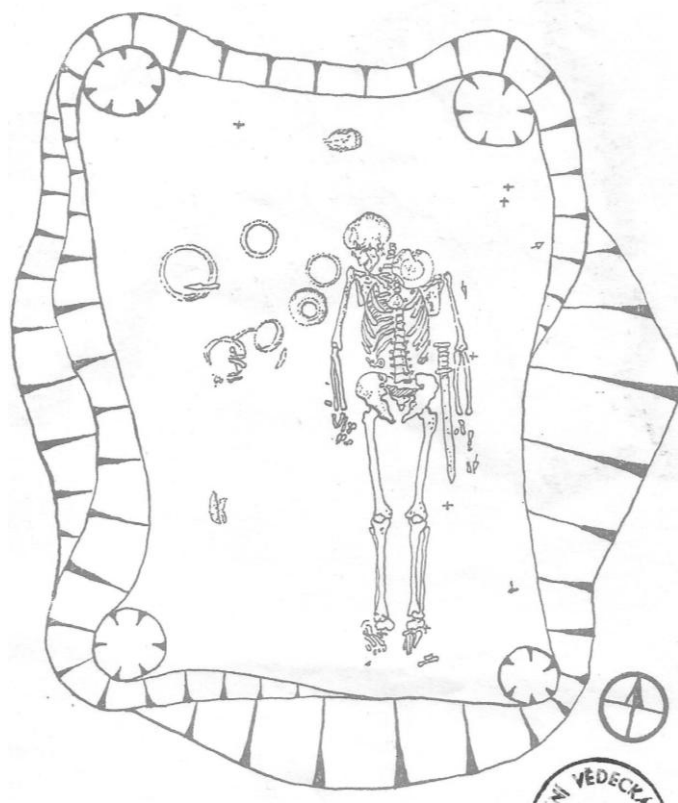
obr. 9: Slezskoplatěnická kultura. Plán pohřebiště v Kostelci n. Orlicí (okr. Rychnov n. Kněžnou) šedě je zobrazen půdorys chrámku. (podle Vokolek 1999)



obr. 10: Komerový hrob pozdní doby halštatské ohraničený čtyřúhelníkovým žlabem. Černouček (okr. Litoměřice). (podle Brnič – Sankot 2005)



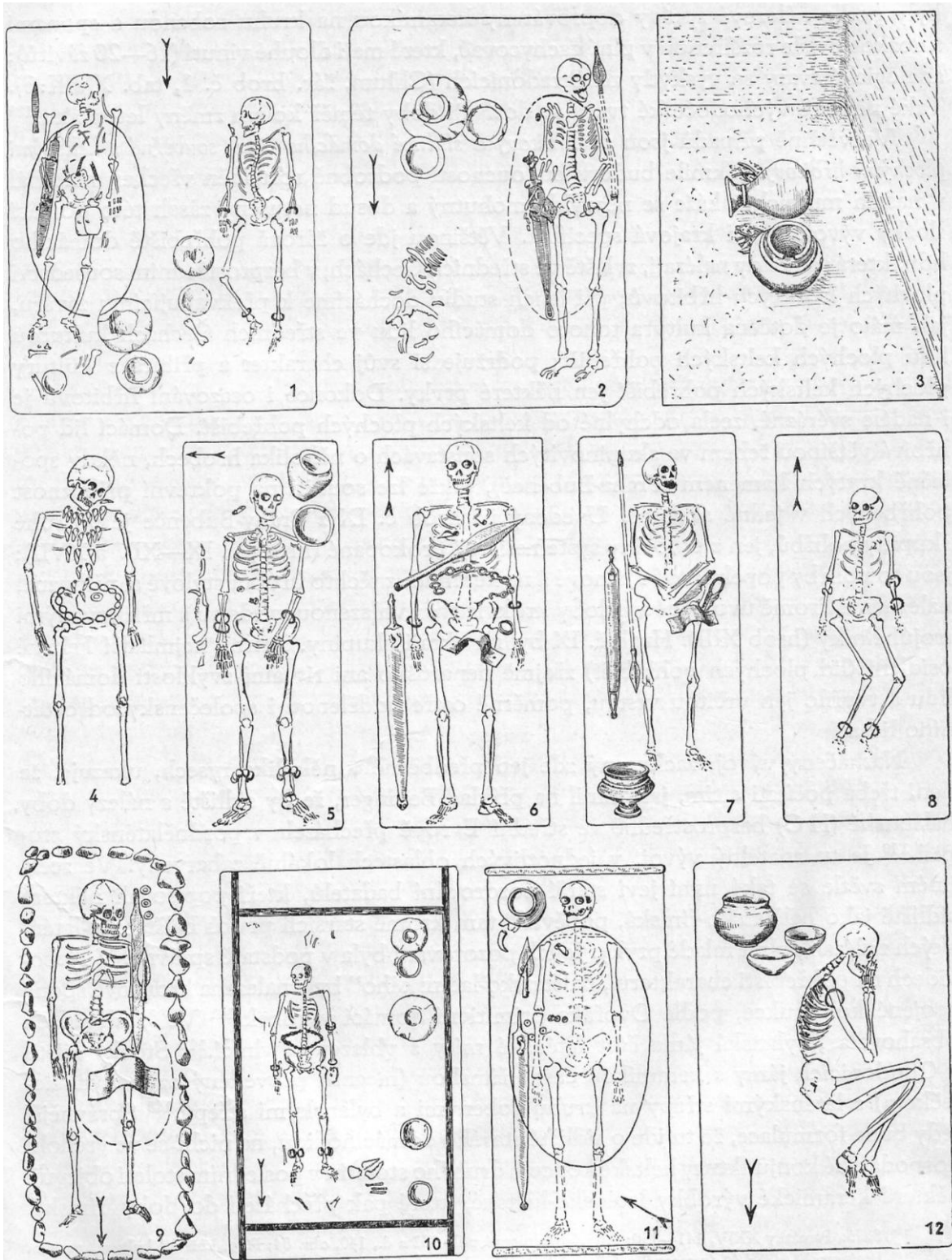
obr. 11: Komorový hrob pozdní doby halštatské ohraničený čtyřúhelníkovým žlabem. Černouček (okr. Litoměřice). A, B, C rekonstrukce postupu stavby komory. (podle Brnič – Sankot 2005)



obr. 12: Mimořádně bohatý hrob z mladší doby římské na lokalitě Beroun – Závodí. (podle Matoušek 1991)

	Halštát		Latén		Celkem	
	Ano	Ne	Ano	Ne	Ano	Ne
Keramika	95,22%	4,78%	4,57%	95,43%	67,14%	32,86%
Jehlice	14,58%	85,42%	0,51%	99,49%	10,22%	89,78%
Fe nůž	20,27%	79,73%	n/a	n/a	20,27%	79,73%
Ostatní Fe	14,58%	85,42%	4,57%	95,43%	11,48%	88,52%
Ostatní bronz	17,31%	82,69%	0,00%	100,00%	11,95%	88,05%
Součásti koňského postroje	12,07%	87,93%	n/a	n/a	12,07%	87,93%
Spony	3,19%	96,81%	58,88%	41,12%	20,44%	79,56%
Kopí	2,05%	97,95%	11,68%	88,32%	5,03%	94,97%
Meč	2,96%	97,04%	14,21%	85,79%	6,45%	93,55%
Náramek	10,02%	89,98%	49,75%	50,25%	22,33%	77,67%
Nánožník	1,14%	98,86%	16,24%	83,76%	5,82%	94,18%
Nákrčník	2,28%	97,72%	2,03%	97,97%	2,20%	97,80%
Toaletní souprava	1,37%	98,63%	0,51%	99,49%	1,10%	98,90%
Jantar	1,82%	98,18%	1,02%	98,98%	1,57%	98,43%
Zviřecí kosti	13,67%	86,33%	n/a	n/a	13,67%	86,33%
Mondidol	3,64%	96,36%	n/a	n/a	3,64%	96,36%
Chraslitko	2,96%	97,04%	n/a	n/a	2,96%	97,04%
Součásti vozu	5,24%	94,76%	n/a	n/a	5,24%	94,76%
Přeslen	0,68%	99,32%	0,51%	99,49%	0,63%	99,37%
Zlaté art	0,68%	99,32%	0,51%	99,49%	0,63%	99,37%
Část opasku	n/a	n/a	27,92%	72,08%	27,92%	72,08%
Prsten	n/a	n/a	3,05%	96,95%	3,05%	96,95%
Štít	n/a	n/a	6,60%	93,40%	6,60%	93,40%
Dřevěné art	n/a	n/a	2,54%	97,46%	2,54%	97,46%
Organický materiál	n/a	n/a	9,64%	90,36%	9,64%	90,36%
Pazourek	n/a	n/a	2,03%	97,97%	2,03%	97,97%

obr. 13: Výstupy z databáze hrobů z období Ha C – LT C. Procentuální zastoupení jednotlivých typů artefaktů.



obr. 14: Typy pohřbů na keltských hřbitovech. (podle Filip 1956)

Artefakt	Halštát	Latén	Celkem
Keramika počet	3408	4	3412
Jehlice počet	70	1	71
Fe nůž počet	102	n/a	102
Ostatní Fe počet	827	11	838
Ostatní bronz počet	211	0	211
Součásti koňského postroje počet	459	n/a	459
Spony počet	15	202	217
Kopí počet	9	23	32
Meč počet	13	28	41
Náramek počet	90	173	263
Nánožník počet	10	59	69
nákrčník počet	10	4	14
Jantar počet	40	3	43
Chrastítko počet	23	n/a	23
zlaté atr počet	3	1	4
Část opasku počet	n/a	134	134
prsten počet	n/a	6	6
štit počet	n/a	13	13
dřevěné art počet	n/a	5	5
Pazourek počet	n/a	4	4

obr. 15: Absolutní počty sledovaných artefaktů ve sledovaných obdobích.

Artefakt	Halštát (N=439)		Latén (N=197)		χ^2	p-hodnota
	AF	RF	AF	RF		
keramika	418	0,95	9	0,05	506,44	0,00
jehlice	64	0,15	1	0,01	29,34	0,00
nůž	89	0,20	-	0,00	46,44	0,00
koňský postroj	53	0,12	-	0,00	25,95	0,00
spona	14	0,03	116	0,59	259,37	0,00
kopí	9	0,02	23	0,12	26,36	0,00
meč	13	0,03	28	0,14	25,55	0,00
náramek	44	0,10	98	0,50	123,73	0,00
nánožník	5	0,01	32	0,16	56,62	0,00
nákrčník	10	0,02	4	0,02	0,04	0,84
toaletní souprava	6	0,01	1	0,01	0,92	0,34
jantar	8	0,02	2	0,01	0,57	0,45
součást vozu	23	0,05	-	0,00	10,71	0,00
přeslen	3	0,01	1	0,01	0,07	0,80
zlato	3	0,01	1	0,01	0,07	0,80

obr. 16: Statistické výstupy četnosti artefaktů.